

EESTI KULTUURI-  
MINISTEERIUMI  
EESTI HELILOOJATE  
LIIDU  
EESTI KINOLIIDU  
EESTI TEATRILIIDU  
AJAKIRI



10  
/1997

# 10 / 1991

OKTOOBER

X AASTAKÄIK

Esikaanel: Toots (M. Vaikmaa) ja Kiir (T. Kilgas) Ü. Vinteri peremuusikalis "Kevade".  
T. Huigi foto

Tagakaanel: Kaader Arvo Kruusemendi filmist "Sügis" ("Tallinnfilm", 1990). Liina Tennaasaar (Juuli), Margus Lepa (Kiir), Anne Reemann (Maali), Ita Ever (mamma Kiir) ja Tõnu Oja (Benno) maimukestega.



## TCIMETUSE KOLLEGIUM

JAAK ALLIK  
AVO HIRVESOO  
ARVO IHO  
TONU KALJUSTE  
ARNE MIKK  
MARK SOOSAAR  
PRIIT PEDAJAS  
LINNAR PRIIMÄGI  
ÜLO VILIMAA

PEATOIMETAJA MIHKEL TIKS, tel 44 04 72

TOIMETUS: Tallinn, Narva mnt 5  
postiaadress 200090, postkast 3200

Peatoimetaja asetäitja  
Peeter Tooma, tel 66 61 62  
Vastutav sekretär  
Helju Tüksammel, tel 44 45 68  
Teatriosakond  
Reet Neimar ja Margot Visnap, tel 44 40 80  
Muusikaosakond  
Mare Põldmäe ja Mart Siimer, tel 44 31 09  
Filmiosakond  
Sulev Teinemaa ja Jaan Ruus, tel 43 77 56  
Keeletoimetaja  
Kulla Sisask, tel 44 54 68  
Fotokorrespondent  
Toomas Huik, tel 44 47 87

KUJUNDUS MAI EINER, tel 44 47 87

## SISUKORD

TEATER		
	VASTAB MADIS KÕIV	3
Lilian Vellerand	KOKKUSAAMISED (ED lavastusest "Kokkusaamine" vestlemaa kriitik L. Vellerand ja lavastaja P. Pedajas)	16
	JAAK ALLIK JÄTKAB VASTAMIST	67
Andres Laasik	EURROOPA AASIA LÕHNU (Mongoli rahvaste teatrifestivalist Ulan-Udes)	79
Margot Visnap	PERSONA GRATA. ELMO NÜGANEN	93
MUUSIKA		
	MÕELDES MÕÕTMATULE (Maestro Tiit Kuusik klööbigide meenutustes)	32
Mart Siimer	KUIDAS KASUTATAKSE KOMPUUTREID MUUSIKAS	45
	MEHIKO PÄEVIK (Lemmo Erendy tööaastaist ookeani taga)	62
Fanny de Sivers	TANTS JUMALALE	90
KINO		
Jan Rofekamp	MÜÜ ISE (Lühifilmide müümisest)	25
Ivar Kümnik	KEVIN COSTNER TANTSIB HUNTIDEGA (Mängufilmist "Tantsib Koos Huntidega")	29
Ree: Kudu	LUTSU PAJATUSED KINOS (Arvo Kruusemendi mängufilmist "Sügis")	46
	EESTI FILMI TULEVIK (Ringküsitus. Hardi Volmer, Peeter Sinni, Toomas Raudam ja Jaan Ruus)	53
Sauli Pesonen	POOL SAJANDIT TAGAAJAMIST. TOM & JERRY	83
Raimo Seljamaa	WHO HAS SEEN THE WIND? (Yoko Ono)	61,96



Matis Kõiv Obliitsas,  
10. augustil 1991.

P. Pedajinev foto

# VASTAB MADIS KÕIV

Kavandasin Draamateatris lavastust ja "Kokkusaamise" kõrval kaalusin võimalust teha "Põud Põlva kihelkonna 1914 aasta süvõl", ainult tahtsin võrukeelse teksti eesti keelde tõlkida, milleks mul olid omad kaalutlused. Kõiv ei olnud sellega nõus ja pakkus selle asemel ilhe teise näidendi, mille pealkirjaks oli "Peiarite õhitunäitus". Jäin lõpuks siiski "Kokkusaamise" juurde, aga et "Peariid" mulle meeldis, tegin mõned leheküljed märkusi ja palusin Kõivul need läbi vaadata. Selleks sõitsin Tartusse. Et sisse elada "Kokkusaamisesse", mida talvel pidin alustama ühelt poolt, ja et TMK soovile vastu tulla teiselt poolt, palusin Kõivult intervjuu. Saime kokku raamatukogus ja läksime Goethe Seltsi, kus ta on raamatukoguhoidja. Ilm oli viilvõitu. Kõiv oli sonimütsiga ja seljakott oli tal seljas. Vist libutas vihma. Oli september, umbes kuu aega enne seda oli Kõiv Pärnus "Siitevaka" seltsis pidanud loengu, mille pealkirjastas "Attika tragöödia ja Elea apooria". Jutt oli kreeka filosoofiast ja sellest, et Kreekas võeti apooriaid traagiliselt. Millegipärast jäi meelde Priimägi, kes ka loengul istus ja lõpuks küsis midagi, umbes et kas te arvate, et ütlesite nüüd kõik selle asja kohta ära. Kõiv ütles, et ei arva. Selle loengu kohta ma nüüd alguses natuke küsisingi. "Me elame kõikides Parmenidese poolt antud mõtlemise järeldustes," ütles ta. Küsimusele, kas ta oskaks nimetada olulisemaid sõlmpunkte kuni tänaseni, ütles ta, et neid on liiga palju, kuid võttis täpselt ja lühidalt kokku Euroopa filosoofia ajaloo, rõhutades, et tema saab asjale vaadata õhitumaalaselena, protestandina luterliku kultuuri seisukohalt, mis kindlasti erineb näiteks katoliiklikust vaatenurgast. Ja siis, vist mingi mu küsimuse peale, juhtis ta jutu itta, kuigi mina seda ei kavatsemud ja isegi põiklesin natukene.

Nojah, igatahes sa oled sellega tuttav, selle idamaisega. Sina tegid selle Valtoni? (Kõiv mõtleb Valtoni näidendit "Vägede valitsejad" - P.P.)

Jah.

Noh, see mängis sääl kõvasti. Idamaa. Mina ei ole selle Idamaa vastu üldse mitte. On mõned niisugused, kes nimetavad ennast Euroopa tsentristideks ja on lausa tema vastu, Ida kultuuri... põlastavad seda kuidagiviisi või ei võta tõsiselt või kehitavad õlgu, kuidagi nii... Minule on ta sümpaatne mõnes jaos, millest ma aru saan. Nagu Hiina. Hiina taoism on mulle üsna arusaadav. Olen seda ka üsna palju uurinud. Nii. Aga ta on mulle ikka võõras. Kuigi ma arvan, et ma saan tast väga hästi aru. Kui maalikunsti võtta, näiteks, siis miski ei aja mind suuremasse vaimustusse kui see vana Tangi või ka Songi dünastia maalikunst, mis on taoistlik. Aga selle juures ma ise tunnen, ega ma temast ikkagi õieti aru ei saa. Ma saan ikkagi aru kui õhtumaine inimene, kui protestant. Ja mina ei või selle kohta ikkagi midagi lõplikult ütelda. Ma ei tunne sääl ära, mis võib juhtuda ja mis selle idamaise taga on niisugust, mida ma aimatagi ei oska. Ma tunnen enda hiigelsuurt vähiklikkust. Ja mida rohkem ma olen seda vaadanud, seda suuremat vähiklikkust ma selle ees tunnen. Mu vähiklikkus ei tähenda isegi seda, et ma ei ole nii ja nii palju tekste läbi lugend, et ma ei ole nii palju ära uurind. Ma arvan, et kui ma kõik tekstid ära loeksin, siis oleksin absoluutne vähik. Aga Euroopa juures ei ole niimoodi. Kuigi ma olen sääl tehnilises mõttes väga palju vähik. Aga ma tunnen, et see on minu asi. Kui ma sääl ka valesti teen, siis see vale kuulub ka samasse Euroopa maailma. Ma tunnen, et ma olen sääl osaline. Mul on õigus sääl õigusele ja valele, selles Euroopa filosoofias. Minu vale ei ole sääl kohatu. See sünnib sinna sisse nii, nagu sünnib sinna sisse vale ja õige loomulikult. Sest sääl peab olema nii vale kui õige. Nii et iga vale, mis ma sääl teen, on õige vale. Aga kõik, mis ma Idas ka õigesti ütleksin, on ikkagi vale ja väga vale vale. Selletõttu ma olen nõutu. Ma ei tea. Ja pealiskaudne spekulcerimine selle Idaga mulle lihtsalt ei meeldi. See niisugune massikultuurne Ida. Või see kabaree-Ida. See on mulle lihtsalt vastik.

Ma mäletan väga hästi orientalistikakabineti algset õitseaega. Kas sind see kuidagiviisi ei puudutanud?

Jah, mind see vist ei puudutanud. Mul oli muidugi see asi, et me kukkusime tülili selle Mälliga.

Miks?

Ei olnudki mingit põhjust. Mäll on niisugune inimene, et ta solvub ju nii kole kergesti. Ja õieti ei millestki. Sa ei saa arugi, juba ta on solvunud. Pärast mõtled tükk aega, mis asi see võis olla, siis mõtled midagi välja ja võib-olla ei mõtle ka. Midagi niisugust oli, et ma olin kuskil midagi kellelegi rääkind, midagi võib-olla nalja teind või nii, ja tema võttis seda väga tõsiselt. Kuna ta selle juures käitub niimoodi ebakonventsionaalselt konventsionaalsetes kohtades, siis tekib olukord, et ei saa temaga enam läbigi käia. Kui ta hakkab näiteks söögilaua ääres kisama, siis loomulikult sa hoidud temaga ühte söögilauda sattumast. Kuigi tegelikult asi ei ole kopikatti väärt.

**Kas sina ise oled kellegagi tülli läinud?**

Olen ka ikka vist, ainult ma tavaliselt ei hakka siis karjuma. Siis ma pigem juba ei räägi. Seda ei saa nii väga aru. Kui ma nii tülli lähen, et ma karjun, siis me tegelikult ikka oleme sõbrad mehed. Nii et kontaktivõimalus orientalistika-kabinetiga kadus ära. Aga pärast... Mällil on see hää asi, et ta ei pea seda meeles. Tal on meeles see korra ja siis see läheb tal meelest ära. Ta ei tee sellest erilist numbrit. Ma ei ole tähele pannud, et ta niimoodi hauks. Aga siis oli see laine juba mööda läind ja hiljem ma ei ole sinna juure läind. Mõnel määral on mul kontakt küll olnud, see vana Masing...

**Suhtlesid sa Masinguga tihedalt?**

No ma ei oska ütelda. Ma ikka käisin sääl tema pool ja ajasime juttu ja... meil olid suvised elamised ühes kandis. Tema oli Taevaskojas ühel pool jõge ja mina olin teisel pool jõge sääl Valgesoos. Siis sai rongiski tihtipäale kokku ja kõmbitud. Sest kui me koos tulime, siis oli alguses nii, et me jõudsime tema maja juure, ja siis ma läksin säält edasi. Nii et ikka kontakt oli. Sääl tee peal rääkisin peamiselt küll prouaga. Vana ütles ikka, et küll räägivad inimesed lollusi.

**Millest jutt oli?**

Mina ei mäleta. Igasugust juttu oli. Näiteks ma mäletan, proua hakkas midagi lilledest rääkima. Pojengidest. Mina ütlesin, et mina neid pojenge ei kannata, et need on nagu prisked daamid helcdas aluspesus, mille pääle Masing ütles midagi umbes nii, et "järele freudism!"

**Kas sul oli kokkupuuteid Masinguga ajal, millest kirjutad "Pikas õhtupoolikus Alliksaarega"?**

Ma teadsin teda, aga ei tundnud. Alliksaar tundis ja rääkis mulle temast... Õieti ma hakkasin teda niimoodi tundma. Ta käis ükskord Tõraveres. Naan... Meil oli sääl seminar. Naan tegi sääl seminari. Seda peeti kõige dissidentlikumaks seminariks kogu Eestis. Julgolek käis nuhkimas ja nii edasi. Naan oli siis ka peaaegu dissident. Ja sinna Naani seminarile kutsuti Masing ettekannet pidama. Pärast oli veel suur pahandus. Käidi küsimas, kes kutsus ja kuidas kutsus. Säält pääle ma teda tunnen. See oli 70-ndate keskel. Siis, kui Naan oli meil sääl Tõraveres maapaos.

**Kas sa poliitikast ka midagi arvad?**

Kuule, ma ei... Poliitika tüütab mind.

**Kas see on alati nii olnud?**

Noh, kui see poliitika krae vahele tükib, ega sa ei saa tast mõtlemata jätta. Kui sul auto võriseb ukse ees ja mehed tulevad sind ära viima, kuidas sa siis ei mõtle, ikka mõtled. Aga niisugust isamaalist vaimustust mul ei tule peale. Ma ei tea, tee mis tahad, ei tule.

**Kas enne oli või? Seitsmekümnendatel?**

Isamaalik vaimustus?

Jah.

Ei, ma ei ütleks. See, et rahvuses küsimus seisab, et meie asjad on rahvuse asjad, seda teadsin ja taipasin juba ammu. Mäletan, mul oli kunagi kuuekümnendate lõpul üks jutuaajamine Paul-Eerik Rummoga. See oli siis, kui kõik tahtsid maailma parandada. Mina mäletan, et ma ütlesin, et Eestimaa poliitikal on see needus, et kõik on siin rahvuslik. Miski ei saa siin universaalne olla. Kõik on lõppkokkuvõttes ikka rahvuslik. Mispäele Rummo vihastas ja ütles, et ei, midagi ei ole siin

rahvuslikku, see on üldinimlik. Pärast tuli välja, et kõik nad olid palju rahvuslikumad kui mina. Aga ma tundsin, et kõik asi siin Eestimaal taandub lõpuks ikka rahvuslikule. Seda ma tundsin juba õige ammu, siis kui seda veel ei pandud tähele. Aga seda ma olen kõik aeg tundnud ühtemoodi. Nüüd ja enne.

Sa oled sündinud...?

Kakskümmend üheksa.

Kuidas see sõja lõpp sinust mööda läks? Kuidas see sind puudutas?

Einh... sõda puudutas mind väga. Minul on niisugune tunne, et minul on kaks elu. Kaks täiesti erinevat elu. Milles ei anna ühte ega teist kokku klapitada. Ma olengi selle kahe eluga elanud ja ma olen selle kahe elu invaliid. See teine, mis säält tuli pärast sõda, see ei olnud enam selle celmisega üldse scotud. Kui ma mäletasingi seda, mis säält enne oli... mul oli see asi, et isa läks ära. Me pidime kõik minema, aga mul jäi vend haigeks äraminemise peal. Väga raskelt haigeks. Jäime kinni ja pidama ja ei saanud ära.

Te olite Võrumaal?

Ei, me olime Valgas. Kuna isa läks ära ja meil ei jäänud midagi muud kui kaks-kolm asja, mida ma praegu ei mäleta, mis nad just olid. Muugi "Õigekeelsussõnaraamat", seda ma mäletan ja "Väike Entsüklopeedia". Ma olen alati mõelnud, et sinusugused inimesed, või teised, et neil on üks pidev elu. Aga minul ei ole. Mul on niimoodi, et siiani (näitab käega) - ja siis on üks teine elu.

Ja need ei lähe kokku?

Need ei lähe kokku. Ja see teine elu tuli murdecas, ma olin 14-15. See on iscendast üks vastik eluaeg, kuna sa oled siis iscendale vastik. See on inimese kõige ebameeldivam aeg, see iga. Kuna see aeg on niisugune kole ja ise oled ka niisugune kole, siis sa nagu oleks teinekord kuskilt põrgust sündinud - põrgu sigidik.

Sina oled oma ettevalmistuselt füüsik ja oled tegelnud teoreetilise füüsikaga ikkagi tõsiselt?

Noh?

Miks näitemäng?

Kust sa nüüd tead, aga see oli võib-olla et... mul oli isa muusikaõpetaja.

Valgas?

Ei, Tõrvas. Tema, nii nagu ma tagantjärele tean, oli suur seltsitegelane säält Tõrvas. Tegid näitemänge ja... Nüüd ma nägin alles hiljuti ühte niisugust kuulutust Tõrva koduloomuuseumis, et mingisugune Tõrva keskkool esitab Kálmáni "Silvat". No kujuta ette, keskkool teeb "Silvat"! Juhatab Nikolai Kõiv, see on minu isa. Nii et tal oli nähtavasti niisugune...

Nüüd sa tahad hakata seletama, et see on sul veres.

Ma tahan seda ütelda, et juba isal olid niisugused teatud kergemeelsed kalduvused.

Kas sa loed seda kergemeelseks?

Aga ikka. Tõsine inimene ei kirjuta ju näitemänge. Korralik inimene ei kirjuta üldse midagi muud kui pangaarveid või teoreetilise füüsika artikleid.

Mis oli su esimene näidend? "Castrozza"?

"Castrozza".

Siis ei olnud veel "Laseb käele suud anda"...

Siis ei olnud veel midagi. Paul-Ecriku näidendid tulid hiljem ja Alliksaare oma.

Mati Unt väitis mulle, et tema ei teadnud, et see on sinu näidend. Kas sa varjasid seda?

Ma ei varjand seda eriti, aga ma ei tahtnud tast rääkida tõesti. Niisuguseid häbitegusi peab inimene varjama.

Sa häbenesid seda?

Ma lausa ei häbenenud, aga ma ei tahtnud, et sellest juttu oleks. Miks ma selle kirjutasin? Egas ma ei kirjutanud niiviisi, et ma tahtsin näitemängu kirjutada. See oli niimoodi, et ma käisin Pamiirides ja jäin haigeks. Mäestikutõbi tuli mulle kacla. Siis sain säält suure hädaga vaevalt et tagasi ja siis hakkas mul närvisüstecmi häda

peale käima koos vereringe häiretega. Teatud hood tulid peale, kus süda hakkas kiirendusega lööma, kuni kadus ära ja siis kadus teadvus ka ära. Siis ta tuli kuidagist tagasi. Ja niisugust tõsist tööd nagu füüsika enam teha ei saand. Sel talvel, kui ma tulin.

See oli...?

64.-65. talvel.

Sa oled mägironija?

Ei ole. Aga sääl on niisugune kõrge platoo, neli-viis tuhat või nii. Ja mul oli hambavalu ja ma ei olnud magand nädal aega. No ja ei saand. Hakkad mõtlema, tuleb ajus mingisugune asi, et lööb ära, kaod ära. Siis tegin lihtsalt midagi kergemat ja viskasin selle "Castrozza" siis niimoodi. Sääl on see mäestik ka sees.

Sa tegid seda selleks, et midagi teha?

Kunagi oli meil jutt Kaalepiga. Kaalep ütles, et tahaks teha näitemängu, kus on mustlased ja mustkunstnikud sees, aga et ei mõista teha. Mina mõtlesin, et mis sääl teha on. Tegin selle siis sääl kabinetis, kui tööd teha ei saand, tegin seda. Mäletan, et ma tippisin teda ümber, aga kuna ma panin neljandale leheküljele kopceeri valesti alla, siis neljas lehekülj tuli teisele poole. Siis mul läks hing täis ja ma ei lõonudki enam kopceeriga, vaid ainult ühe eksemplari. Kuna Kaalepiga oli juttu old, siis ma andisin selle Kaalepile. Ütlesin, kuule, et näed, ma kingin sulle ühe näitemängu. Mina ei mõelnud sellega midagi, et miks ma kinkisin. Ma lihtsalt kinkisin. Ja nii ta oligi tema käes kuni 68. aastani. Pärast 68. aastat tuli temal äkki niisugune mõte, et, kurat, see on ju sellest Tšehhimaale sissetungimisest. Millegipärast. Ja viis teatrisse. Nii et maru poliitiline värk. Mis ta seal ütles, et kelle oma see on...? Kuna ma olin talle ütlenud, et see on sinu oma, kingitud ja unusta, kes ta sulle andis. Siis ta muidugi arvatavasti ei rääkind ja keegi ei teadnudki, kelle oma ta on. Ja sääl ta siis vedeleb ja mina ei teadnud, kes teda luges. Ükskord ainult keegi küsis mult selle kohta, et kas sa tead niisugust näidendit.

Mati Unt ütles mulle, et tema küsis sinu käest, aga sina olevat öelnud, et sa ei tea.

Jaa, mina ütlesin, et mina ei tea. Ühesõnaga, ma lõpetasin selle jutu ära. Siis läks hulk aega mööda ja Tooming küsis ükskord minu käest, et kas see on sinu oma. Siis oli juba nii palju aega möödas, et ma ütlesin, et on jah. Siis ta hakkas küsima, et kus see on. Selgus, et Kaalep ei teadnud kah midagi. Ja teatris ei teadnud keegi. Mina mõtlen, et küllap julgcolek ta ära võttis ja kuskile kõrvale viskas, et mis ta seal vedeleb, niisugune asi; siis mul oli just käes "Peiarite" lõõmine ja ma mõtlesin, et kurat, ma lõõn ka selle vanade paberite järgi ümber. Ja siis ma lõin selle ümber, aga see pole päris see.

"Küüni täitmine"? Ma vahel ka intrigeerisin siin ja seal, et seda saaks teha, aga...

Vaata, teatril on mingisugused kaanonid, niisugused pseudokaanonid. Kui seal on näiteks mingisugune formaalne tingimus ja kui see ei ole näidendis täidetud, siis kohutavalt kardetakse, et ei tule välja. Näiteks seal on see probleem, et seisavad ja ei liigu. Et on staatiline.

Ei, ei...

Minu arust see ei tähenda mitte midagi, sest tegelikult võib seisvat asja teha nii dünaamiliselt, kui tahad.

Minul ei olnud see põhjuseks. Minu kahtlus oli teine. Sinna peaks tegema ühe täienduse...

*(Kõrv naerab. Olin talle just "Peiarite õltunäituse" kohta märkused andnud palvega teksti kohendada.)* Hea küll. Ma umbes aiman. Aga mis see on?

Neil heina viskajail käib lihtsalt lõõp omavahel. Kui selle lõõbi saaks kujundada mingiteks omavahelisteks suheteks.

Sääl on üks niisugune asi, üks väike vahe, olemuslik vahe. Sinu ideaalis ja minu ideaalis. Mina vihkan psühholoogismi. Ma hoidun alati suhetest. Kui nad tulevad, siis nad tulevad, vaatamata sellele, et ma neist olen hoidunud. Ma just nimelt ei taha suhteid. Ma tahan, et asi oleks olemuslik, mitte psühholoogiline. Pigem filosoofiline. Ja kui sa sunnid mind minu vigu süvendama, siis mul on seda raske taha. Mulle mõjub näiteks palju rohkem see ruum, kus inimene on, kui inimene



ise. Kui mina näitemängu päale lähen, siis esmane ajend ei ole mitte see inimene, kes sääl ruumis on, vaid see ruum, kus inimene on. Ja ma modelleerin pigem inimese selle ruumi järgi kui selle ruumi inimese järgi.

**Laval on ju väga oluline ajaline liikumine.**

Ma näen, et sinu ideaal on Ibseni teater, mis mängib maha kõike seda, mis on juhtunud. See teater on võimas teater, mul selle vastu midagi ei ole, aga mind ei puuduta, või vähemalt iga kord ei puuduta, see minevik. Ja kui ta puudutab, siis mitte niivõrd konkreetne minevik, vaid minevik kui selline. Need tüübid seal "Küüni täitmises" ei ole ju lõppude-lõpuks mingisugused ideed kehastused. Need on kõik ikkagi tüübid, keda ma olen näinud ja kellele nii-ütelda kohv on otsa kuhjanud neid või teisi asju veel lisaks. Aga need tüübid on ürgsete tüüpidena ürgsetes olukordades niivõrd võimsad, et kõik see konkreetne, tema suhe sääl tema konkreetse naisega või tema täditütrega mehega, see nagu ei ole oluline tema juures. See on vilistada.

**Aga "Põlva loos"...** Sa räägid, et sind huvitab olemuslikkus, aga...

Sääl on natukene teine asi.

**Seal on just see asi, mis vaja.**

Sääl on natukene teine asi. Sääl on inimesed väga täpsed, konkreetsed. Sääl on minu ema, minu tädi, kaks naist. Kui nad räägivad, siis see kuulub nende juure, see on mul nii külges nagu... see on selle inimese külge kleebitud. Ja kuna ta on võetud, see inimene, siis tuleb tema külge kõik, mis sinna on mul juba lapsepõlves kleepunud.

"Kokkusaamises" on sul kõik inimesed tuttavad ja on olemas ka filosoofiline... olemuslik olemus. See olemuslik on olemas ka "Küüni täitmises", aga see teine asi puudub.

Aga see on sellele mängitud. Küün ise. Mis selle "Küüni täitmise" juures see algajend on? See küün ise ja töötegemine. Meeste töötegemine. Ja meeste olemine naiste vastandina. See on see, mis selle määrab. Ja siis ei saa seda teistmoodi teha. Siis ma lõhun selle algkujutlema ära. Mitte ideed, vaid kujutlema ikkagi. See, mida ma tunnen. Algnägemuse. See nägemus on niisugune, et sääl ei ole naistel kohta. Aga "Põlvas" on teine asi. "Põlvas" räägitakse minu sugulastest. Ja nendele on määratud olla minu sugulased, see tähendab täpselt niimoodi, nagu nad olid.

"Küüni täitmine" on sul praegu näidend. Kas sa kujutad ette, et sa kirjutad selle romaaniks või jutustuseks?

Ei.

**Aga see on ju tegelikult võimalik?**

Ei. Sest see algab nägemusest. Kõige esmalt ma näen pilti. Ma näen pilti sellest küünist, tunnen selle küüni lõhna... Ja sellest kõik lähtub. Kuna ta tinglik on, siis ma kujutan teda laval. Ma ei saa teda näha väljaspool teatrit.

**Kas sa näed siis ka teatrit?**

Ka teatrit ma võin näha. Ega ma ei näe teda väga konkreetset - Tallinna Draamateatris või Pärnus. Ma näen teda teatris kui sellises.

**Olemuslikult?**

Olemuslikult ma näen teda just nimelt teatris. Seda ma ei saa kuidagiviisi kirjutada romaaniks.

**Kas mäng on nii oluline?**

Mitte mäng ei ole oluline. Oluline on see, et ma näen, inimesed räägivad ja mina mitte midagi ei seleta.

**Kas jutustuses peab seletama?**

Siis ma olen hoopis teistsugune inimene, kui ma jutustust kirjutatan.

**Kas sinule see maailm meeldib?**

Nagu ta on või?

Jah.

Muidugi ta ei meeldi. Aga ta ei saaks olla minu arust teistsugune.

Seda ma aimasin.

Ta ei saaks olla teistsugune.

On ta lõbus?

Ta ei ole lõbus, aga see on siiski kõige suurem, mida inimene võib saavutada, et ta on rahul sellega, mis on. Inimene ei saa muuta midagi, vaid kõige suurem, mida ta võib saavutada, on see, et ta on rahul sellega, mis on.

Kas see on väga raske?

Muidugi, mitmes mõttes on ta raske. Kui sulle kivi varba peale kukub, on see väga raske ja sa tahad seda ära muuta. Niisugused asjad sa tahad muidugi ära muuta, see on täitsa selge. Tõstad kivi ära. Aga lõppkokkuvõttes, kui sa saad selle kivi säält jala pealt juba ära, siis sa näed, et see oli kõige parem, mis sai juhtuda. Mul on mõned niisugused filosoofid, kes mulle tulevad criti lähedale, kuigi nad ei pruugi ka kõige suuremad olla ja ma neid ka kõige suuremaks ei pea, aga nad on olemas. Nietzsche on üks niisugune. Nietzsche on *amor fati* - saatusearmastus. Nietzsche filosoofia põhimõte on see, et inimene peab oma saatust armastama, oma tragöödiat armastama. Nietzsche võetakse nii kummaliselt, et ma ei saa õieti aru, kust nad selle võtavad. Üliinimene on see, kes armastab oma tragöödiat. Kes saab ütelda kõige kohutavamas olukorras: nii pidi see olema ja nii on kõige parem. Minul on ka see. Kõiksugu koledad asjad. Ja kui sa koledate asjade sees oled, siis surmkindlalt sa tahad, et see oleks teistmoodi ja teed, et see oleks teistmoodi. Aga sellegipoolest see üldhoiak, kui sa satud niisugusesse olukorda, pääseb vabaks ja siis tuleb ikka, et nii pidi see olema. Kõik muu oleks olnud halvem.

*Meie jutuajamine jätkus peaaegu aasta pärast. Päike hakkas loojuma, kui ta pärast mitut päeva otsimist kodust üles leidsin. "Castrozza" ja "Kokkusaamine" olid juba lavastatud. Loojuv päike viskas valgust vastasmaja seinale, kust see tuppa kumas. Raamatud, maalid.*

Kas sa oma näidendite lavastusi oled näinud?

Ei.

Kas ei kisu vaatama?

Kohe kohutav vastumeelsus on. Niikuinii ei saa endast lahti. Ja siis sa pead laskma endale ennast veel ette ka näidata. Sa ei tea ju teist inimest. Aga iseenest sa tead ju, missugune kaabakas sa oled. Tahaks olla endast väljas nii palju kui võimalik. Sellepärast ma ei ole kunagi ühtegi kirjutist lugenud, mis ma kirjutanud olen. Pildid on need, mis on suhteliselt erapooletud. Neid on raske muidugi ka vältida.

Palju sa pilte oled maalinud?

Paarsada.

Millal sa alustasid?

Kunagi kuuekümnendate lõpul vist oli.

???

Teatavatel värvidel on minule olnud väga tugev mõju, üle nende tavalise värvi-tähenduse. Mõju, mis läheb välja värvide loomulikust tähendusest. Peaaegu hirmutav mõju. Minul oli lapsena... hirm kuutõve ees. Jutustati mulle kunagi õhtul kuutõve ja siis mul tuli niisugune paaniline hirm selle ees. Ja õhtul.

Sa kartsid, et lähed katusele või?

Jah. Õieti ei olnud asi mitte kuutõves, vaid selles, et räägiti õhtul teatud värvidega. Praegu on niisugused värvid.

*Toas on juba päris hämar. Vastasmaja seinast hõõgub tuppa punetavat päikest.*

Saad aru, see kollane toon surub läbi, surub läbi sellest kaitsekihist, mille taga ta on, tekib selline kollakaspunane toon. Ja sellel on minu jaoks hirmutav, niisugune aistiliselt hirmutav toime. Ja kõik need hirmud, mis mul on lapsepõlves olnud, on tekkinud seoses selle õhtuse kollasega. Sellel punakaskollasel värvil on minule olnud mõju, mis värvil ei tohiks tegelikult olla. Nagu võib-olla mõnel inimesel, kes on näinud vaime või midagi niisugust.

Kas see on nii palju värv kui mingi valgus?

Jah, valgus. Aga iga valgus ei sünnita. Teatud valgused mõjuvad mulle väga

leevendavalt. Kuigi see mõju ei ole nii tugev. Need on niisugused hallikasrohelistel toonid.

#### Vihma ajal?

Täpselt. Suvel, tead, hakkab niisugust kergest vihma sadama, udust vihma. See mõjub mulle alati hiiglamoodi kergendavalt, päästvalt. See toon. Siis mõned niisugused sügisesed... kui tagant läheb väga siniseks ja cest on pruun, see mõjub mulle. Eest on pruun, metsad... Taga läheb siniseks ja päris ces on heleroheleline oras. Oktoobri lõpul, novembri algul. Aga augustis... kui puud lähevad niisuguseks raskeks, nii nagu mustaks ja õhtul on see kuradi kollane, tuleb kuskilt läbi nii kui röövel, see on mul lapsepõlvest peale tekitanud niisugust paanilist hirmu. Ja see kollane on seetõttu olnud ka alati mingisugune mõistatus. Ma olen alati sellest rääkind, selle peale mõelnud, see on alati olnud niisugune mõistatus, mida sa tahad kuidagiviisi ära lahendada. Mis võimalus sul on seda muudmoodi lahendada, kui sa teed seda kollast ise. Teed seda kollast pildi pääl ise, et saaks aru, või vähemalt sa loodad aru saada, kui sa seda teed, et sa siis vähemalt oled selle üle meister, et sa siis tead, mis ta on. Sa kutsud ta uuesti tagasi. Niimoodi tehakse ju. Oma õuduselmusi kutsutakse uuesti tagasi.

#### Millal sa selle peale tulid, et seda tegema hakata?

Ma olen selle pääle alati mõelnud, et ma seda teen. Aga ükskord... mina ei tea, kas siis kuskil vedelesid värvid või... Ühesõnaga värvima hakkasin ma sellepärast, et värvida kollast, seda röövelkollast. Mul on veel mõni nendest piltidest alles.

*Ta toob teisest toast raamimata pildi ja asetab selle põrandale piisti. Seal see toetab vastu lauda kogu selle õhtu. Hämar on. Pildil on mingi küüni, mis heidab varju teisele hooncle ja see kollane, mis loojuva päikese kumas röökimä hakkab.*

Pärast ma hakkasin neid halle ka tegema ja siis, kui sa oled juba rutiini kätte saanud, siis see maailmise füüsiline tegevus mõjub hiigla rahustavalt, vähemalt teatud staadiumis. Teatud staadiumis hakkab küll ka ärritama. See pilt tuleb nagu ta tuleb ja sinna ei saa midagi parata. Ühesõnaga see tegevus mõjub, siis ma juba pigem sellepärast maalisin. Vaatasin, et on tegevus.

#### Kas tulemus on ka sulle oluline?

Ma tahan ikka kätte saada seda teatud asja. Aga kuna mul ei ole näituseplaani kunagi olnud, siis mul seda küsimust, et kas pilt tuleb hea või halb, ei ole.

#### Kui sa arvutad, kas arvud hakkavad vahel peas ringi käima? Või mõttekäik?

Arvutamisega on nii, et seda ei saa vanas eas enam tcha.

#### Miks?

Arvutused tulevad väga pikad ja mälu läheb halvaks. Hakkab mängima niisugune asi, mis nagu ei olekski oluline... Sul on niisugune pakk paberit (*Näitab käega ja meenutab kalameest.*) Kõik täis arvutatud. Lehed nummerdatud, nad peavad olema nummerdatud, sest muidu lähevad segi. Kui sa oled ütleme 230. leheküljel ja sul on vaja mingisugust tulemust, mis võib olla 35. leheküljel, ega sa siis ei tea, et ta sääl on. Siis sa pead selle kõik läbi lappama. Aga kuna su mälu on ära kadunud ja sa ei mäleta enam neid kohti, siis see paberites lappamine vanas eas muudab inimese närviliseks. Ta lihtsalt vaevab ja väsitab. Nii. Aga kui sa oled noor mees ja kui sul mälu on veel nii värsked, et sul terve see arvutuse pilt on silmade ces ja mingit küsimust ei ole järele vaadata, kus ta oli, ja see paberites lappamine ei käinud veel puhtfüsioloogiliselt närvide pääle, siis arvutamine oli jälle midagi ülimalt rahustavat. Sääl arvutuses on midagi väga puhast. Matemaatikas üldse on midagi äärmiselt puhast. Kui sa oled tegelnud kõiksugu asjadega, kõiksugu muude asjadega, siis sa tunned, et see on üks, mis on absoluutselt puhas. Ja sellesse isegi põgened. Kirjanduses ja kunstis ja kõiges muus on mingisugune sõnnik sees.

#### Mis mõttes?

Mingi elu sõnnik on sees. Aga matemaatika on absoluutselt puhas. Ja arvutamise juures on sul niisugune tunne, mitte et sa mõtled sellele, aga on niisugune tunne, et sa ise ei arvuta. Et arvutamine arvutab. Sa oled ainult sääl arvutamises mingisugune vaheaste, kes on sinna vahele pandud. Ja ma usun, et kui usklikud inimesed lähevad jumala juure, see on midagi samasugust tunnet. Sa lähed ära selle juure, kes võtab sind enda hooleks, sa oled täiesti rahulik, sa ei vastuta mitte millegi cest,

sa oled endast andnud sellele ja tema teeb sinuga selle arvutuse. Sa oled kõigest väljas. Miski sinusse ei puutu.

**Kas mõni probleem vahel painama ei hakka?**

Muidugi hakkab, kui mõni mõte jääb pooleli. Siis käid ja korrutad ja ei saa magada. Kõik see on niimoodi. Võib isegi kohutavat vaeva olla ja raske ja nii edasi, aga see tulek arvutuse juure, see on nii nagu inimene, kes on kohutavalt pika tee ära kõnдинud suvel kuumaga, jõuad järve juure ja lähed vette, niimoodi kaelast saadik vette. Nii on see tulek arvutuse juure.

*Ikka hämaramaks läheb. Kollane pildil seal suure kitiini ümber muutub, aga ikka on veel olemas omas paines.*

**Kas su maalides arvutus tuleb meelde? Või tegeled maalides ainult maalimisega?**

Mul tulevad arvutused muidugi meelde. Aga mitte niisugusena, selle arvutuse. Arvutuse taga on mingisugune hoiak. Loogiline hoiak. See loogiline karkass jääb sõnastamata, aga sa tunned ta ära. See karkass lööb maalimise ja iga tegevuse juures välja. Sa ei mõtle mingisugustele arvudele, aga sa tunned ära, et see karkass on sul jälle juure tulnud.

**See hoiak. Kas see on sul ka siis, kui sa kirjutad?**

Ma ei mõtle selle pääle, aga ta on... Mitmed inimesed on küsinud ja ikka küsivad, et kuradi paljude asjadega sa oled tegelend, aga tegelikult ma tegelen ainult ühe asjaga. Ma ise mõtlen niimoodi, et teised inimesed tegelevad paljude asjadega. Ostavad autosid... noh, jooivad viina, kaitsevad väitekirju, vormistavad oma artikleid või teoseid... Ma ei tee mitte midagi. Ma ei vii neid oma asju mitte kusagile. Nad satuvad nähtavasti mõnede sinusuguste kätte ja hakkavad liikuma. Minu arvates ma jätan miljon asja tegemata, et ainult ühte asja teha.

**Ja kuidas sa sõnastaksid selle "ühe asja"?**

Ma ei või seda sõnastada. Sel puudub konventsionaalne sõna. Ma lähen oma tegevuse juure. Niisugused inimesed nagu mina peaksid tundma kõik ühte - et nad teevad ühte ja sedasama asja.

**Aasta tagasi rääkisid sa, et kui sa hakkad näidendit kirjutama, siis kõigepealt on sul silme ees pilt.**

Isegi mitte pilt, vaid see, mis enne pilti on... pildi eclaimus. Näiteks kui ma "Beethoveni" kirjutasin. (Näidend. Avaldamata. - P. P.) ... ma mäletan, kuidas see algus oli. Mina kuulsin seda "Hammerklavier'i" sonaati Ülikooli aulas. Ma olen seda kuulnud ka, aga mitte ülearu palju. Ja sääl, kui ma teda kuulsin, siis äkki löi niisugune pilt mulle ette: üks niisugune kõrge müüriiga majasein, kõrge maakivist müür all, sealt pealt läheb puuosa, sääl tuleb kõver trepiga eeskoda, lähed sinna sisse, ja kuna maja on maast üsna kõrgel, siis see trepp on ka sääl kõrgel. Maja ümber on õu kasvanud, hein kasvab ja lopsakad lehed ja natuke niiske ja vihmane, kuskil on veetoober, vanasti olid niisugused, korjati vihmavett. See lõhn oli. Niisugune pilt lööb äkki ette. Ja siis mõtlesin, et, kurat, sellest võiks näite- mängu kirjutada. Kui tegin, siis seda pilti üldse sisse ei tulnudki. Aga see oli see ajend.

**Kas vahel mõtled, kui näidend on valmis, et seda võiks teatris mängida?**

Ei. Kui ta valmis on, siis ma enamasti viskan ta kergendustundega minema, kusagile kappi ja siis ma unustan ta kergesti ära.

**Kas sa näidendeid palju loed?**

Ikka olen lugenud.

**Sinu lemmikud?**

Ma tean kahte asja, mis mulle on kõvasti mõjund. Esiteks, Shakespeare, nii narr, kui seda ka ütelda ei ole. Kunagi, kui ma olin haige, siis ma muud ei lugend, kui ainult Shakespeare'i, ja ainult komöödiaid. Tragöödia oli haiguse ajal kuidagi igav lugeda. Aga komöödiad... mõnikord mõtlesin kohe, et jääks haigeks, locks jälle. Ja teine, millest ma ei saa kuidagi lahti, on "Nõmmekingsepad". Sääl on mingisugune muster pääl, mis on mulle sisse vajutatud, ja see nähtavasti töötab. Niisugune hoiak.

**Kas sa oskad hinnata eesti teatri seisut?**

Kuna ma olen vähem näinud kui vanasti, siis ma ei tea. Undi teatrit, näiteks,

mis nähtavasti teatriringkondades väga populaarne on, seda ma tunnen nii vähe, et ma ei mõista seda hinnata. Ja kui ma seda hinnata ei mõista, siis... Undil on mingisugune intuitsioon. Kui ta selle soone pääl on, et tal see intuitsioon töötab, siis ta võib väga hästi teha. Kui ta sellest mööda on, siis minule mõjub ta halvasti. Enquist... see oli minule üks tugevamaid clamusi. Tal on oskus kõige valusama närvi pääle vajutada. Aga tal on see häda, et ta on alati väga päevakohane. Ta on niisugune, et tal on alati teatud pooldajaskond. Mitte et ta seda koguks, vaid see tal tekib. Ja siis ma tunnen, et see on selle kildkonna tükk ja mina ei kuulu sellesse kildkonda. Aga praegusel hetkel ma ei mõista seda ütelda, kas see tema buum, mis sääl on, on kildkonna buum või on ta tõeliselt lahti läind ja tseb suurt teatrit. Ma ei ole tema Tammsaaret näind.

**Sa oled vana teatris käija. Kas igal teatril on mingi nägu?**

See ikka muutub. On teatud asjad, mis ei muutu, aga tavaliselt on need halvemad pooled. "Vanemuisel" näiteks on teatud lohisevus.

**Milles see väljendub?**

Karakterit ei mängita. Tartus mängitakse lavastaja kontseptsiooni. Niisugust säravat karakterit ei tule, puhast nagu klaaspärlimäng. Tartu näitlejad ei tule iscendast välja. Karakterisse. Karakterisse sisse tulemine on kõik aeg olnud Draamateatri tugev külg.

**Mis on Draamateatri nõrk külg?**

Võib-olla see, et tal ei ole intellekti emotsiooni. Intellekt on ka emotsionaalselt võetav. Aga on tunda, et seda Draamateater ei tunne või ei taju või ei hooli, või ei hooli Tallinn sellest. Intellekt ei ole kunagi pandud omacette mängu. Aga Tartus ta tihtipääle on. Ütleme nii, et Draamateatri ükski lavastus ei mängi filosoofilisele imperatiivile. Ta mängib oma hiilgavat karakterimängu, aga ta ei lähe välja teatud ekstreemsusele või teatud hoiakutele, teatud intellektuaalse hoiaku ekstreemidele. Aga võib-olla, kuna ma ei ole enam jälgind, võib-olla see kõik ei ole enam õige. See on mingisugune niisugune omaaegne mälestus, kui Ants Eskola mängis "Revidenti". Sellest ajast peale on mul niisugune tunne, et karakterite klaaspärlimängu mängitakse ikka Tallinna Draamateatris, aga ei minda tunnetuslikkudele äärmustele.

**Kas sa mõtled Rakvere teatritele või Pärnu või Viljandi omale. Missugune pilt tuleb silme ette?**

Rakveret olen ma nii vähe näind, et mingisugust pilti ei tule. Viljandis ma siiski käisin. Aga sääl on olnud mitu teatrit. Enne Toomingat oli üks asi, pärast...

**Mis see oli enne Toomingat?**

Väike teater väikeses kastis. Väike Ibsen.

**Aga Tooming?**

Siis sündis sääl midagi niisugust, mis jäi pooleli. "Põhjas" oli väga häa. Siis oli sääl Komissarov... selgete teravate vaatemängude tegija. Noh, nagu Kostabi maalid. Selged, puhtad, hästi tugevalt värvitud, aga kuna see ei lähe Toomingaga kokku, siis on nagu erinevad teatrid. See retro-Ibsen on ära kadund.

**Pärnu teater?**

Ma tean, mida nad võivad hästi mängida ja mida nad ei saa mängida.

**Mida nad ei saa mängida?**

Shakespeare'i.

**Miks?**

Hästi mängisid nad "Väikest linnakest". Tee, mis sa tahad, see on minu aasta elamus. Hästi mängisid nad Tolstoid, hästi tegid O'Neilli, "Tõlkijaid". Nad saavad mängida niisugust, millel on teatud kõrvalvalgus. Üks niisugune cluhoiak paistab välja, üks elufilosoofia teatud emotsionaalses värvis.

**Shakespeare'i pead sa liiga mastaapseks?**

Shakespeare on totaalne, universaalne. Tal peab "läbi tantsima" iga faasi.

**Kas Eestis on tehtud niisugust Shakespeare'i?**

Nad on niisugused, et sa vaatad ja sulle meeldib seekord, aga unustad ära. Kõikide registrite mäng puudub.

**Kas sa "Punjabat" nägid?**

See oli kaootiline. Teatri tollekordsel uuendusel oli see viga, et ta suri kaosesse. Hermaküla alustas Toomingaga ühest teatud punktist. Tooming mängis selle välja kuni lõpuni... Toomingal on olemas teatud tugev sisemine struktuur. Kõige selle kaose juures see võib-olla ei paistnud välja, aga see oli kõik aeg tunda. Aga Hermaküla läks selle struktuuri lammutamise pääle. Läks kaose pääle välja, ja kui kaose pääle välja minna, siis muutub kõik absoluutselt juhuslikuks. Keegi ei ütle sulle enam ette, kas tükk tuleb välja või ei tule. Tuleb täna välja või ei tule. Ja siis muutub asi niisuguseks manamiseks. Minnaksegi selle manamise pääle välja, et kas sa saad kätte selle seisundi või ei saa. "Ullike" oli menukas, aga sääl oli kaos viidud juba printsiibiks. Aga teatris ikkagi ilma struktuurita ei saa, kui sul ei ole kindlat viisi, kuidas ekstaasi jõuda. Kui mingit garantiid ei ole. Tehnika sul puudub ja struktuuri ka ei ole. Siis tuli tal kriis, kuni ta jõudis uue struktuuri leiutamiseni uutal alustel.

**Kust see uus algas?**

Võib-olla oli see Lunin.

**Kas sa "Fachlmanni" nägid?**

Ma nägin proovi. Fachlmanni ta tegi hästi.

**Kas läks meelest ära, et on oma?**

Teatud kohtadel läks. Ma tundsin, et ta teeb nii hästi, et tulin enda juurde tagasi. Vaata, kui sa ennast cemalt näed, siis sa näed ennast mustalt, niisuguse vastiku tüübina. Aga kui sa jõuad nii lähedale, et enam hinnata ei saa, siis sa oled enda juures tagasi ja siis sul ei ole midagi ütelda. Ma isegi imestasin, oli niisuguseid kohti, kus ma mõtlesin, et kus ta kurat võis seda teada, mina oleks selle koha pääl täpselt niimoodi liigutand.

**On sul veel mõni dramaturg, kelle mõjusid sa tajud?**

Mul on mõni niisugune, keda tahan kangesti näha ja vaatan hea meelega, Beckettit ma vaatan alati hea meelega, sest tal on nii kohutavalt hea dialoog, et sa naudid iga sõna.

**Kas selle dialoogi pärast või hoiaku pärast?**

Sääl on muidugi mõlemad, aga selle juures sa tunned, et see dialoog on nii hea sellest hoiakust hoolimata.

**Kas sa "Godot'd" nägid?**

Ma nägin neid kõiki. See esimene oli muidugi... teine ei saanudki seda olla. Ma olen Viidingu pooldaja, aga tal on veel midagi varuks, mis tuleks lahti mängida. Üks karp on tal kinni, mis tuleks lahti teha. Ma ei tea, kas ta ei mõista seda või meelega ei taha, künni niisugune karp tal on, niisugune kummaline karp...

**Kas sa kino ka vaatad? Kas sa ei ole kunagi mõelnud, et kirjutaks stsenaariumi?**

Seda ma ei ole, aga ma olen mõelnud, et teeks ise kino. Stsenaarium on nii kauge kinost, minu arusaamise järgi teeb kino lavastaja.

**Milline see kino on, mida sa teeksid?**

Ma teeks sedasama oma kollast. Üks film, mis mulle on mõjunud, on "Tatarlaste kõrb". See on mul kõik aeg meeles. Kõike, mis ma näen pärast seda, võrdlen sellega. Aga see ongi see kollane. Seda laadi oleks tahtnud teha.

**Eesti film?**

Filmi seisukohalt on näha, et eestlane ei taju kaadrit. Kaadril on oma loomulik eluiga. Kaader peab kuskilt algama ja liikuma oma loomulikkude lõppu. Kaadrit ei saa vägisi teha. Eesti filmi kaader on alati vägistatud. Kaadris on mingisugune rütm sees, nagu muusikaline rütm. Ma isegi ütleksin, et kaadri muusika seisukohalt eestlasel ei ole kuulmist.

**Võib-olla ei ole asi eestlases? Võib-olla on asi tegijais?**

Võib-olla. Kui takt on õige või fraas puhtalt välja mängitud, siis seda ei pane tähele. Kui see on must, siis ma näen. Ja seda ma näen eesti filmis kõik aeg.

Milline on sinu muusika?

Ma tunnen, et muusika, mis mulle peale hakkab, see on nagu sisemine häda, sisemine viga, mis reageerib sellele. See sugugi ei meeldi mulle, et ta reageerib. Näiteks ma ei saa sinna midagi parata, et see sisemine viga reageerib Wagnerile, kuigi ma ei tahaks seda sugugi. See on seesama kollane, mis murrab läbi. Seesama ürgkollane, mis murrab teatud haige koha juurest läbi, sest see on ju ka teatud haige koht, ka muusikas. Ma ise ei tahagi, et nad mulle mõjuksid, aga nad mõjuvad.

Rahvamuusika?

Soome pelimannimuusika mõjub mulle alati.

Millest see tuleb, et sa kõikides kunstides sõna sekka ütled? Või ongi füüsikud niisugused?

Mis kunst on? Ta on pandud mulle ette. Ta on kõikidele inimestele ette pandud. Ta on selleks tehtud, et ma reageeriksin temale. Ja ma reageerin. See on täiesti loomulik, instinktiivne ja loomulik hoiak.

Kas sa oled mõelnud, kuidas sinu tekstid võiksid mõjuda?

Ei, seda ma ei ole mõelnud. Mitte kunagi. Ma ei ole kirjanik. Juba sellepärast ei ole, et kirjanik on teatud tsunfti liige. Ja teatud tsunfti liikmel on teatud kohustused. Kui mina olen näiteks tünnitegija, siis ma pean niisuguseid tünne tegema, mis vett peavad, et inimene, kes minu käest tellib, jääks sellega rahule. See on professionaali tunnus. Kui ma olen kirjanik, siis ma pean kirjutama niisuguse tüki, millega rahule jäädakse. Aga kuna mina seda küsimust ei ole endale kunagi

*Kõivud.*

*P. Pedajase foto*



säädinud, ei ole mõistnudki säädida, siis järelikult olen ma sellega tunnistanud, et ma ei ole kirjanik. Ja selles mõttes ei olegi.

**Kas sa oled lugenud, mida teatrikriitika su tükkidest kirjutab?**

Ei ole. Ma ei ole viimasel ajal üldse midagi lugend. Jaanuarikuus, kui see kuradi madin sääl Leedumaal lahti läks, siis ma mõtlesin, et mis kurat ma sellest ajalchest loen. Igaüks plärab ja plärab, ja nii sihitult plärab kõik see aeg. Oma ajal ma suhtusin lehte ükskõikseltselt. Praegu enam päris ükskõikseltselt ei suhtu ja kui ta sulle siis plärab... Jaanuarist ei ole ma enam lehti lugend.

**Kas Leedu puudutas sind?**

Puudutas küll. Ma mõtlesin, et kõik hakkab jälle otsast pihta. Ja poliitika arutus puudutas. Poliitikal puudub igasugune poliitiline filosoofia.

**Kuidas see saaks tekkida?**

Peab olema traditsioon.

**Kust sinu filosoofiahuvi?**

See on mulle nähtavasti külge sündind. Mõte peaks jääma peatuma teatud kindlal tasandil. Aga teatud inimestel ei jää. Igale küsimusele järgneb uus küsimus. Paratamatult. See on niimoodi - sa mõtled, järjest lähed sa asjale lähemale ja siis selgub, et see mõte on absurd. Alustad uuesti. Aga ma pean juba natuke suunda muutma, sest olen absurdini jõudnud. Ma lähen edasi - jälle absurd. Teised inimesed, kellel ei ole seda sündroomi, nad saavad nii mõtelda, et nad selle absurdini ei jõua. Filosoofia ei tähenda midagi muud, kui mõtlemises aeg-ajalt paratamatu absurdsuseni jõudmist. See on nii-ütelda absurdsuse sündroom.

**Kas see on eestlasele omane? Kas mitte sina ei ole nimetanud, et eestlased ei oska filosofoerida?**

Ma olen öelnud, et eestlastel ei ole filosoofilist kultuuri. Ei ole lastud seda teha. Filosoofia nõuab teatud vaimset traditsiooni, mis Ecstis paratamatult puudub. Eesti aeg ei olnud nii pikk, et selleni oleks võinud jõuda.

**Sellest see poliitiline häda ka?**

Jah. Alati tuleb olla poliitiline ja selletõttu ollakse alati poliitiliselt tobe. Ei ole võimalik poliitiline distants. Alati oled sa sunnitud olema poliitiliselt teatud positsioonis. Selleks, et poliitikat teha, peab sinu kultuurilademes olema teatud aeg, mis on absoluutselt apoliitiline. Peab olema see koht, kus on võimalik kristalliseerida. Eesti inimene on läbi ja lõhki poliitiline. Ja kui ei ole poliitiline, siis Eesti oludes on see ka poliitika.

**Kui pikk see aeg peab olema, et see tekiks?**

Peab olema võimalus olla hädaohutult selle keelega määratud kultuurilademes. Aga seda ei ole kunagi olnud. Ja ei ole näha, et seda kunagi tuleb. Ja nii ei saa sündida poliitilist filosoofiat, mis tähendaks, et kaoks ära see toorus. Aga hea vein peab laagerduma.

*Siin lõppes meie jutt. Küsisin veel ukse peal, et kas ma nende nimed, kellest juttu oli, võin alles jätta. Tema ütles midagi niisugust, et võid küll, peasi, et välja ei paista, et ta kuidagiviisi pahatahtlik oleks. Jah, seda ta ei ole tõesti.*

Vestles PRIIT PEDAJAS



M. Kõivu "Kokkusaamine" Eesti Draama-  
teatris (lõu Püüt Pedajas). Naine - Ester  
Pajusoo, Spinoza - Sulev Luik, Mees - Ain  
Luitsepp.

P.Lauritsa foto



# KOKKUSAAMISED



M. Kõivu "Kokkusaamine". Lavastaja Priit Pedajas, kunstnik Mats Õun. Esietendus Eesti Draamateatris 13. jaanuaril 1991. Mees - Ain Lutsepp, Spinoza - Sulev Luik.

P. Lauritsa foto

## KOKKU SAID KRIITIK LILIAN VELLERAND

## JA LAVASTAJA PRIIT PEDAJAS

(12)70

"Kirjandus on elav organism, eriline õhkkond, eluruum, milles üksikuid immustades, toetades, kokku pörgates elavad kirjanik, arvustaja ja lugeja." (J. Lotman, SV 28. III 1986.)

L.V.: Priit Pedajase teatris tajub sageli eluruumi, clava elu tunnet. Ka seekord, "Kokkusaamine" puhul ei peaks tegija pa-handama, kui vaatajad teda erinevalt mõis-tavad. On ju nii, et kui kirjanik või lavastaja

on andnud oma teose juba rahva kätte, siis rahvas teeb sellega, mis tema tahab?

P.P.: Kõiv ütles niisamuti. Et kui juba oled tconud oma elu letti, siis sellest sa ei pääse.

"Mõtleja on üks. Tema ise peab iseenmast kaitsma, või seda, kelleks ta ise saab." (Kavalehelt. Lühendus näidendi motost.)

L.V.: Et see mõte näidendis nii tähtis on, selle peale mina kui osake naispublikust ei tulnud. Pigem mõistsin kõike vastupidiselt. Ja kui Leibniz Spinozaga kohtumise lõpul ütleb: "Meie räägime ja maailm saab", siis tundub see mulle normaalne. Suur-

vaimudelt on maailm alati saanud. Kõrge vaimsus on nii või teisiti ikka inimest kaits-nud. "Mõtleja on üks." See on niisiis ka sinu jaoks oluline mõte?

P.P.: See on kogu aeg tunda.

L.V.: Aga see ei ole pealisülesanne, selles

mõttes, nagu mõistis seda Stanislavski või Panso?

P.P.: Minule on see Panso pealisülesande värk väga võõras, kuigi ta meile koolis seda selgitas. See on loomusest. Sellepärast võõras, et kui sa ühe konkreetse idee nimel tegutsed, kipub tulema väga ideeline asi. Aga idcelise asjaga on nii, et milleks ma need kaks tundi lava peal möllan, kui võin selle kõik ühte lausesse ära mahutada. Panso toonitas omal ajal pealisülesannet. Sellest pole midagi kasu. Ma võin asju sõnastada üht- või teistmoodi. Kunstnike puhul on midagi sarnast: teooria on vägev, aga pilt on ikka pilt.

Ma mäletan väga hästi, kuidas ma "Kokkusaamist" esimest korda lugesin. Ma ei saanud sellest mõhkugi aru. Aga seda taipasin nagu ilmutust, et see jutt, mida nad räägivad, ei ole üldse nii oluline kui see, mida nad silmas peavad, mida nad mõtlevad. Alltekstiline osa on Kõivul oluline, kuigi hästi varjatud. See on see, millega tasub tegelda.

L.V.: Ja kuidas see praktikas käib?

P.P.: Kõigepealt see, mida üks või teine tahab, nagu Panso meile rääkis.

L.V.: Kas see pole seesama rolli pealisülesanne, nagu Panso ütles?

P.P.: Me peame seda kogu aeg silmas. Aga Panso üritas seda iga hinna eest ära sõnastada. Ka pealisülesanne võib olla mitmetähenduslik.

L.V.: Kas Spinoza ja Leibnizi vaidlusel olemise ja jumala ümber on lavastuses ka mingit olulist filosoofilist või idcelist tähendust?

P.P.: Ei. Sellel ei ole sisu. See on oluline selles mõttes, et on Leibnizi ja Spinoza jaoks oluline, näitleja liinis oluline.

L.V.: Nii et sina oma filosoofiat nende vaidluste arvel ei jutlusta?

P.P.: Kui ma tegutsen mingisuguse idee nimel, siis ma lõikan teised võimalused automaatselt ära. Ükskord olen lavastanud *science fiction*'it. See jääbki viimaseks korraks. Loll õpib oma tegudest. Tegime Pärnus Strugatskeid. See on ideekirjandus. Sa loed paksu raamatu läbi ja sõnastad selle kogu sisu ühte lausesse. Suur kirjandus on rikkam ja mitmetähenduslikum.

L.V.: Pansol oli sõna "dialoogirežiin". Kas sina seda teed, tähendab, kas võtad analüüsi lahti, mis näitlejas iga hetk toimub?

P.P.: Põhimõtteliselt muidugi. Kõige huvitavam on ikka see teine plaan. Ükskõik kuidas seda nimetada. See, mis olnud on ja mida "mängida" ei saa. Aga ometi tuleb selle

kallal palju tööd teha. Et loomulikkuse kätte saaks.

L.V.: "Loomulikkuse" mõistet sa talud?

P.P.: Jah. See on oluline. Kui näitleja tuleb ja hakkab rääkima Spinoza teksti, ei tohi mul tekkida tunnet, et näe, kus mängib. Ta peab lihtsalt olema. Selle peale lähebki põhiline prooviaeg.

L.V.: Mis on lavastamisel sinu lähtepunkt? Kõiv ütlev ühes varasemas intervjuus, et talle jäävad meelde vahekorrad ja vahekorrad tendentsid ja liikumise suunad. See on muidugi füüsiku ja filosoofi jutt, aga midagi peaks see ju ütlema ka tema kirjutamislaadi kohta. Mis on sulle tähtis?

P.P.: Hoiak. Lähtepunkt on hoiak. Aga see on olemas niikuinii. Selle peale ei saa mõelda.

L.V.: Oma esietenduse-celses intervjuus ütled sa välja sõna "sallivus". See, mida see sõna tähendab, on lavastuses tugevasti sees. Just sallivus. Mitte leplikkus või headus või muu ligimescarmastuse nüanss. Sallivust muidugi ei jutlustata, vaid seda lihtsalt tajub ka "Kokkusaamise" kokkusaamiste kõigis varjundeis: plussmargist filosoofide, Mehe ja Naise ning vendade Wittide puhul negatiivseni kolme musketäri-kohtuniku-timuka juures. Asi ei ole selles, et need "tolerandid" üksteisest alati nii kangesti hooliksid. Kuid nende ükskõiksuses üksteise vastu on mingi piir, kultuuri-inimesele omane piir, millest üle ei astuta ja mis minu arvates ongi see, mis loob turvatunde. Sellesama tunde pärast võiks seda etendust lõpmatult vaadata. Teistsugune, erutavam ja kihutavam tundus "Kokkusaamise" esietendus, mida tugevasti mõjutasid 13. jaanuari poliitilised hoiakud (celestva öö Vilniuse veresaun ja Jeltsini saabumine samal õhtul Tallinna). Vendade Wittide poliitiline liin tõusis väga esile, Leibniz ei suutnud paaril hetkel varjata oma üleolekutunnet lihtinimesest Mehe suhtes, Spinoza intonatsioon oli korraga põlgust "kõrgema seltskonna" vastu, mida ta tavaliselt justkui ihaleks?

P.P.: See on õige.

L.V.: Kas sellel "poliitilisel päeval" hakkas tugevamini mängima näitleja alateadvus?

P.P.: Aga vaataja! Laval sõltub kõik või vähemalt väga palju saali tujudest. Kuid etenduse kõikumist tähtsustatakse üle. Olen tähele pannud, et etendused ei kõigu nii palju, kui sellest armastatakse rääkida.

L.V.: Kui palju on lavastuse nii salliv hoiak sinu teadlik taotlus või kukkus see Kõivu ja sinu enda loomusest johtuvalt niiviisi lihtsalt välja?

P.P.: Lähem vanemaks ja tolerantsemaks. Tegelikult oli see varjatud taotlus, mida ka proovides rõhutasin. Aga näitlejatel ei ole sellest kasu. Sellest rääkisid küll palju, et see on üks terviklik maailm ja üks tegelane pole eelistatud teisele. Et nad kõik on võrdsed.

L.V.: Paistab, et mingeid filosoofilisi eel-teadmisi sina kui lavastaja vaatajalt ei nõua, kuigi kriitika on teda neis asjus hirmutanud. Piisab vahest sellest, kui teatakse, et Spinoza ja Leibniz on filosoofia klassikud?

P.P.: Jah, loomulikult.

L.V.: Või on veel mingit tekstiväliselt informatsiooni, mida vaataja peab teadma?

P.P.: Tegelikult oleks vaja rohkem teada, mis Madalmaades poliitiliselt toimus. Kõiv varjab seda niivõrd. Ma tean, et tegelikult saaks näidendit paremini käripida, eriti vendade Wittide lugu. Ma olen siin olnud natuke saamatu. Intrii on liiga keeruline.

L.V.: Mind ajas segadusse Joan de Witt noorus (Sulev Teppart) ja see, et ta nimetas ennast ainult - uhkesti küll - Ratspensioneriks. See tiitel ei öelnud mulle, et tegemist on Madalmaade Ühendatud Provintside Vabariigi tegeliku valitscjaga. See, et tema nii moraalselt kui ka materiaalselt on seni toetanud filosoof Spinozat ja nüüd ise" troo-

nilt tõugatud" ja põgenemas, tuli muidugi välja.

P.P.: See on jälle minu lohakus.

L.V.: Võib-olla oleks ka kasulik teada, et nende mõlema filosoofi puhul võis sõltuvus "tööandjatest" olla vaid näiline, et nad mõlemad olid sõltumatud vaimud, kellele sai osaks surra üksi ja mahajäetult?

P.P.: See on asi, mis ei "mängi". Seda ei pea teadma. Oluline on see, mis tekstis on. Leibniz on siin mees, kes uhkelt liigub õukonnast õukonda, teine on ise valinud endale üksinduse ja mahajäetuse, kuigi sees kripeldab, et tahaks ka. Teatris ei maksa midagi teadmine, mis ei ole üldteadmine. Ainuke asi, mida võiks silmas pidada, on see poliitiline tinglikkus, mis 70-ndate lõpus väga hästi "mängis" ja mis nüüd enamasti "ei mängi".

L.V.: Aga näidendi filosoofiline külg või Kõivu enda filosoofilised arusaamad? Minusugune profaan võib näiteks mõelda, et kogu see filosoofiline dispuut on puhas spekulatsioon lollide püüdmiseks?

P.P.: Mina pole ka asjatundja, aga ma tean, et Kõiv on. Ühte olen küll pannud tähele, et Spinoza ja Leibnizi teostest võetud tsitaadid omavahel alati ei haaku. Neid saab haakuma panna ainult alltekste silmas pidades.

L.V.: Kõiv ütleb ühes intervjuus, et eestlastel puudub filosoofiline alus, filosoofeerimise traditsioon. Siis on ju hea, et nad "Kokkusaamisel" vähemalt kuulevad, et Spinozal on selline kuulus teos nagu "Tractatus theologico-politicus", väga huvitav lugemine muide. Leibniz (Veinmann) nimetab seda kuulsat pealkirja mitu korda ja väga ilusas selges häälduses, nii et võib meelde jääda kui iseäralik märksõna.

P.P.: Jaa. See kõlab poeetiliselt. Ja ka sellest küljest ilusti, et Veinmann otsis üles ladina keele konsultandi: ta võttis asja nii tõsiselt.

Kõiv on tõesti väga paljusid filosoofe lugenud. Ta on öelnud, et on mõned filosoofid, kellest ta väga lugu peab, kuigi nad ei pruugi olla väga suured filosoofid. Nietzsche näiteks. Kõiv ütleb, et Nietzsche üliinimese teooriast on valesti aru saadud. Tema arvates on üliinimene see, kes talub, armastab oma saatust.

L.V.: Aga Kõivu elufilosoofia? Võib seda "Kokkusaamiset" kuskilt ka otsesõnu välja lugeda?

P.P.: Seda peab Kõivu enda käest küsima. See mind ei huvita. Mina loen näitemängu teksti.

L.V.: Kirjaniku isik sind ei huvita?

Priit Pedajas.



P.P.: Huvitab väga. Aga tema sõnade tähendus huyitab mind rohkem kui konkreetset ütlemissid.

L.V.: Filosoofia filosoofiaks. Kõivu näidendiga oleme saanud cesti dramaturgiasse "elava organismi", s.o väga hea teose.

P.P.: Aga kõik kardavad. Alguses tekib suur huvi: et mis asi see on. Aga samas: ega ikka ei ole ka.

L.V.: Ei taju autorit?

P.P.: Kes kuidas. Paljud kurdavad, et nad ei oska üldse näitemängu lugeda. Ei loegi.

L.V.: Kuidas sa ise Kõivule kui dramaturgile vaatad?

P.P.: Ta on väga põhjalik. Kui hakkab midagi tegema, ajama, siis ajab seda kole pikalt.

L.V.: Jääb mulje, et sa oled "Kokkusaamist" ikkagi väga hästi kärpinud, Kõivu maailma hästi sisse läinud.

P.P.: Kõiv meeldib mulle hirmsasti, st põhimõtteliselt meeldib. "Küüni täitmisega" scoses on ta rääkinud, et teda natuke ärritab teatrite tardunud dogmaatilisus. Et kui pakud teksti, mis päris tavaline näitemäng ei ole, siis seda vastu ei võeta. See on asja väline külg, sisemine on see, et ta koletul kombel varjab. Ta ei ole: tere, tere, mina olen see... Selles mõttes on ta väga osav.

L.V.: Kuidas ikkagi juhtus, et Kõiv nii kauaks sahtlisse on jäänud?

P.P.: Minu kätte sattus "Kokkusaamine" 70-ndate lõpul, kohe, kui Kõiv selle kirjutas. Peterson oli esimene, kes lugcs. Nüüd kutsusin teda mängima. Ta ütles, et lugcs näidendit siis, ei saanud midagi aru ega saa ka praegu. Me rääkisime juba "Ugalas" Toomingaga sellest näitemängust, aga siis ei olnud minust ta tegijat. Normet oleks tahtnud teha "Kokkusaamist" Draamas, aga Draama ei tahtnud. Mina teadsin, et Ingo tahab näidendit lavastada ja jätsin selle mõtte. Pärnus, arvas ta, ei ole mõtet seda teha. Et mängima peab teda Tallinnas või Tartus. Õige jutt muidugi.

Kõivu näidendite puhul on organisceerimist vaja. See on jäänud nende meeste tööks, kellega ta midagi koos on teinud (Vahing, Runnel, Lõhmus). Minule meeldivad need tekstid, mis teatriga üldse ei arvesta. Loovad kujutelma. See on kõige parem, mis üldse õlla saab. Kui keegi juba mõtleb ennast lavale, on pool läinud. Aga teisest küljest on sellega kole palju tegemist.

L.V.: Võib jääda mulje, et mõnda ossa oled sa näitleja kangekaelselt valinud tüüpi või isikupära trotsides? Martin Veinmann näib ju enesessetõmbunud, seltskonda mitte



Lilian Vellemanä  
T. Huugi foto

criti armastava inimesena, kõikidest näitlejatest kõige vähem on küll Enn Nõmmikus sõjameest, admiralist rääkimata. On see juhus või seotud mingi taotlusega?

P.P.: On vaja clavaid inimesi.

L.V.: Kui Enn Nõmmik tuleb etenduse alguses vaikides nähtavale, mitte lavale, vaid lihtsalt nähtavale, sobib ta hästi sellesse muusikast ja dekoratsioonidest loodud meelcolukasse maastikku. Tõepoolcst, ta ei mängi midagi, vaid lihtsalt o n. Miks on, ei olegi esialgu tähtis. Nõmmik sisendab alati lootust inimliku elu, inimlike suhete võimalikkusesse.

P.P.: Ta on üldse... peaks ära keclama noorte näitlejate suunamise Draamateatrisse. Mängima peab. Provintsis nad mängivad...

L.V.: Lutsepp (Mees) tuleb humoorikalt, veidike kavalalt, aga algusest peale on selge, et ta ei hakka mängima mingit maamehe tüüpi.

P.P.: "Karakter" on mulle sügavalt vastumeelne. Muidugi, see sõltub näidendist. Kui teha näiteks "Nõmmekingseppi", siis - anna aga! See on teine asi.

L.V.: Tepparti "musta mantliga mehe" tulekus on olnud mingit kõhklevust või eba-kindlust, ja ei oska ütelda, on see näitlejast või rollist. Aga tema dialoog Mehega paneb etenduse käima. Kuulamislõbu süveneb Mehe ja Naise (Ester Pajusoo) dialoogis.

Sissejuhatus filosoofide oodatavale kohtumisele on paljutootav. Ja siis filosoofid ise. Hämastas see, mis on Spinozal ja Leibnizil ühist oma portreedega, vanade gravüüridega. Sulev Luige ainitine, peaaegu fanaatiline teadlasenägu ja Veinmanni suur parukas, mille sisse inimese olemus võib kergesti ära kaduda.

P.P.: Luik on õige.

L.V.: Veinmann ei ole?

P.P.: Veinmann on oma piirides ka absoluutselt õige.

L.V.: Sinu nägemus Leibnizist oli algul teistsugune?

P.P.: Algul nägin seda paari Toominga ja Mikiverina.

L.V.: Mikiveri Spinozana?

P.P.: Ei. Teistpidi.

L.V.: ?

P.P.: Päril alguses kujutlesin Toomingat ja Hermaküla. Isegi küsisin Evaldi käest, kas ta mängiks. Ta oli muude töödega hõivatud või ei tahtnud. Siis mõtlesin paari Viiding-Mikiver peale. Rääkisin mõlemaga, aga ka see variant langes lõpuks ära. Vahepeal kujutlesin, et oleks tore teha seda lavastust ainult mängivate lavastajatega. Vanacite oleks võinud mängida näitaks Kaarin Raid. Aga keegi ei võtnud seda varianti tõsiselt. Ka ma ise mitte. Kes tuleb? Kõigil on kiire.

L.V.: Mulle tundus, et Veinmann ja Luik on vägagi huvitav paar. Neid saab hakata kiht-kihilt lahti koorima ja igas kihis leiad üllatuse. Sa ütled, et nad ei tohi mängida. Aga kas pole väitlevad filosoofidki omamoodi artistid? Spinoza mängib sujuvamalt, Leibniz kohmakamalt. Viimasel nähtud eten- dusel oli Veinmanni tuttav monotoon juba sulanud kaju huvitavaks loomupäraseks. Niisama nagu tema natuke saamatu kindahoidminegi. (Või olin sellega juba harjunud?) Kriitika on Veinmanni Leibnizile ette heitnud kergust või kerglust?

P.P.: Jaa. Kerge või kerglane ei tohi Leibniz olla.

L.V.: Kas ta on? Ehk lihtsalt näib? Mäletan, kuidas üliõpilaspõlves vaatasin Paul Aristet. Ta paistis nii vähe sügavamõteline nii suure teadlase kohta.

P.P.: Ta ei tohi minna eblakaks.

L.V.: Kas ta läheb?

P.P.: See on kraadi küsimus. Enamasti ei lähe.

L.V.: Eks ole. Need on üksikud detailid: kuidas ta oma kuuesaba tõstab või kinnast hoiab.

P.P.: Seda vahel oligi, et liiga hoiab.

L.V.: Mees, kes liigub Euroopa kuningakodades, hoiab oma kinnast ikka veel

niiviisi, et seda tähele panned. See kriitika on vahest rohkem kindale kui mehele? Iseasi on see, kas Leibniz alati vaatajat oma keerulise mõtteprotsessiga kaasa suudab viia. Sest Kõivu teksti võib mõnes kohas tõesti kõrvust saadik ära uppuda.

P.P.: Filosoofilise arutluse protsessi on väga raske mängida. See areneb kogu aeg, kuni Leibniz lõpuks taipab: nii see on! Tal on väga oluline koht lõpu eel, jalutuskäigu ajal, kui ta ise vastab oma küsimusele: "Ja suur küsimus, miks miski pigem on, kui ei ole midagi, leiab lõpuks lahenduse."

L.V.: "Ühes, mis tingimata peab olema maailmast enesest suurem, ülevam ja varasem, nii et temas ei peitu ainult see olemasolev, vaid ka see, millega olemasoleva olemasolu on v o i m a l i k..." jne. Mulle tundub, et Leibnizi tekst on lavalt kuulamiseks küll liiga keeruline. Tee mis tahad, teater on ikkagi pööblikunst.

P.P.: See on raske, nagu kõrgem matemaatika. Ainult mõtteline tegevus. Mitte nii nagu Mehel, Lutsepal, kellel on kaks jalga maa peal.

L.V.: "Hingeliselt emotsionaalne" naisinimene võib seda dispuuti vaadata kui suurmeistrite malemängu, reegleid ei tunne, aga ikka on millegipärast huvitav.

P.P.: Eks malemängki ole duell, kas pead seda mõõkadega või malenuppudega, ega vahet ole.

L.V.: Aga suurema, ülimalt, "ratsionaalselt emotsionaalselt" naudingut saab ikkagi see, kes malereegleid tunneb?

P.P.: See jääb jälgima mängu, see ei näe jälle muud.

L.V.: Meenub üks Moskvas nähtud teadlaste vaidlus, mis toimus põhimõttel kes keda. Üks ründas meeletu energia ja võidutahtega, teine kaitses ennast rahulikult, kõigutamatute argumentidega. Võib-olla oli ründajal õigus, aga mulle jäi temast alati-seks mulje kui inimesest, kellel puudub tõeline teadlasevaist. Sellel taustal paistab Luige-Veinmanni vaidlus millenagi, mis omane ehtsatele teadlastele. "Kokkusamises" ei tungi keegi kellelegi kallale?

P.P.: Just nimelt.

L.V.: Uuritakse või kinnistatakse oma asja teise najal?

P.P.: Teisest lugu pidades, teist kuulates. Leibnizisse suhtub Kõiv tegelikult palju tõsisemalt kui tekstidest välja paistab.

L.V.: Tõsi? Mulle andsid küll nii Kõiv kui ka Veinmann võimaluse Leibnizi täiesti tõsiselt võtta. Isegi tõsisemalt kui Luige Spinozat. Muidugi on Luige Spinoza, nagu kriitika märgib, väga sugestiivne isik, aga

Veinmanni Leibniz on suuremõelsem ja avatum, näigu ta nii kerglane kui tahes. Mis selle paari tõesti huvitavaks teeb, on neis mõlemas peituv vastuolu. Monist Spinoza võib küll näida kirklik ja kompromissitu teadlane (pigem näib ta olevat vana dogmaatik ja fanaatik), aga kas pole ta tegelikult kahtlev, lõhestunud, kannatav inimene? Kas pole tema jõuline filosoofiline monism hoopis see päästerõngas, mille külge klammerdub peidetud kirgede ja hirmudega "viimane tõeline juut"? Pluralist Leibnizis on kriitika näinud olupoliitikut ja kompromissimeest. Kas pole ta lihtsalt sisemiselt vabam ja paindlikum, paratamatuslega leppivam maailmamees, kellel on üsna ükskõik, mis temast arvatakse. Olgu Veinmannil kui palju tahes näitlejapatte, kuid ta annab endast alati aimu kui mõtlevast inimesest. Ja kas pole Luige pilgu või hääle abituse vahel nii inimlikustavas vastuolus tema Spinoza põhimõttekindlusega?

P.P.: Luik on nii näitleja, kui üldse olla saab. Spinoza tahtis ühte ja tegi teist. Mina ei näe siin küll kompromissitust. Selles näitemängus on minu jaoks oluline koht lõpuosas, kus Leibniz räägib, et on vaja valida üks. Valida on vaja. See on see, mida Spinoza ei suutnud. Või see polnud talle määratud. Ta ootas, et keegi teine tema eest valiku ära teeks või umbes niimoodi. Vaata seda Talviku luuletust "Öö". Üks asi, mille pärast tasub seda laulu laulda, on valikumõte: "... nii paljud väsisid ja vaovad unne..." Spinoza on muidugi kitsam, Leibniz jõuab kaugeemale. Spinoza võib sellest aru saada ja samal ajal sellest ka kibedust tunda.

L.V.: Kõiv on rääkinud kahest mõtlemissüüdist: humanitaarsest ja matemaatilisest inimesest. On siin mingid paralleelid võimalikud: üks ajab oma tõestusjõru, teine meenutab elulugu?

P.P.: Ei. Seda ei ole. Oluline on see, et Spinoza elab juba mälestustes, olles praktiliselt lõpetanud. Aga Leibniz läheb edasi. See on hoopis olulisem motiiv.

L.V.: Aga arutleda nende erinevuse üle ju võib? Siis näib huvitavam ja tähtsam ka see, mis neid ühendab: tõelisele teadlasele omane võime ja soov mõista võõrast mõtet, nagu ütleb J. Lotman. Et võiks öelda: nende iseloomude nii suure erinevuse juures sai o m e t i võimalikuks kokkusaamine. Et Spinozaga üldse kontakti leida, peab Leibniz olema võrratult taluvam, leplikum, solvumatum. Ta ei tohi lasta ennast häirida ei Spinoza ebaviisakast tõrvavusest ega muudest segavatest asjaoludest.

P.P.: Nimelt. Ta ei lase ennast häirida.

L.V.: On ju ka nii, et Leibniz on ratsionaalsem, Spinoza emotsionaalsem inimene?

P.P.: Meil tuleb see nii välja. Miks mitte? On raske öelda, kuidas kirjanik kirjutab, aga võti on kohe sealsamas alguses, kui Leibniz tuleb. Kui asi niimoodi lahendada, et ta ei lase ennast häirida, on kõik õige. Üks soovitus kriitikutele mul oleks: ei maksa Leibnizi ja Spinozat teistega võrreldes väga esile tuua. Nad on teistega võrdväärsete.

L.V.: Paraku küll huvitavamad, keerulisemad kui näiteks "vennad poliitikud". Seda eriti võrdluses omavahel ning kõrvuti Mehe ja Naiseiga.

P.P.: Selle "poliitikute" osaga olen ma kõige rahulolematum. Seda saaks teha parmini. Ja natuke õnnetu statistide (sõduritekohtunike-komejantide) pärast.

L.V.: Vennad Wittid on põgenjad või juba surmaminejad, nende mäng on läbi. Kohati kõlabki nende "kvartett" filosoofidega nagu reekviem. Sõduritekohtunike-üles-poojate kolmik ei kõla aga kuidagi. Miks langevad nad etenduse tervikust nii välja? Hukkamine on Kõivul nii suurejooneliselt ja mõjuvalt kirjutatud.

P.P.: Seda oleks tulnud teha suurel laval. Või kui oleks olnud trupp vabalt käes.

L.V.: Ehk oleks leidunud mingi muu lahendus. Mõjuv visuaalne või hääleline kujund?

P.P.: Ei tulnud sellise peale. Nende suurte asjadega on nii, et nad kas on kohe algusest peale olemas või neid ei ole. Neid ei mõtle välja. See on koht, mida peaks tegema suurelt ja võimsalt. Et rahvast oleks kõik kohad täis.

L.V.: Näitemänguhääled publiku selja tagant mõjusid üllatavalt hästi.

P.P.: Mulle endale meeldib see ka. Seal on üks asi, mis on kasutamata ja jääbki kasutamata. Need on kõik need Vondeli luuletekstid, mis lugedes mõjuvad paljutõotavalt, aga laval mitte. Nad lihtsalt ei kannu. Aga mis puutub statistidesse, nad jäid tööst väga kõrvale. Teatris on kõige õnnetumad ikka niisugused osad. Need tulevad välja ainult siis, kui näitleja on kogu aeg proovis; kui ta t e a b. Aga ma ei saa praegustes oludes nõuda, et episoodi mängijad kogu aeg proovis istuksid.

L.V.: Räägime nüüd Lutsepa Mehest. Kui kõik muu meelest ära läheb, jääb meelde, kuidas Lutsepp surevale Spinozale "tantsides" kärbscid püüdis. Algusest lõpuni on Mees see, kes ei lase lavastust surmotsiseks muutuda, kes stiili hoiab. Kriitika ütlebki, et "Kokkusaamist" peaks kergemalt

mängima. Kas see kohatine raskejalgsus tuleb rütmipuudusest?

P.P.: Rütmi sõltub tegevusest. Etendus peab olema tegevuslikult täpne.

L.V.: Sina rütme ekstra ei kuula?

P.P.: Mitte niimoodi. Neid ei saa eraldi võtta. Seda küll, kui keegi "laulma" hakkab või kriiskab. Siis on hirmus. Aga teine asi on kerguse taotlus. Tooming omal ajal mängis väga selle sõna peal: kerge, kergem; kerge meel või raske meel. Ise tegi kogu aeg väga raskemeelseid asju. Jäigi tegema. Millalgi "Kokkusaamise" proovide lõpupoole, see vist oligi Veinmann, kes küsis, et mis tunne peaks jääma sellest etendusest. Mina ütlesin: helge.

L.V.: Mis on Lutsepa rolli nii suure õnnestumise saladus? See, et ta ei mängi Meest tüübi või karakterina? See, et ta säilitab omaenese intelligentse kõrvalpilgu? Tema "tumba" või "täisvereline lihtne inimene" ei sobiks mingil juhul Tšehovi vodevillidesse, küll aga "Kirsiaia" või "Kolme õe" absurdi. Ja milleski on ta Nipernaadi sugulane? Pajusoo Naine näib tema kõrval argisem. Sellele vaatamata haakuvad nende stsenid hästi.

P.P.: Naisel on tekstis vähem võimalusi, aga põhimõtteliselt võiks ta oma rolli samamoodi mängida. Kas näitleja vaatab ennast kõrvalt või mitte, oluline on, et ta ei tee sellest küsimust, on ta loll või tark. Selles ongi absurdid iva.

L.V.: Lihtinimesest mehe piiritu primitiivne kiindumus filosoofiasse või filosoofidesse?

P.P.: Ega ta tegelikult ei taha teada.

L.V.: Tä ei taha midagi teada?

P.P.: See on teistmoodi. Muidugi on tal väga huvitav.

L.V.: Ta kuulab filosoofe, poebast ennast suveräänina nende jutu vahele, jälgendab naudinguga nende ladina keelt, tunneb nende seltskonnast kirjeldamatut rõõmu...

P.P.: Muidugi. Selles mõttes on ta täiesti elust võetud. Tal on nendega hea, huvitav olla. Aga nende filosoofia pole tema jaoks probleem. Siin on kokku pandud ühendamatud asjad.

L.V.: Pole probleem, ja ometi õigustab temasuguse puhta rõõmuga inimese olemasolu ja kiindumus ka seda kõrget ja kuiva teadust?

P.P.: Ta üritab nendest aru saada. Inimesena aru saada.

L.V.: Nagu publik "Kokkusaamise" etendusel? Temas polekski justkui midagi eriti kummalist, aga ometi ei oska alati seletada mõnd ta mõtte- või teguviisi. Miks laseb ta

Joanil kloppida Spinoza maja lahtisele uksele ja klopib ise ka, kui teab, et uks on lahti? See ei ole ju see, et ta oskab nii väga arvestada teise diskretsusoga?

P.P.: See ongi Kõivu kõige suurem keerukus. Seda algust me tegime ei tea kui kaua. See ei tulnud kohe välja. Sel pole muud tähtsust kui see, et kuna temalt ei küsitud, siis ta ei ütle, et uks on lahti. Mitte et meelega - ei ütle. Ta ei tule lihtsalt selle peale. Ta on süüdimatu. Ta ei pilka. Tal ei ole mingit tagamõtet. Sellest ei räägita, mida ei küsita. Maal näen seda igal sammul. Kõiv ütles, et see vanamees on talle tuttav. Meil on ju kirjutamata reegel, et teise mehe asjadesse oma nina ei topita. Tema ei küsi, mis pärast võoras uksele klopib. See kõik on tekstis olemas, seda ei saa seletada, miks ta seda või teist teeb. Seesama algus on minu lemmikkoht. See, kus nad Joaniga lahtisele uksele koputavad ja kus nad vanamutiga kaheküsi räägivad.

L.V.: Vastastikku pada ajavad?

P.P.: Ma ei tea, mis asi on absurd, aga kui väga tähelepanelikult seda teksti vaadata, saad Kõivu saladusest aru. See tema "absurd" on midagi väga siinset ja omast.

L.V.: Absurd cesti moodi? Väga leidlikke "haakumatusi" on filosoofide ja Mehe "vestluses", näiteks see:

"On üks ja ainult üks." (Spinoza)

"On palju ja lõpmata palju." (Leibniz)

"Mõnikord näed, ei ole üttegi." (Mees)

P.P.: See on see Kõivu keeruline paradoksaalsus. Ühendamatute asjade ühendamine.

L.V.: Nagu Mehe "näitusedki" filosoofide "dispuugi" vahele?

P.P.: Kõivul on keel. Üks niisugune asi, mida kellelgi cesti dramaturgidest kindla peale ei ole. Niisugust dialoogi ei kirjuta keegi. Tal on kõnekeelne dialoog. Kõik teised kirjutavad kirjakeelset dialoogi. Ka suured klassikud. Kõige ilmekam on Lutsepa monoloog näidendi teises osas. Selle ma palusin Kõivult juurde. "Küüni täitmises" on ka sellised monoloogid.

L.V.: Jääb mulje, et teatud loogika järgi need Mehe "näitused" põhidialoogiga nagu haakuksid ja teatud loogika järgi ei haaku ka.

P.P.: Nii ma tahtsin, et ei oleks ei see ega teine. Seda loogikat on väga raske kätte saada. Lutsapp võtab seda lennult.

L.V.: Tajub täpselt autorit?

P.P.: Lihtsalt tajub ja ongi.

L.V.: TV-s Margot Visnap küsis sinult, kuidas sa "teed" oma paljukiidetud atmosfääri. Sa rääkisid täpselt tööst teatud detail-



"Kokusaamine", Leibniz - Martin Vennmann,  
Spinoza - Suleo Lütik.

P. Lauritsa foto



lidega, selleks et näitleja ümber tekiks ruum. Aga miks seda üldiselt on nii raske kätte saada, kas siin ka mingit müstikat või mõistusetagust kunsti on?

P.P.: Tegelikult on see tuntud labane jutt, aga atmosfäär tekib ainult siis, kui näitlejad aru saavad, et tükk on mängimist väärt. See on nii igapäevane asi, et seda ei märkagi. Siit näed, kas näitlejad peavad tükist või ei pea.

L.V.: Nüüd veel üks küsimus kõõgi-poolelt, kui tohib. See on nende "duettide", "tersettide" ja "kvartettide" kohta, kus on väga pikad "soolopartiid", nii et üksteist tuleb ebatavaliselt kaua kuulata. Näitleja nagu tõmbaks selleks pausiks endale kardina ette, aga hingaks selle taga edasi. Kuidas see "tehnoloogiliselt" käib? Räägi pisut stsenaariumi, kus poliitikut dialogi peavad ja nende jutu vahele seina tagant filosoofide kõnelus kostab. Võid seda millegagi võrrelda?

P.P.: See on nii. Me ajame oma juttu. Hobune sõidab mööda, me kuuleme seda hobust küll, aga oma mõttelõnga ei katkesta.

L.V.: Tähendab, ma ei kuula, vaid kuulen?

P.P.: Isegi võin korraks kuulama jääda, võin isegi kuulata. Aga tähelepanuobjekt ei ole ainuüksi seal. Meie jutt jätkub.

L.V.: Need pikad kuulamised või kuulmised võivad jätta omapärase stiilivõtte mulje?

P.P.: Muidugi. Nii ongi. Kui näiteks poliitik hakkaks tõepoolest, pea viltu, filosoofe kuulama, siis oleks läbi. Siis ei oleks neid endid üldse olemas. Teisest küljest, kui poliitikud üldse ei kuulaks, vaid jääksid omaette mõttesse, siis ei paistaks see oluline, mida filosoofid seal seina taga räägivad. Tuleb leida kooskõla. Et nad kõik püsiks oma olekus ja ei katkestaks mõttelõnga.

L.V.: Seda kõike tehakse väga varjatult ja diskreetselt. Peab selles märgatav olema ka näitleja kõrvalpilkl rollile?

P.P.: Seda rida olen püüdnud ajada. Siin ei ole selles mõttes läbielamise kunsti, et mängitakse kõigest hingest.

L.V.: Mis siin siis on? Sarnasus polüfoonilise (?) muusikaga, kus puhutakse pille kergelt, nõtkelt, ilma higi pühkimata?

P.P.: Olen kogu aeg võrrelnud teatrit muusikaga. Kui on kõitev, siis on, ei ole, siis ei ole. Kuulad, ei kuula. Ja võid igasuguseid asju välja mõelda.

L.V.: Suur kõike hõlmav kujund? On see lavastuses olemas? On see veski, mis sulle justkui on tähtis ja ei ole ka?

P.P.: Suurel laval oleks olnud ka veski

sisemus. Aga kuna lava on väike, siis mingi muu variant ei sobinud.

L.V.: See veski tuleb lõppude lõpuks läbi sõna, näitleja mängu ja mõjuva helitausta välja küll. Kui Mees veski käima paneb ja Naine hirmu täis läheb, et kogu see kupatus kacla kukub, kui kaks filosoofi seisavad abitult, käed rippu, seal kõrval ja kohe on tulemas vendade Wittide hukkamine, siis tekib ajaloolise katastroofi tunne küll. Tunne, et oled masinas, mida enam seisma panna ei saa.

Siis veel see Spinoza surmacelne soov vaadata võitlevaid ämblikke. Seda on seletatud mitmeti.

P.P.: Ei maksa seda nii tõsiselt võtta. See on lihtsalt üks mõtteväljatuse.

L.V.: Lihtsalt mõtteväljatuse? Aga paistab nii paljutähenduslik.

P.P.: Ongi.

L.V.: Miks mitte siis püüda teda kuidagi tõlgendada, seletada?

P.P.: Jumal hoidku selle eest. Tal ei ole tähendust. Jumal hoidku asjade ületähtsustamise eest. See on samuti väljatuse, mis mitte millegagi ei seostu. Seda tuleb samuti võtta natuke teistmoodi, kergemalt.

L.V.: Noh, jah. Aga sellises poeetilises ehituses, nagu on seda Kõivu näidend ja sinu lavastus, on tahes-tahtmata kõik kõigege seotud.

P.P.: Seda küll, et proovides me kogu aeg seostame. Juhid mõnele detailile tähelepanu, et seal ja seal on seesama asi. Nii käib kõikide sisemiste liikumiste kohta. Nii-moodi koome nagu ämblikuvõrku.

Aga seal on küll üks asi, millega ma ise rahul ei ole. Kui Spinoza ja Leibnizi kohtumine on lõppenud, hakkab peale uus pilt, suremise stsenaarium. Ma ei saanud siit üle. Nüüd on siin kaks lõppu. Kindlasti oleks mingi variant neist lahti saada. Aga mina ei osanud seda leida.

L.V.: Mina küll ei tahaks kummastki ilma jääda. Kõigepealt tõsine ja ülev ja suurejooneline lõpp: "Meie räägime ja maailm saab." Ja siis: "Surnud," ütleb Mees, kui kärbse kinni püüab ja Spinoza hing kehast lahku. Nii viisi on etenduse lõpp korraga filosoofiline, poeetiline ja clutruu, raske ja kerge, ülev ja naljakas. Helge, nagu sa ise tahtnud oled. Koduselt paradoksaalne - nagu Kõiv selle kirjutanud on? Lõpp, millest ei jää lõplikke lahendusi...

# MÜÜ ISE

Mängufilmide hulk on Eestis püsinud samal tasemel ja isegi suurenenud. Mitu sõltumatut filmifirmat on alustanud oma esimesi töid, mis valmivad aasta lõpul.

Lühifilme (filmil ja videos) teevad Eestis 16 stuudiot, suur hulk sellise elanike arvuga riigi kohta. Filmid lähevad riikliku subsidiumiga, videoprogrammid, mida valdavalt välismaa turule kõva raha saamiseks tehakse, müüakse enamalt jaolt välistelevisiooni või siis loodetakse väliseestlastele.

Kuna on oodata filmitegemise jätkuvat detsentraliseerimist ja iga vähegi enesest lugu pidav professionaalne kineast asutab oma stuudiot, on hollandlase Jan Rofekampi alljärgnevad asjalikud, didaktilisedki nõuanded meie kineastidele arvatavasti informatsiooni väärtusega. Nende najal on võimalik kontrollida oma müügipraktikat ja vastupidi.

Jan Rofekamp on Montrealis tegutseva Kanada sõltumatute filmide ja TV-programmide eksportikompanii Films Transit Inc president. Enne firma rajamist 1982 oli ta levikompanii president Hollandis. Filmi- ja TV-asjandust on JR õppinud Hollandi Kuninglikus Filmi ja Televisiooni Akadeemias Amsterdamis 1968-1972. Kanadas elab aastast 1982.

J.R.

## JAN ROFEKAMP

### KUIDAS MÜÜA OMA LÜHIFILME

#### Rahvusvaheline turg

#### Rahvusvaheline lühifilmide ja TV-programmide turg

Rahvusvahelise turu võib laias laastus jagada järgnevaiks alaliikideks:

a) kinolevi ja esitamine (peaaegu alati 35-mm);

b) koduvideo (pooltollised VHS või Beta-süsteemi lindikassetid, mõnes riigis Philips 2000 süsteemis; samuti videoplaadid, kuigi viimased on märgatavat osa alles võitmas);

c) haridusvõrgud koolidele, ülikoolidele ja teistele institutsioonidele (peamiselt 16-mm, viimasel ajal ka video);

d) televisioonivõrgud ja -jaamad, kas ühiskondliku suunilusega, riiklikud ja riigi finantseeritavad, või kommertsjaamad, kaabel- ja satelliitülekanalid, tasuline televisioon, ja lähimas tulevikus tagasiside-televisioon ning

e) kunstikeskuste ja filmiklubide ringlus (16-mm ja 35-mm).

Rahvusvaheline filmiturg (mis koosneb paljudest erinevatest turgudest) on iseseisvale filmitegijale ränk konkurentsiväljakutse. Kui asute filmi plancerima ja tootma, on kasulik mõelda ka ette soovitava auditooriumi huvidele ja vajadustele. Kui esmargiks pole kindel vaatajakond, on teie võimalused filmi müüa ja esitada palju väiksemad.

#### Kinolevi

Kinolevi ja esitamine on väga riskantne äri. Publik vanuses 14-24 aastat moodustab suurima osa vaatajatest ja neile meeldib ameerikalik põnevusfilm ning komöödia. Edasi, reklaamikulud on väga suured, kinovõrgud väheste kompaniide valduses, nii et eduvõimalused kinodes on piiratud. Näiteks Brüsselis on alles vaid kaks või kolm sõltumatut kino. Ülejäänud kuuluvad suurtele Prantsuse kompaniidele, kes esitavad peamiselt oma filme. Neil sõltumatutel Belgia levitajatel, kes impordivad juhuslikke, vähem kommertsiaalseid Ungari, Hollandi või Kanada filme, on raske leida linastamisvõimalusi. Samasugust tendentsi võib näha Hollandis, Suurbritannias, Itaalias. Kuna juba palju aastaid on lühifilm kinoringlusest enam-vähem kadunud, on selge, et üksiku lühifilmi müümine sellesse võrku on tõeliselt problemaatiline. Kui soovite oma iseseisvalt toodetud lühifilmi kinno müüa, on teil kaks põhimõttelist võimalust.

Esiteks võite te leida üle maailma tegutseva levitaja, kellel on juurdepääs kinovõrkudele. Kui valite selle tee, peate siiski loobuma paljudest oma õigustest (mitte ainult kinodes, vaid paljudel juhtudel ka koduvideo, kaabli-, satelliit- ning tavalise televisiooni õigustest, ja suhteliselt väheses raha eest).

Küsitavam (aga kui teil on õnne, ka tulutoovam) on püüda müüa oma filmi riikhaaval, isiklikult või oma müügiagendi kaudu, mis tähendab suurt tööd ja sissetulukute venimist pika aja peale. Kuid te saate rohkem kontrollida, kas teie filmi on näidatud või mitte. Üldreeglina on välismaine kinoturg huvitatud ainult mängufilmidest. Dokumentaal- või lühifilmid - on nad võitnud "Oscari" või mitte - jõuavad harva väliturule. Kui te plancerite lühifilmi tegemist ja soovite jõuda välismaa kinoturule, arvestage, et vaatajad tulevad kinno mängufilmiks ja lühifilmid, kui neid üldse näidatakse, on mõeldud ajatäiteks. Järelikult pole levitajad lühifilmidest huvitatud ja maksavad nende eest väga vähe. Mõnes riigis on seadused, mis kohustavad kinosid lühifilme esitama, kuid siis on need oma maa filmid. Lühifilmid kinodes peavad olema saadaval 35-mm koopiana ja tavaliselt pole nende pikkus üle 15 minuti. Parimaks garantiiks saada lühifilm kinno on siiski leida sellise mängufilmi produtsent, millega teie lühifilm kenasti sobiks. Kui tema on huvitatud teie lühifilmi ja oma mängufilmi seostamisest, võib kõnelda ärist... Sel juhul kohustab mängufilmi produtsent levitajaid ja esitajaid teie filmi näitama ja sel on palju enam kaalu. Kui mängufilm läheb eksporti, läheb lühifilm sellega kaasa.

### Koduvideo

Koduvideo müügipaiku on üle kogu maailma ja suhteliselt lühikese ajaga on see meedium võitnud oma vanemate vendade, kino ja televisiooni kõrval võrdset soliidse kohta.

Koduvideos domineerib samade riikide toodang, mis kinoturulgi. Videokaupluste riiulid on täis mõrvu, seksi ja vägivalda, õudust, ulmet ja juhuslikke ogaraid komöödiad, sellel levitusel on napilt ruumi vähem kommertsiaalsele filmile, ning dokumentaalfilmi jätab ta päris puutumata. Minu teada ei eksisteeri lühifilmide koduvideo kommertslevi, kui nad ei ole just sihtauditooriumile mõeldud: muusika, sport, loodus jne. *National Geographic* on esimene kompanii, kes laskis koduvideo jaoks välja lühifilme ja need näivad minevat suhteliselt edukalt. Kahjuks tuleb arvestada, et videolevi kompaniid, mis on eemal suurimast ja parimast nõudmisest, saavad clada vaid liblika elu. Produtsentidele antud kuldsed lubadused pole midagi väärt, kui levikompanii laostub paar päeva hiljem.

Pooletollist videoformaati, nagu VHS ja Beta, kasutatakse laialdaselt haridusalal. Üha enam on kerkimas esile videocadmetega varustatud koole, ülikoole ja teisi haridusinstituutide, ka spetsiaalsuunitlustega videolevisid, ja nendest võib tulevikus kujuneda märkimisväärne turg.

### Haridusvõrk

Kui teie lühifilm käsitleb spetsiifilist hariduslikku ainevaldkonda ja te soovite, et seda vaadataks koolides ja ülikoolides, organiseerunud rühmades või teistes auditooriumides, on haridusvõrk tänapäeval ainuke reaalne lühifilmide turg. Soovitav on teha film mitte pikem kui 50 minutit, sest haridusalal kasutatavaid filme üritatakse või ostatekse tavaliselt selleks, et ergutada klassidiskussioone ja film peab olema küllalt lühike, et ühe koolitunni jooksul saaks ka filmi järel arutleda. Haridusalased lühifilmid peavad olema kergesti kohaldatavad väliturule jaoks. Kui filmil on tekst, peab see olema salvestatud eraldi lindile, enne kui teete lõpliku kokkusalvestuse, nii saab välismaa levitaja teie teksti asendada omakellega.

Kui soovite toota haridusturu jaoks, peate eelnevalt tutvuma teiste sama ainevalla filmidega. Neist võite õppida, kuidas vormida sõnumit. See eeltöö võib ka ära hoida tarbetu filmi tegemise, kui avastate, et samal teemal on tehtud kümme väga head filmi, mis on juba mitmete riikide turgudel.

### Televisioon

Kui kino- ja koduvideo turg on iseseisvale produtsendile kõva pähhel, siis rahvusvaheline televisioon on vähem traditsioonilisele materjalile palju rohkem avatud. Eriti Euroopa riikides on iseseisvad produtsendid ja eksportöörid viimastel

aastatel edukalt müünud filme ja teleprogramme televisioonile. Enamik ostjaist on olnud (ja on ka praegu) ühiskondliku suunitlusega riiklikud telejaamad (*Public State-run TV-stations*). Need on harilikult rohkem kultuuri- kui kommertsivolitustega ja paljud ei sõltu oma tegevuses kommertsfilmidest. Programmide koostamisel saavad nad enam riskida, ja kuigi eksisteerib kohalik võistlus - näiteks Rootsi 1 ja Rootsi 2 vahel, Hollandi 1 ja Hollandi 2 vahel, kolme Saksamaa kanali vahel, on see võistlus vähem äge kui eratelevisioonivõrkudes, mis tegutsevad kommertsfilmidest ja reklaamist saadud rahaga, nagu see on Ameerikas.

Televisioon võib nõuda teie töös mõningaid kohandusi. Lasteprogrammid on tavaliselt pooletunnised; dokumentaalfilmid vajavad sobitamist kas tunnisesse (40-50 min) või pooletunnisesse (24-26 min) aega. Teistsuguseid pikkusi ostetakse vaevalt, kuigi on mõned telejaamad, millel ruumi rahvusvaheliste lühi- ja animafilmide jaoks.

Šveitsi prantsuskeelses televisioonis on programm "*Ciné-bref*", kus lühifilmidesse suhtutakse lugupidamisega ja programmi tutvustuses märgitakse ära ka pealkiri ja filmitegija nimi. Kui teie filmi käsitletakse lühitööna "jooksvatest sündmustest", ei saa telejaamade programmide koostajad kasutada teinekord kogu teie filmi, vaid nad ostavad õiguse teie filmi monteerida, et see sobitada oma ajaruumi. (Näiteks Hollandi IKON TV-s on jooksvate sündmuste ajaruum 22 minutit.)

Programmierijad võivad ka osta õiguse kasutada osa teie filmist "ajakirja-programmis" (*TV-magazine*), mis on kolme kuni viit teemat käsitlev tunniajane saade. Teie dokumentaalfilmi võidakse vajada kahekümneks minutiks ja teile maks-takse vastavalt tegelikult kasutatud minutitele.

Uute tehnoloogiliste vahendite (kaabli-, satelliit- ja tasulise TV) tulckuga levib isegi ühiskondliku suunitlusega telejaamade hulgas võistlustendents ja kommertsialiseerumine. Televisioonis esitatavatel dokumentaalfilmidel peab olema kommertsveetus ja eelistatavalt peavad nad olema seeriates (Suured jõed, Suured laevad, Mõistus jne). Üks TV-ostja ütles näiteks, et kui mägironimist pole näidatud Kilimandžaarol, pole see huvitav.

Informatsiooniprogrammid lõigutakse ja muudetakse magasiniprogrammideks, kus ühele teemale pühendatakse maksimaalselt 20 minutit. *American Cable News Network* näiteks lõikab uudised sageli tükkideks ja esitab kolmeminutiste annustena.

### Kunstikeskused

Rahvusvahelise filmituru nendel osadel, mida oleme käsitlenud, on arvukad reeglid, mis enam-vähem dikteerivad kineastidele või produtsentidele, kuidas tuleks teha filme, kui nad neid müüa soovivad. Kuid on ka teist laadi filmitegijaid, kes ei nõustu kompromissidega, kes teevad filme, hoolimata sellest, kas neil on sobiva ajakavaga vaatajaskonda. On huvitav märkida, et need on sageli kineastid, kes lõpuks satuvad filmiajaloo raamatuisse ja võivad auhindu rahvusvahelistel filmifestivalidel. Mõned neist saavad kuulsaks ja mõned neist aitavad kaasa uue vaata-jaskonna kujundamisele.

Filmiajaloo on alati olnud organisatsioon, mis ignoreerivad kommertslevi ja -esituse reegleid, organiseerides kineastide jaoks ja koos nendega turgu mitte-kommertsliku, mängureeglilise (*offbeat*) kino jaoks. 1960.-1970. aastail olid peamiselt mittekommertslike (*non-profit*) kunstikeskuste leviühingud ja filmikooperatiivid paljudes riikides väga aktiivsed "raskete" mängufilmide ja poliitiliste dokumentaalfilmide turustamisel. Paljud rühmad sõltusid siiski riiklikest subsidi-umidest. 1980. aastail pidid paljud riiklike kultuurikulutuste kärpimise tõttu oma tegevuse lõpetama või muutuma kommertslikumaks.

Siiski tegutseb endiselt kogu maailmas arvukalt rühmitusi, mis on truuks jäänud oma filosoofiale aidata sõltumatuid filmitegijaid tunnustuse leidmisel. Need turustavad filme filmiklubides, kunstikeskustes, koolides, ülikoolides ja organi-seerivad kineastidele ja nende filmidele turneesid. Nad on leidnud uusi õhuauke, selliseid nagu kunstigaleriid ja muuseumid, kus tunnustatakse filmi- ja videokunsti ning lühifilme pannakse tegevalt programmi.

See on kunstnikust kineasti või võitleva kineasti tegevusväli, mis nõuab ränka

vaeva ja toob sisse suhteliselt vähe raha. See levimmeetod võib täiesti rahuldada filmitegijat, kes otsib pigem kontakte publikuga ja tunnustust kui rahalist hüvitust.

### Kes on teie filmi müüja?

Nagu filmi levitamist ja esitamist peetakse erinevateks etaladeks, nii on ka filmide ja teleprogrammide välismaal levitamine omaste oskustöö. Enne kui mõtlete oma filmi müümisele, on mõtet esitada endale küsimus, kas olete selleks otstarbeks õige isik.

Rahvusvaheline müük võtab teilt palju aega ja kui kavandate uut projekti, võite jõuda otsusele, et teil ei ole aega oma eelmise filmi edukalt turustada. Sel juhul on mõistlik anda oma film üle kellelegi, kes on spetsialiseerunud rahvusvahelisele müügile.

Esindatus rahvusvahelise müügi agendiga säästab palju peavalu, sest keegi ei mõista teie filmi võimalusi rahvusvahelisel turul paremini kui see agent. Agendile standardse 20 kuni 30 protsendilise komisjonitasu maksmine tähendab kestvart levi.

(Järgneb)

Tõlkinud JAAN RUUS

---

### VAADATAVAIMAD FILMID EESTIS 1989:

		Vaatajaid
1. "Krokodill Dundee II"	Austraalia	376 400
2. "King Kong"	Ameerika Ühendriigid	322 100
3. "King Kong on elus"	Ameerika Ühendriigid	290 200
4. "Kalliskiviromaan"	Ameerika Ühendriigid	248 100
5. "Dundee, keda kutsuti Krokodilliks"	Austraalia	233 500
6. "Seaduslikud vargad"	N Liit	221 300
7. "Plehkupanck"	Prantsusmaa	213 400
8. "Intertüdruk"	N Liit	197 200
9. "Navigaatori lend"	Norra/Ameerika Ühendr.	167 400
10. "Hullud staadionil"	Prantsusmaa	143 900
11. "Madude Oru needus"	Eesti/Poola	132 500

---

Lilian Rajavce koostatud Eesti kinokülastatavuse edetabel, *box-office*, on täielik vaid 1989. aasta kohta. 1990. aastaks pole veel (!) lõplikke andmeid.

Nagu näeme, on viis esimest ameerika tüüpi seiklusfilmid, kus peaosas teatava isikupäraga supermanid (Dundee, King Kong), kord on tegevus enesciroonia ja melodramaatilisusega pikitud ("Kalliskiviromaan"). Edasi tulevad nõukogulikud siseriiklikud sensatsiooniteemad (valuutaprostitutsioon - "Intertüdruk"; maffia - "Seaduslikud vargad") ja Prantsuse komöödiad (Pierre Richard - "Plehkupanck"); "absurdne" - 1972. a filmis "Hullud staadionil". Siia mahub veel ulme ("Navigaatori lend") ja lõpus *box-office*'i kaheldamatu saavutusena "Tallinnifilmi" seikluslugu "Madude Oru needus", mida ühe seiklusloona tulebki võtta.

J. R.

## KEVIN COSTNER TANTSIB HUNTIDEGA

**"TANTSIB KOOS HUNTIDEGA"** ("Dances With Wolves"). Režissöör Kevin Costner, stsenaarist Michael Blake (oma raamatu järgi), operaator Dean Semler, muusika John Barry ja Jeffrey Belcroft. Osades: Kevin Costner (John J. Dunbar), Mary McDonnell (Seisab Käed Rusikas), Graham Greene (Tõuklev Lind), Rodney A. Grant (Tuuletukk), Floyd Red Crow Westerman (Kümme Karu) jt. Produutsendid: Jim Wilson & Kevin Costner. USA, 1990.

Uueks Gary Cooperiks ristitud populaarse näitleja Kevin Costneri (s 1955) lavastajadebüüt "Tantsib Koos Huntidega" ("Dances With Wolves") sai tänavuste "Kuldglöobuste" ja "Oscarite" show'de naelaks. Mõlemal juhul korjas see enesele tähtsamate kategooriate auhinnad, nende seas aasta parim film, režii, käsikiri, kaameratöö ja muusika nimetuse. Tõsi küll, film ei läinud mõõdundun hooaja menükäimate linateoste hulka, tunduvalt paremini tegid kassat filmid "Üksinda kodus" ("Home Alone"), "Kauis naine" ("Pretty Woman") ja "Kummitus" ("Ghost"); kriitikute suurim sümpaatia kuulus aga Martin Scorsese järjekordsele maffiafilmile "Omad poisid" ("Good Fellas"). Kuid vähemalt kolm nädalat järjest pärast esilinastust mullu detsembris püsis "Tantsib Koos Huntidega" vaadatavuselt kindlalt esikohal.

Tegemist on üsna omapärase filmiga.

Olustikuline, kestusega üle kolme tunni ning lõpuni pinget hoidev vestern, mis jutustab valge mehe kohanemisest indiaani kultuuriga. Lähtunud on humaansetest seisukohtadest. Filmiga on mõneti sarnased varasemad Metsiku Lääne lood: Delmer Daves'i "Murtud Nool" ("Broken Arrow", 1950) ja John Fordi "Otsijad" ("The Searchers", 1956), aga ka 1970. aastate seriaal "Mees hobuseks".

Huvitav on filmi eellugu. Režissöörid ja stuudio ei olnud eriti huvitatud Michael Blake'i stsenaariumist. Esiteks polnud neile meelepärane, et filmis kasutatakse subtiitreid indiaanlaste kõne tõlkeks. Lisaks oli käsikiri liiga mahukas ning puudus harjumuspärane happy end. Pealegi oli tegu vesterniga, mille kuldajad on ammu möödas. Märkigem, et kogu ameerika filmiajaloo vältel on "Oscari" saanud üksainus vestern "Cimarron". Seega lootust auhindu saada nagu polnudki.

Kuid Kevin Costner nägi Blake'i süžees võimalust uut moodi üles ehitada Ameerika põliselanike dramaatilise ajaloo teemat, näidata nende iidse kultuuri rikkust, see oli teravas kontrastis valgete sõdurite kõlvatustega, mis "punanahksetele metsalistele" vaid surma ja viletsust külvasid. "Ma ei ole ealeski näinud nii eluarmastavaid, mõistvaid, teineteise eest hoolt kandvaid inimesi," räägib oma uutest sõpradest filmi peategelane John J. Dunbar (Kevin Costner). "Seda võib iseloomustada ühe sõnaga - harmoonia." Costner tunnistas, et ta võttis nõuks iga hinna eest film kinolinala tuua, olgugi et polnud mingeid lootusi



Kevin Costner "Oscaritega".



"Tantsib Koos Huntidega", 1990. Režissöör Kevin Costner.

studiotelt abi saada. Produtsendist sõbra Jim Wilsoni ja Kanada finantsisti Jake Aberts'i toetusel õnnestus tal võtete alustamiseks vajalik summa (18,5 miljonit dollarit) kokku saada. Alles siis nõustus *Orion Pictures* debütanti toetama.

Costner valis ise meeskonna ja võttepaiga (maaliline preeria Lõuna-Dakota osariigis). Oluline oli, et sealsetes reservaatides elavad indiaanlased ning paiknevad suured piisoni- ja metsikute hobuste karjad. Filmimisel olid need hädavajalikud. Muide, filmimehed kandsid hoolt, et ükski loom ei saaks võtetel viga.

"Režissööri diplomaatia ja heatahtlikkus indiaanlaste, maaomanike ja võimudega suheldes aitas luua sõbralikke sidemeid võttegrupi ning kohalike elanike vahel. Too pole aga sugugi vähe tähtis," meenutab Jim Wilson.

Films osales üle 150 tõelise indiaanlase ning ameerika vaatajal oli esmakordselt võimalus kuulda nende omapärast ja helisevat kõnekeelt.

Pisut filmi sisust. Peategelaseks on Kodusõja aegu Põhja armees teeniv leitnant John J. Dunbar, kes pärast surmapõlglikku ratsutamistempu saadetakse kaugesse kindlusesse Sedgewickis, mis asub üsna indiaanlaste maa-ala piiri lähedal. Jõudnud

kohale, märkab mees, et ta on seal ainuke sõdur. Päevikut pidava Dunbari kaaslasteks on pikka aega vaid tema truu hobune Cisco ja aegamisi kodunev hunt, kellele ta paneb nimeks Kaks Sukka. Rohkematel pole sõjaväelase asupaigast aimugi. Peagi tutvub Dunbar *sioux*-indiaanlastega ning hoolimata kultuurierinevustest ja keelebarjäärist algul, võidab mees mõne aja möödudes nende usalduse, see toob muutuse kogu ta edaspidisesse ellu. Indiaanlased annavad "kahvanäole" nimeks Tantsib Koos Huntidega.

Tähtis tegelane Dunbari muutumises on suguharu šamaan Tõuklev Lind (Graham Greene), kes on ihu ja hingega valge mehe poole. Teiseks oluliseks tegelaskujuks on suguharu poolt lapsena röövitud kaunis valge naine Seisab Käed Rusikas (Mary McDonnell), kes on hiljaaegu lehestunud.

Idüll oleks täielik, kui seda ei häiriks "pahad" indiaanlased - punkareid meenutavad *pawnee*'d ja pidev teadmine valgete sõjajõukude peatsest saabumisest.

"Tantsib Koos Huntidega" ei väldi kohati naiivseid, üliromantilisi ja melodramaatilisi vaatepilte, kuid need on oskuslikult sulatatud vesterni kui žanri. Filmis on ülekaalus rahulikud ja



hinge minevad stseenid, vägivalda on vähe. Teoses on põhiliseks Dunbari arenemine, barjääride murdumine, ümberkasvamine. Poolehoid kuulub muidugi temale ja indiaanlastele. Valgeid on kujutatud poolsegaste ja harimatute elajatena.

"Dunbar ei ole kliše ega trafaretne tegelaskuju," on öelnud režissöör. "Tavaks on saanud, et kui Ameerika filmi kangelane on sõjaväelane, siis tekib tal konflikt armeeaga. Dunbarile aga meeldib olla sõdur, kuid samas on ta mõtleja. Ta võib otsekoheselt kuulutada, et talle on vastik, mida teeb armee."

Sõjaväe ja põlisasukate eluolu näitamisele lisaks kulutab Costner rohkesti ekraaniaega

Kevin Costner peaosalisena filmis "Tantsib Koos Huntidega".



"Tantsib Koos Huntidega". Mary McDonnell (Seisab Käed Rusikas) ja Kevin Costner (John J. Dunbar).

massistseenidele. Värskest ja eepilisust toovad juurde tundeerk loodustaju ning meisterlikult filmitud piisonijahid.

Kui pärast "Oscari" tseremooniat Kevin Costnerilt küsiti, kas ta arvestas sellise triumfiga (7 "Oscarit"), vastas lavastaja: "Pidasin filmi šansse küll soodsateks, kuid ei uskunud, et võin saada kaks peaauhinda. Tegelikult ei ole ma elus palju võita saanud."

Lõpetuseks. "Tantsib Koos Huntidega" režissööril ja peaosatäitjal Kevin Costneril endal voolab soontes pisut *cherokee*-indiaanlase verd.

# MÕELDES MÕÕTMATULE

Äsja möödunud 11. septembril oleksime austuses ja tänus tähistanud tema 80. juubelit. Paraku sai 1990. aasta 23. august päevaks, mil Lepo Sumera sõnul "ajaliku mõtte muutuvad tihiseks ja me mõistame piiri ajaliku ja igaviku vahel; suure isiksuse - Tiit Kuusiku puhul mõõtmata jäänud mõõtmatus - ja meie, väikeste inimeste vahel... Oleme sellelt maalt, kuhu kord lauges Kaali meteoriid, rahvast, kelle seast on pärit ka Paul Keres, Friedebert Tuglas ja Tiit Kuusik."



Rimski-Korsakovi  
ooper "Tsaari  
mõrja", 1959.  
Ljubasa - Urve  
Tauts, Grjaznoi -  
Tiit Kuusik.

1985 aasta jooksul vestlesime mitmete estoonlyaste, muusikute, tollaste kultuurijuhitidega kolleegist ja sõbrast, kauasest ja kaasaegsest teekaaslasest Tiit Kuusikust. Niiühtseks on salvestatust saanud mälestused, millest kimbuke siin koos meenutajani jõuab.

**GERDA MURRE:** Olen vist üks Kuusiku esimesi lavapartnereid. See oli Eino Uuli lavastatud "Pajatsites", kus Kuusik esines Silviona: ühelt poolt väga arg ja tagasihoidlik, teiselt poolt hästi kena, lõbus, agar, tähelepanelik partner nii proovides kui ka laval. Ja Uuli tegi meiega ilusat tööd, temagi siis alles algas "Estonias".

Kuusik oli päris algaja, minul oli lavalist kogemust rohkem; hoidsime teineteist ja julgustasime, nagu oskasime. Räägitakse, et ta on hea kurjade baritonide mängija, aga mina võin küll öelda, et olnuks tal kõrgem hää, võinuks temast saada hea esimene armastaja. Näitlejanagi oli ta liikuvam kui paljud teised noored. Esimesel etendusel oli kõhe küll: mõlemad värisesime, tema vist veel rohkem; võtsime teineteisest kõvasti kinni, oli tockam.

Mäletan teda hästi - kogukas noormees; kui laulis, siis uhke joonega, mitte takerduedes. Ta polnud mingi nootide poetaja, vaid nootide haaraja. Ka palju räägitud *tremolo* ei tundunud segavana. Juba siis uskusin, et temast saab suur laulja.

**MARIA KERES:** Tutvusime 1944. Tal oli oktoober peas, käis kepiga - väga soliidne härra, kes näis mulle palju vanemana.

Kohtusime pärast esietendusi ja kontserte, enne ja pärast Pauli sõite. Pärnakaid tõmbas Pärnu, vanemadki olid tuttavad. Kuusiku isa oli puumees, poeg tõi kodust isa tööriistad ja toimetab tänini nendega. Ega muusik ega malet tollal tõeliselt tööks ei peetud. Kui poisid liiga palju mängisid, peitis ema vahepeal malendid ära.

Kuusik ütleb, mis mõtleb. Väga siiras inimene. Äkilise vihaga - vaat kui põrutab rusikaga ja kõmistab! Ta pole sugugi halb, pigem võiks ehk öelda, et tujukas. Tundub, et ta aeg-ajalt lascb auru välja. Ta on kannatamatu, asjad peavad minema nii, nagu tema seda tahab: ma mõtlen töökorraldust, suhteid inimestega. Võiks öelda, et Kuusik vallutab oma karakteriga, oma jõuga. Diplomaat pole ta vist kunagi olnud. Välismaalgi on ju käinud vähe.

Mõnikord üllatas, kuidas ta alati on valmis naljaks, ettevõtmiseks, koerustükiks. Isegi kontserdil. Mäletan, kord istusime üsna ees, Tiit Kuusik laulis "Te vaesed, tottrad narrid" ja ise viitas otse meie peale. Kui seltskond koos ja laus lauldi, löi ta alati kaasa, ei teda seganud meie laulmine, aga kui tuju hea, pani soolot üle kõigi meie. Mina

ikka palusin tal laulda "Pernaine pessi kassi" ja ta tegi seda väga vahvalt.

**BRUNO LUKK:** Minu juurde tuli ta valmis asjadega, mis hoolega välja töötatud. Alati väga täpne, suur rõhku pani rütmile. TK ei ilutsenud kaugeltki loorberit. See oli kahe võrdse partneri koostöö, mis klappis kohe. Väga hea kontakt kohe esimesest silmapilgust. Ega me palju proove teinud: me ei õppinud koos muusikat. Kumbki valdas oma osa, omavahel tegime põgusalt läbi. Mitte suure vaevaga, ponnistusega, vaid väga kiiresti, siledalt, endastmõistetavalt - *ein Herz und Seele*.

Suure furooriga esinesime Moskvas, menu oli fantastiline. Ta hää on ju crakordne: milline tämber, volüümsus, amplituud. Milline rikkus! Igori aariat laulsime tookord ka Venemaal eesti keeles, aga see ei seganud. Olen saatnud ka tema torcadoori kuplced, võib-olla valitsuse kontserdil. Vihkan seda klaveripartiid. Figaro kavatiini oleme palju koos teinud. Ta laulab väga kiiresti, suure bravuuriga, otse briljantselt. Rahvas lausa röökis.

Muidugi on TK kõigepealt ooperilaulja, "Attilas" on ta unustamatu, mõned "Hollandlase" etendused on crakordsed. Hästi kõlas tal Vambo.

TK pole närveldaja, ta nagu astuks kodus, suuremas toas oma sõprade ette. Väga *gesammelt*, kindel, julge ja täpselt sama, mis proovidel, ka tekstis pole mõõdalaskmisi. Ja kohutav vastupidavus. Kui laulma hakkab, võib laulda ükskõik kui palju lisapalu, kui ainult noote kaasas on.

**ELSA MAASIK:** Oli omamoodi imposantne, suur kuju. Mäletan juba konservatoriumi päevilt, siis ta oli veel kõhn. Juba tudengina oli ta eriline mees - minul on nõrkus pikkade vastu. Üliõpilasseltsis ma temaga kokku ei puutunud, ta tuli hiljem.

Kuusikut nimetaksin *uhkeks partneriks*, kellega koos laval olles püüdsin samaväärselt esineda. Ta on meie lauljatest ületamatu. Tema imeväärset vokaaltehnikat on nauditud veel viimastelgi soolokontserditel. Villem Kapp hindas tema hääle võimsust, mina - hääle elu. Kuusiku hää on vanemas eas muutunud väga soojaks, ta on hakanud laval rohkem elama. Samuti kontserdilaval - nii suurepäraseid *piano*'d, südamlikkus "Talvises teekonnas".

Meie ooperis on kehv akustika, ometi on Kuusik ikka orkestrist üle kõlanud. Aga Leningradi ja Kiievi saalid! Seal saime kõik oma häälega mängida.

<sup>1</sup> G. Murre, vestlusest 11.X 1980.

Tal on väga hea kõrv ja kontaktläätsedega nägi ta hästi, nii ei jäänud ta võlgu orkestri ja lava vahel. Kuusik on lauljafenomen, millist ei mäleta.

Kuusik alguses eriti emotsionaalne polnud, see lisandus hiljem, kuigi - hääli mõjus alati. Minagi ei suutnud teda päris soojaks mängida.

Aga "Tasulcekkide" Vambo oli soe. Seal oleks võinud armudagi vastastikku, aga meil tüübid ei sobinud. Ta valitses ennast ja oma tundeid. Kas mitte sisemine häbelikkus ja kainus?

"Pajatsites" muusika väga toetab, etse sunnib purskuma. Tonio roll on kohutav. Väärnuden isik, samas tuliselt ja vohusal armunud ilusasse naisesse, kes põlastavalt suhtub, muide, ka oma mehesse, otsides noort, omataolist. Staatilise asemel on siin vacnu, ironiat. Kuusik löi oma esimese tõsitraagilise osa. Talle sobis see hästi ja Einõ Uuli oskas loomulikku kirge välja kutsuda, õhutada, teksti serveerida.

Kuusik on väga sõbralik, ei virise, ei kurda, ka küllmas või küllalt kehvades tingimustes. Mõnikord oli väljasõitudele tagasitulekuks võetud kaasa pudeleid, tema ei võtnud kunagi osa. Ei suitsu, ei alkoholi. Ainult peol, seal võttis oma napsid, aga mõõdukalt, kaotamata hoiakut, väärrikust. Üldse on ta, ka perekonna keskel, väga väärrikas.

Kuusikuga ei tohi vahcaegadel rääkida, lobiseda, ta ei tahtnud teiste segavaid mõtteid. Isegi kõige lihtsamat etendusevälist küsimust ei tohtinud talle esitada.

Väga võimas, ülevoolav Scarpia, seda raskem Toscale, kuid seda inspireerivam, seda tugevamad osakäsitlused ja ka kokkupõrge. Vihavaen. Rumal alistumine, hirm armastatu pärast. Valitseja omanditunne, himur kirg. Kõik - sissetulekud, žestid, ütlemised - olid väga sobivad ja nagu loodud temale. Mõjuvalt irooniline, alandav.

Teda on alati respektseeritud ja ega ta ei lase ennast kergesti vormida, ta on kindel oma tões. Tegelikult pole talle osatud läheneda, tema häält oleks pidanud vastavalt kasutama, eri lahendusi leidma - Uuli oleks vist osanud...

TK fraas on võrdlemisi lühike, kuna läbilöögi jõud on suur. Kuusik paneb hääle lendama nagu ühe hoo andmisega, hääli on tal väga maskis. Noorena oli ehk jõudu rohkem, oli paindlikum ka, aga praegu lähneb rohkem südamesse. Eriti paistab see silma kammerlaulus, Schubertis.

**OLGA LUND:** Mäletan teda Silvjona "Pajatsite" üliõpilaslavastuses "Estonias"<sup>2</sup>. Ta

<sup>2</sup> Arvustuses märgitakse, et Silvio pakkus "teistest" "soodsama mulje" ja esines "hea kujukusega" (Ed. Visnapuu, T. Kuusiku fondist).

Puccini "Tosca", 1965. Scarpia - Tiit Kuusik, Tosca - Aino Külvand.



tämber, musikaalsus, hea kool! Samuti meeldis mulle väga tema esimene kontsert.

Mina lõpetasin konservatooriumi 1936, seal me kokku ei puutunud, meie koostöö algas pärast sõda, kestis läbi 17 lavastuse, esimest korda "Tasuleekides". Samuti andsime kontserdi Ohvitseride Majas koos Bruno Lukiga. Mäletan esimest kontserti Suures Teatris Moskvas ja hilisemat vastuvõttu direktioonis, kus keegi küsis Kuusikult: "Kas te pole veel Suures Teatris laulnud?" Ja eitusele reageeris: "Pole viga, varsti kutsutakse teidki, kui saate vene keele selgeks." Kuusik nähvas: "Kes teile ütles, et ma nii väga tahangi siin esineda!"

"Vürst Igor" (1951) oli meil tegelikult esimene oluline tükki. Kuusikule oli see paremaid rolle järgneva Godunovi kõrval, üllatavalt laia vene hingusega ja kangelase hinge sügava avamisega. Igori aaria! Ma pole kuulnud elus paremat - võimas, vägev, üllas, soe.

Pean Kuusikut oma suurimaks kolleegiks teatris - alati väga tasakaalukas ja õiglane, kes iial ei tekitanud paksu verd, otsekõhene ja mõjuv nagu ta häälgi. Talle on looduse poolt antud suurepärase materjal, juba nooruses oli tunda, et temast saab suur laulja. Sellele lisandusid hea kool ja töökus. Ta on igapidi eriline, kui Mont Blanc; teda ei tabanud ega liigutanud ka salakaebused ega anonüümkirjad.

Olin kaksteist aastat teatri parteialgorganisatsiooni sekretär. Saime tuttavaks mitmeiski elulistes situatsioonides ja olen olnud alati Kuusiku poolel, sest olen leidnud, et temal on õigus. Linda on temale ka ainulaadne abikaasa, ta on elanud ainult oma mehele ja tema tööle, et ta saaks ennast koondada, et tal oleks aega ja rahu. Tema on loonud Tiidule hädavajaliku pühendumise võimalused. Kuusiku võit on ka Linda võit. Olen palju kordi kogunud, et ta tunneb, teab ja oskab kaitsta Tiidu huvisid. Kui vähegi võimalik, käib ta teda kuulamas, ka väljasõitudel.

**TARSINA ALANGO:** Alustasime 1944, olin Tiit Kuusiku klassis saatja. 1947. aasta paiku oli meil esimene reis Moskvasse, minu esimene Moskvas käik. Närveerin hirmsasti. 1948 oli meie esimene soolokontsert. Töötasime koos 1964. aastani, saatsin teda peaegu kõigil esinemistel. Proovi tuli ta ikka ettevalmistatult, mingit nooditagumist ei läinud kunagi vaja. Ringreisidel tingis kava suuresti publik. Siiski ei läinud TK kerget teed mööda, ta püüdis publikuni viia oma tõsisest repertuaari, ka cesti laule. Tohutult õppisime Saart. Ta armastas Griegi, muu hulgas vähe lauldud "Trubaduuri laulu" ja "Eesrost".

Noodivara on Kuusikul väga hästi korras ja hästi hoitud, transponeerimist ei lähe tema puhul vaja, kõik on talle sobivalt valmis.

*Eugen Kapi ooper "Tasuleegid", 1956. Vambo - Tiit Kuusik, Saima - Elsa Maasik.*





*Tiit Kuusik koos abikaasa Linda, poja ja pojatütrega.*

Vanasti oli tore gastrollis käia, alati limusiin ees, kõik asjad kohalikul administraatoril täpselt aetud. Ilusad saalid, aupaklik kohtlemine. Sõltumata kohast ja ajast tegi Kuusik igal hommikul oma seeria hingamisharjutusi ja töötas läbi raskemad kohad aariaties. Ta hääl on kooliliselt väga õiges kohas ja õige hingamine lisaks, ta saab kätte nn särapunkti.

Suur elamus oli, kui läksime esimest korda Kiievisse. Keegi polnud ju kuulnud ega teadnud Kuusikust midagi. Proov algas, kõik markeerisid, Kuusik pani nagu tema ikka, täie häälega. Oleksite näinud teiste nägusid! Ehmatasid kõik, ja kui lõpetas, tuli tohutu aplaus. Etendusel istusin saalis tagareas. Kuulan teisi, näib, et kehv saal. Aga siis tuli Kuusik! Sellist efekti pole küll üle elanud! Kiievis käis ta tihti, maja oli alati rahvast täis, braavohüüded saatmas õhtust õhtusse.

Missugune edu oli Leningradis ja Moskvas! Operietendused on ses mõttes mõjuvamadki kontserdist, kus ta laulab üksinda ja on algusest peale laval. Ooperis aga kuuled teda teiste lauljate kõrval, enamasti pole ta ka kohe laval, nüüsiis on partnerite poolt

loodud teatud kõlaline alus. Siis alles saad aru, mis hääl ja võimed tal on.

Kuusiku vägevam edu pole olnud Eestimaal: ta hääl, ta kuju, ta isiksuse mõjujõud on selleks liiga hästi tuntud, ette teada, me ei suuda üllatuda. Tookord tegid nad Kalju Karaskiga "Othello". Ma pole veel näinud, et meie inimesed tõusevad lõpus püsti ja karjuvad: braavo! braavo!

**PAUL UUSMAN:** Mina tean teda juba veidi enne sõda, teatri kaudu muidugi. Kokku oleme puutunud tööalasel, olin Raadio-komitee esimees. Olen tema tõsiste austajate hulgas. Ta lahendab oma keerulisemadki tekkinud situatsioonid enamasti ise. Väga harvadel kordadel on ta pöördunud ministeeriumi poole - üks ole siis ka tähelepanelikult suhtunud.

Mis seal rääkida, Kuusikule tugineb ju pärast sõja alguse eesti nõukogude ooperilooming, mida tema tõelise kangelasbaritonina aitas õitsele viia. Ega meie ooperid pole ju nii väga tugevad, siiski Vambo, Lembitu, Raju, Raud - kui ta ka ainult nende rollidega oleks piirdunud, oleks see võimas panus nõukogude muusikakultuuri. Aga missu-

gune Igor, Godunov! Suur aukartus tema ees ja heldimuski valdab hinge.

Miks ta alles nii hilja, 70. juubelil, Suure Teatri lavale pääses? Ei usu, et oleks mõjunud ta lavategevus okupatsiooniajal, igatahes ministeeriumi poolt pole teda küll puudutatud. Arvan, et pigem oli tegemist sealpoole professionaalse kadedusega. Ta on ise ka õige tagasihoidlik mees, tas puudub pürgiv, mõjutav, suhteid loov aktiivsus.

1956. aasta dekaad oli kolossaalse tähtsusega kultuurisündmus. Kõige vägevamad muljed on mul sealt jäänud Kuusikust: niisuguse jõuga ja talendiga võib tõesti esineda ja vastu pidada! Aga dekaad oli ka temale üheks aktsendi kohaks. Pole sellel sündmusele päris ammendavat hinnangut antudki, kuigi palju on räägitud.

TK oli kandej jõud. Borissi tegi ta suurepäraselt, selleks puhuks oli ta partii vene keeles selgeks õppinud ja võitis moskvalaste südamed, ka kriitika ja ametlikud organisatsioonid. Meil, dekaadi korraldajatel, oli väga hea meel, et võisime nii tugevale sambale toetuda.

Kriitikud ei jõudnud imestada, kuidas eestlased suutsid vene ooperit nii hästi tõlgendada ja vene atmosfääri sisse elada. Sellest rääkis kultuuriminister Mihhailov, sellest räägiti arutlustel. See oli läbimurre - jõudsime nüüd normaalsele kultuurivahele. Meil läks tookord tõesti täie eest ja

see andis meile palju, kõigi meie soovide suhtes ja Keskkomitee abi suhtes. Teater astus üleliidulisele areenile. Saime ka kolm NSVL rahvakunstnikku. Kapmaades käimine oli tookord alles algusjärgus, nüüd avanes Kuusikule tee ka välismaale.

**URVE TAUTS:** Kõik sai alguse "Tsaari mõrsjast" ja "Tõrksa taltsutusest". Mina olin üliõpilane, tema kateedri juhataja, professor, kuulus kunstnik, aga mingit vahet polnud tunda. Lahkesti andis ta näpunäiteid vokaali kohta ja misansteenides oli hoolitsevalt tähelepanelik.

Kuusiku abikaasa on tema kõige innukamaks ja pidevamaks kuulajaks, aga ka otsekohesemaks kriitikuks, olles käinud võimalust mööda Kuusiku kõikidel kontserditel ja etendustel. Mäletan, kuidas pärast Pärnu Beethoveni festivali Kuusiku abikaasaga kohtusime ja kuidas ta rõõmustas: "See oli nii hea kontsert, kui palju ma ka neid poleks kuulnud - kuskilt ei olnud kinni hakata!"

Mitmedki kaasõpilased meenutavad sagavat *tremolot* Kuusiku õpiaastate hääles, mõnikord nagu ei tahetudki teda kuulata. Aga töö, Arder ja tookordne saatja Otilie Valdna suutsid puudust parandada. Võit Viinis oli küll üllatav kõikidele, seda suurem oli tunnustus pärast kojujõudmist. Ülo Raudmäe mäletab, kuidas ta koollipoisina põnevusega läks Kuusiku kontserdile, mille

Lilli Birke aitab valmistuda Hollandlaseks.



nad tegid koos Olav Rootsiga. Niisugune möll, et midagi hullu! Kuusik pidi kordama ka lisapalu, lõpuks laulis ainult vaikseid laule ("Tasa, tasa, tuulekene"), et ehk kuulajad tüdivad, aga rahvas kogunes lava ette ega kavatsenudki lõpetada. Ei jäänud muud üle, kui Kuusik hüppas lavalt rahva hulka ja kadus.

Väga hästi sobis Kuusikule Grjaznoi "Tsaari mõrsjas", ta oli veenvalt jöhker, võimukas, tooreski. Pöördeliseks said Kuusiku elus kaks osa, Vürst Igor ja Boriss Godunov. Tookord oskas ta viletsasti vene keelt, ometi õppis teksti nii perfektselt ära, et venelasedki arvasid teda keelt vabalt valdavast. Ta viskab kõrgeid noote nagu käisest, ta hääled satub täkkesse nagu "Attilaski", nii et kõrgused ei tundu kõrged olevat. Meie püüame läheneda ülevalt kaarega, tema tuleb otse, meie püüame häälega nagu saagile peale laskuda, aga tema tulistab püssist. Häälerihmad on tal kadestusväärased. Annab toorestki peale ja samas säriseb ja särab. See on ta oma kool vist: Arderi suunatud, Austrias täiendatud. Kellelgi pole niisugust iseloomu kindla kella järgi elada, kohutavalt töötada, hingamis- harjutusi teha. Oma harjutuste süsteemi peab ta saladuses. Vokaalist on tal vähe juttu. Ohtlik on ta suure hääle tegemise taotlus.

Lõbusamad ja liigutavamad mälestused on mul "Törksa taltsutusest". Ta hüppas lustides ringi, figuur ei seganud. Paul Mägi käskis mind kui kotti selga võtta ja nii ta mind vedas mööda lava, kõhtupidi öla peal.

Kuusikul on väljakujunenud päcvare-žiim. Jõuab teatrisse, hüüab kõrgendatud hääletooniga läbi maja "Birke!". Mul on tunne, et Kuusik laulab häält maski (teatris ta ju harjutusi ei tee), et ta kuulab, kuidas hääled kõlab ja kannab, mitte ainult ei anna endast märku. Ta on nagu lennuk enne õhkutõusmist. Ta justkui rebib hääle üles, tunneb, et hääled haagib ja kõik resonaatorid on rakendatud. Aga meie teame, et Kuusik on majas! Kuidagi õhutuseks kõigile. Ega ta rõivastamisele kätt külge ei pane. Birke paneb püksinööbidki kinni. Nad on ju ühevanused, mis seal häbeneda.

**LILLI BIRKE**, rõivastaja: Kolmekümne aasta eest oli ta muidugi hulga saledam ja sirgem ka. Kuigi ta on ju alati stramm. Väga südamlilik inimene. Muidugi, üks osad nõuavad igasugust hingelist ettevalmistust, alati ei saa olla nagu nalja täis.

Väga vägev oli ta "Toscas", väga, väga võimas! Kohati päris metsik. Kui hakkad tagantjärele mõtlema - ikka täitsa uus inimene iga kord! Ka Posana "Don Carloses" oli ta võimas. Ei saa öelda, et seda on ta siit tükist näksanud, toda teisest. Temal on nad kõik tulnud isemoodi välja.

Kui operetti tegi, oli hoopis teine, käed ja jalad liikusid, nagu oleks uus elu sees. Päris ulakas kohe! Aga kui ees on negatiivne kuju, siis on küll juba tulles süngevõitu. Nagu "Francescas" - roll on sees, kui teatrisse

Verdi "Maskiball", 1985. René - Tiit Kuusik ja Gustav III -Hendrik Krumm. See TK roll enam publikuni ei jõudnud.





jõuab. Ajas minulegi hirmu nahka, kuigi tean, et see minu kohta ei käi, aga ikka...

Kõik kolmkümmend aastat olen kõik etendused teda rõivastanud. Meil läks kohe korda!

Pärast 1955. aastat, kui olin alles tulnud teatrisse, muidugi natuke võõrastasin ja kartsin teda. Mäletan, kord tuli ta mulle vastu Suur-Karja tänaval. Mina mõtlesin: ma ei lähe sellele suurele professorile vastu, pöördun kangi alla, ootan, kuni ta mööda läheb. No, nüüd on ta läinud. Aga või veel: "Ma tahtsin just näha, kauda ta siin passib," naeris Kuusik. Mõtles, ta ei läinudki ära, ootas, kuni lõksu läksin ja välja tulin.

Kohe on kuulda, kui Kuusik enne etendust majja ilmub. Ta on nii tore! Minu nimega ta justkui laulab end lahti, kogu teater kõlab, kui läbi trepikodade heliseb: Biirkee! Seni olen täitsa rahulik, teen oma tööd, kuni ta hüüab - ta tuleb täpselt kuueks, ei tule vara. Algul ma muidugi ehmatasin ära, mõtlesin, mis on lahti ja panin trepist alla, nii et... Mõnikord olin tal otse selja taga, aga tema hüüdis ikka täie häälega. Lasin siis hüüda kah. Tema tõuseb teisele korrusele, mina olen kolmandal või neljandal, kostab suurepäraselt. Kogu kollektiiv teab: Kuusik proovib häält.

Mul on kolmkümmend meest teenidada, kümne ümber korraga. See on nii tore töö! Kui Kuusik on majas, siis on tema muidugi kõige tähtsam. Ei saa ju oodata lasta - peaosaline, ja teised on nooremad kah, võivad küll oodata natuke. Mingit jutujutajamist meil küll ei ole, mis juutu mul olekski. Minu vastu on ta alati sõbralik olnud. Pole juhtunud, et oleks pahandanud.

Mis jutt see on, et ta rõivastumisel ise ei aita ega kätt külge ei pane. "Hollandlases" kohendab salli kaela, alati seob frakilipsu, autoriteet juba nõuab: "No selle seon ma küll ise!" Mina veel mõtlen omapead, et aitan, et läheb kiiremini.

Kuusik närviline ei ole, ta usaldab ja teab, et hiljaks pole kunagi jäänud. Tema on enda peale kindel, mina enda peale. Muidugi on mul alati kõik korras, pole olnud vaja midagi õmmelda, parandada, kinni ajada, kuigi nüüd on villets ja õmblused kärisevad kergesti. Viimati Moskvas dueti ajal Attilaga küll juhtus nii, et rekvisiitor oli mõõga lauale valmis pannud, aga polnud hoidjat, mille külge ketti riputada. Õeldi, et see olevat minu mure. No vitselpaেলা ei saa ometi mõõka kõita! Siis läks Kuusik küll närviliseks: kuidas ma nii lähen, sõjamees ja paেলা mõök vöö. Õnneks Leida Tallo pea jagas: "Trubaduuris" on meestel ketid (koor pidi esinema, sellepärast olid ketid Moskvas kaasas).

Kas ta närveerib või ei, seda ma ei tea, välja ei näita ta midagi ja tunda ka ei ole. Ega ka ebaõnnestumist. Et ta kellegi kohta midagi ütles, nuriseks, vihastaks, klatšiks - mitte kunagi! Ei ole mina veel kuulnud, et

Kuusik oleks väsinud. Tuleb lavalt, on laulnud nii vägeva häälega, hingeliselt pinget tundnud, aga tema laulab, kõrged noodidki peal - nagu oleks tal sellest veel vähe, mis ta lavalt togi.

Kui ilus hääl tal on! Kunagi pole tal olnud midagi häälega. Ega ta ei hakkagi riskerima - ei tule siis kodunt välja.

Ühugi muusikaga pole ma nii kaasa läinud ja end lausa unustanud kui "Hollandlasega", just sellest peale, kui Kuusik sisse tuleb. Enne just kuulasin, et nii igav see esimene vaatus, miks see ooper küll võeti! Aga siis - olin kui teises maailmas! Kuusik laulis nii ilusti, et unustasin ümbruse ja töö (Gurjev just rõivastus teiseks vaatuseks ja naeris, et "Ma pidin just hüüdma hakkama", aga mina ei pannud enne midagi tähele, kui koor tuli lavale, ja nagu ärkasin: "Taevake, Gurjev ju riidest lahti!").

Väga vaimustatud olime tema Godunovist. Meie majast üks vanaproua käis toda kuus korda kuulamas. Minule meeldis criti toapilt: see oli nii usutav, nagu "päris" tema poolt. Räägime sellest tänini!

MARE JÕGEVA: 1965, kui ma konssi astusin, ootasime oma eksamihindmeid. Tema tuli saalist välja, surus kätt: "Tubli! Minu soov on, et saaksin teiega koos "Toscat" laulda" Siis oli mul selge, et olen sees. Viimase aastal tekkis küsimus, kas lõpetan kammer- või ooperilaulu. Saul ütles: vahest siiski saab teist "kammerlaulja". TK oli tõusnud ja õelnud: "See, kes on võimeline lõpetama ooperiga, laulab "Aidat"."

Ta on mulle kui teine isa, mul ju suri isa varakult. Isa rollis pole ta mul küll rohkem olnud kui Amonasrona. Aidaga algaski mu lavategevus, kui olin konsi lõpetaja, kõik proovid olid temaga koos. Kartsin kohutavalt, kõigist rohkem teda. Üks asi, kust sain kinni hakata, olid prillid, sinna oli kergem vaadata, aga Paul Mägi käskis ikka inimesele silma vaadata. Etendusel eksimise ohtu polnud. Ise olin heas vormis ja hulljulge, mis noorele omanc. Muusika oli väga selge, miski mind ei häirinud, ei orkester ega halb akustika.

"Mantel" oli teine. Seal oli meil armulugu. Olin noor, mulle meeldis TK, ta ooperi- ja elutarkus.

Tal on kõik need lood olnud varem tehtud - muusika juba selge. Rollid olid valmis, ega ta hästi ei taha ümber teha. Nad on hästi põhjendatud, läbi tunnetatud. Visuaalset külge võib ju muuta, aga sisemine on valmis. See muidugi võib lavastajat segada. Mulle tundub, et teda tahetakse mahutada väiksemasse vormidesse, aga ta ei mahu ju.

"Lendav Hollandlane". Õeldakse, et Kuusik on vana! Minu meelest ta võibki vana olla, vana sellest koormast, mida ta kannab. Senta armastab mõtet temast, missiooni. Ta mäng on napp, sakslasest lavastaja tahtis

Verdi "Luisa Miller", 1981.  
Miller - Tiit Kuusik, Luisa -  
Anu Kaal.



palju käimisi ja kaldpind oli niikuinii tülikas. Noor mees, oleks võinud taibata ja ära kasutada - niisugune laulja! Hää! on ju noor!

**MAARJA HAAMER:** Olin ju tudeng ja tema oli kateedrijuhataja. Kuusik olevat öelnud Püvile (Cavaradossi): "Nagu kollid ajame teda mööda lava taga." Teises vaatuses, kus tema mind murrab elu eest ja mina karjun "Mind päästke! Mul appi!" ei unusta Kuusik, et mul tuleb kohe suur aaria. Pingelise tegevuse sees on tal mahti ja tahtmist mulle sosistada: "Hoidke tagasi!" Siis viskas mu diivani peale hunnikusse, aga ise ütleb: "Nüüd andke, mida võite!" Laulsin ära, tema vaatab ja noogutab rahuldatult ja alustab siis ise omakorda. Ta on alati olnud väga tore partner - olin üliõpilasena ta kõrval nii "Oneginis" kui ka "Alekos". Alati võttis ta sind täie pähe ja väga arvestavalt. Nagu proovilgi: mina laulan, tema istub ja vaatab. Aga kui näen, et hakkab aknast välja vahtima, on selge, et tuleb ennast korrigeerida. Nagu barometer. Nii ta käitus ka konservatooriumi kontsertidel ja eksamil, kõik teadsid ja arvestasid seda.

Vapustav on tema jõulisus - ka partnerina laval. Igatahes oli mul Toscana hea meel, et mina tapan tema ja mitte vastupidi.

Minu abikaasa, kunstnik Eldor Renter, on ikka öeldnud: "Kuusik on väga soliidne artist, iial ta ei kurda ega protesteerigi mingi rüü ja peakatte vastu - tema saab kõiges laulda."

**VALDUR ROOTS:** Baritonid on ju ooperis ikka pahad inimesed: aktiivselt, egoistlikult, kurjalt iscennast ja oma omandiiga toostavad. Oma rollide kaudu saab ehk TK end välja elada ka argipäeva suheteks. Olles küll äkiline ja teravgi teinekord, pole ta mitte halb, ammugi mitte pahasoovlik. Muidugi pean mina temaga rohkem arvestama - see on ju täiesti selge.

TK on põhimõtteliselt täpne inimene. Aga esinemistel, seal võib emotsionaalne külg viia teda ebatäpsuseni. Tegelikult ta armastab ja nõuab endalt täpselt teksti ja püüab töö protsessis teost niimoodi valmis teha. Muidugi tuleb ette, et segab kunagine valesti õppimine, mõni sisseharjunud viga, üks ma siis ütle. Mõnigi viga on kurja vaeva nõudnud, aga ära ta on selle parandanud. Ebatäpsused võivad küll esinemisel juhuslikult uuesti välja lüüa. Mõnigi ebatäpsus aga võib kujundis isegi õige näida. Ainult partner ei suuda alati reageerida. Tema mootor on võimas - see, kuidas ta kujundisse sisse elab.

Töötame koos alates 1964. aastast. Meie koostöö algusaastatel ei jõudnud ma ära imestada professori repertuaari suurust ja haaret. Mõni aasta hiljem tulid ka uued asjad, mida õppisime paralleelselt. Ta ei vaja

kuigivõrd klaveri abi. Õpitavasse teosesse suhtub ta suure lugupidamisega.

Kuna ta on emotsionaalne natuur, istuvad talle eriti dramaatilised, konfliktiga romantilist laadi asjad. Arvan, et tasa-kaalukat ta ei ihalda ega olegi vist teinud.

Kuusiku hääle tunnend ära korrapaalt. See on niisugune tämber - tõeline baritonaalsus. Materjal peab muidugi suur olema, aga minu vanemate mäletamist mööda polnud tema suur hää! noorena kõige ilusam. Sellega on nagu imet tehtud: ta laulab kuidagi väga õigesti, kõik on nii paigas. Küllap see on suures osas Arderi teene, pärast sedagi on ta kogu aeg täiustunud.

Või suhtumine proovidesse. Kuusik on töö juures aktiivne, keskendunud. Ta ei talu, kui proovi segatakse. Üldiselt on teada, et Kuusik kunagi ei markeeri. Markeeritakse selleks, et hää! mitte väsitada ega kulutada. TK arvab, et just markeerimine rikub hääle materjali ja positsiooni.

Kuusik laulab ühtlasel tasemel. Käigu pealt ta ei esine ega tee üldse midagi üljalat. Ega minagi tea, kuidas ta esinemiseks valmistub, üks see üks müstika ole, igatahes juba päeval laulab ta hääle lahti ja õhtul omakorda.

Vapustavaid, ka partnerit hämmastavaid esinemisi on olnud ridamisi. Kas või näiteks Schuberti "Metshaldjas". Ta teeb ka üks ja teine kord erinevalt. Just esinedes võtab ta väga hästi impulsse vastu ja kuuleb hästi klaverit. Olen küllalt selliseid kontserte kaasa teinud, kus oleks nagu ise soolokontserdi ära mänginud: temaga saad end täiesti tühjaks mängida.

Ooperis paistab ta silma oma vokaaliga ja emotsionaalse laenguga. Ta loob teravdalt selged karakterid. Tänapäeval pole see nii kombeks, mõni võib seda moest läinuks pidada, sest taotletakse paljutahulistsust, peenekoolisemat psühholoogiat. Leian, et mõlemad interpreeditüübid võiksid kõrvu elada.

**ANU KAAL:** Minu peamine koostöö temaga oli Gildana ja Luisana. See on tütre suhe isaga, ealiseski mõttes, nagu ta ka ise armastab rõhutada - ka väljaspool lava. Tal tundub olevat minuga kerge. Miller on ka talle äärmiselt sobiv roll ja Luisa minulegi kõige armsam. Kuigi Miller tükis vahest nii väga eakas ei olegi, on see siiski ehtne vanamehe roll. Ka füüsisega mõjub ta nii, et pisarad tulevad vaatajale silma. Mõlemas isa partii on teatud lähedust - see on erilisel soe isa tunne tütre vastu. Eriti viimane pilt "Milleris" ei pruugi alati õnnestuda vokaalselt, kuid sugestiivselt mõjub ta saalile: kuis määrab etenduse üldise soojuse!

"Lucia" Enricos on terase kalkust. See on omamoodi sõjamehelik lahendus. Kui Kuusik on negatiivne, siis ta on. Julma on temas küllaldaselt, seda, kes ei mõtle tagajärgedele. Mina siiski tahaksin veidi ka kaastunnet.

Kuusik on tõepoolest iseloomult kannaa-



Wagneri "Lendav Hollandlane", 1984. Senta - Helvi Kaar:at, Hollandlane Tiit Kuusik.

Fotod "Estonia" teatri arhiivist

tamatu, tundlik, nimetaksin seda läbielamise hellikuseks, kui meil, kunstikel, seda puudutust poleks, me ei mõjuks lavalt nii nagu vaja. Kuusik vihastab äkki, pahameel võib teravalt temast esile purskuda, aga kas selles pole ka enese vabastust, ehk on Kuusiku ainulaadne kestminegi osalt sellest.

Ta on proovis väga heatahtlik, tore, vastutulelik. Alati valmis kordama, kui midagi ei klappinud - nii ütled muidugi ka siis, kui ehk Kuusik eksis, korrata on ju kasulik mõlemale. Nooti Kuusik märkusi ei tee, ka mitmekordsed lavastused hoiavad noodid puhtana.

Partnerina on ta küll üsna ennast arvestav, temal on kindel joonis, mida jälgib, kui sellega koos lähed, siis võid kindel olla. Omatahtsi milleski tema peale loota eriti ei saa - et tuleks kaasa teisiti, kui on harjunud.

**HENDRIK KRUMM:** Tema täit hoogu ja hasarti oleme kõik tundnud ja end etendustel sadu kordi kaasa lasknud viia.

Tean Kuusikut lavapartnerina kui head, tihti väga sügavale, kaugele ette tunnetavat näitlejat. Muidugi on alati mure, et kaod ta varju - ajab forsceerima. Ta hääles on värvid ja ta haarab kindla peale lõõva värvi, ta käsi käib koos heliga, nagu kutsuks selle välja. Käskiv ja võimukas element on temas väga tugev.

Küllap tal on Viini kool, suur täpsus, kiirus. Mäletan, kuidas ta Saksamaal laulis "Körr-körr, körtsinaine". Missugune vuring ja sisemine dünaamika!

Olen teda nimetanud "vana kooli meheks". Meie ajastu on kaasa toonud ka halbu ahvatlusi, tema ei lähe odavalt raha tegemise liimile. Ta on distsiplineeritud, töökas, kindlalt väljakujunenud natuuri, kes oskab mitte väiksemaks muutuda. Kui röögatabki, hakka naerma - ja tema naerab ka.

Esimene suur osa oli mul Lökov "Tsaari mõrjas". Kohe TK partneriks, mina sellises õrnas eas, päris roheline. Olen TK kõrval kasvanud. Tänu TK-le on mul baritoni hing, kuigi tenori hää. Küllap tahtsin ka niisugune olla.

Mõni töötab välja väikesed asjad, tema ei pööra ooperilaval detailidele nii palju tähelepanu, aga tabab kohe suure joone. Tema on ooperilaulja suures plaanis. On lauljaid, kes mõtlevad ise - nendes on lavastaja algeid - ja teised, kes vajavad tugevat lavastajat. TK on varalaegas, mis siiani tühjaks ammutamata. Ta on võimeline palju rohkem tegema, paraku ei julgeta talle ütelda. Mõtted on kahjuks väikesed. Talle tuleb anda jõulisi ja haaravaid ideesid, mis tema naturiga sobivad, teda ei tohiks valada valesse või väiksemasse vormi, ta on võimeline suurejoonelist suurejooneliselt realiseerima.

**HELVI RAAMAT:** Rootsi sensatsioonid - tõesti põrutavad! TK ducti algus, selle pinget ja *piano* - mul ihukarvad püsti, ta lihtsalt

lummas. Oled talle allutatud, raske on endal alustada.

Mida vanemaks ta on saanud, seda paremini on hakanud laulma. Kui ta oleks pensionile läinud, nagu tal ammu õigus ja nagu seda ehk on oodatudki, kes oleks siis laulnud ja "Estoniale" kuulsust toonud!

Tal on tugev intellekt, sel on omalaadne tase, kuhu tegelikult keegi kas ei küüni või ei oska seda hinnatagi. Seetõttu on ta üksik: üksik nagu magi keset lauskaad (nagu sõber Paul Keres).

Koostöö laval on meil hästi laabunud, TK minu, oma tõrksa õpilase peale viha ei ole kandnud. Oleme koos teinud "Milleris" ja ka "Attilas"; enim koostööd on olnud "Hollandlases". Hollandlasena on TK hääles nii palju seksi, täis meest, ta on nii sütitav, et tema kõrval ei saagi kehvasti teha. Ta seisab laval nagu tamm, sajadid mängivad ta ümber. Mõnikord näengi, kuidas ta on väsinud scismast, aga hää ei ole väsinud mitte üks põrm. Muidugi võiks olla selles ooperis rohkem valguse mängu. Olen ikka mõelnud, et meie esimese ducti ajal võiks Sental valguse maha võtta, et oleks näha ainult Vana - see oleks Hollandlane Senta silmade läbi. Valgus eraldaks, lähendaks, liidaks. Muidugi ei saaks seda teha rambis, aga TK jälle tahab olla rambis, kuigi temal ei tohiks küll mingit muret olla hääle kandumisega ja orkestrist ülculatuvusega.

Kuusikul on erakordselt hästi looduslikult fookuseeritud hää ja võimas kõri ehitus. Kõik on tal kuidagi orgaaniline, ta ei pea nii palju vaeva nägema, et häält kätte saada. Ta tunneb ideaalselt oma hääleparaati ja iscennast. Ja muidugi absoluutselt katkematu töö ja palju loobumisi. Kui alkoholi võtad, siis raudne seadus: kaks-kolm päeva ära laula. Ja mitte kunagi ära laula haige häälega, olles bronhiidis või nohus. Seda on ta täitnud.

Pikka lauset ei saa Kuusikul olla, sest ta laulab tugeva atakiga, ainulaadse läbilöögi jõuga ja intensiivse tooniga, põledes. Võib-olla sellepärast ei saa rääkida tema puhul tooniga mängimisest. Niisuguse sähaga kuulajani tungiv suur hää ei saagi olla plastiline.

TK "ei" on tema eneskaitse, sest ta on hinges väga õrn. Temaga peaks töötama nelja silma all.

Muidugi, TK ei ole nii väike, et ta soojendaks sind, poeks põue. Ta on suur, teemant.

**TIIT TRALLA:** TK on äärmiselt tõsimeeli asja juures, tema rolli sisseminek on otsene ja järgitu. Oudsel temperamentne vend - jõud, mis teda suudaks taltsutada, peab olema võrdselt suur. TK on läbi aegade ulatuv sümbol.

Väga hea kontakt oli Kuusikul "Tosca" muusika ja oma rolliga. Spolettana olin ta kõrval. Ta oskab partnerina olla kui kalju-pank. Tema isiksuse suurus Scarpiana aitas

minulgi mängida - tahtmatult kummardud võimu ees.

Mäletan, kuidas 1971. aastal tuli Aleksandr Viner Kuusiku juubeliks taastama "Godunovi" 5. pilti. TK ise kutsus. Karask oli Suiski, mina Bojaar. Varem oli aegadel, kui nad olid nooremad, läks lahendus jõe poole. Nüüd, küpsetena, nõudis Viner Kuusikult pehmust: sa oled isa, laste keskel, sul on soe ja kaastundlik suhe lastega - süütunne pigem suurendab seda soojust. Nende kontakt oli suurepärane. TK on kuulekas, kui nõudmine ulatub temani ja sobib talle.

Viimases "Maskiballis" kerkis probleem, kas Kuusikut üldse kasutada - hääli hääleks, aga liikumisega oli tal ju suuri raskusi. Krumm küsis otse: "Kas tahad teha?" "Ma ei jääks kõrvale küll!"

Kuusikule oli see vana, sisseõpitud asi, ta mõtlemine oli ammu kindlalt paika pandud ja see segas uut vastu võtmast. Ta oli küll väga korrektne ja austas ametikohta - lavastajat -, aga oli ka veidi tõrges. Asja juurde minnes ja süvenedes võib ta aga unustada, mismoodi oli varem teinud - Kuusik on valmis lähenema osale nagu esimest korda. Ja esimesena on tal lugu selge kah. Ta on materjaliga vahetult seotud ja oskab olla töö juures, ses mõttes on ta järsult erinev praegusest põlvkonnast. Ta kestvus on ülemaailmne erand - ka Battistini laulis 70. eluaastani. TK on juba 74.

Mõnikord ta otsustused muutuvad kiiresti, ta reageerib tundlikult proovi käigule. Mäletan 12. novembrit, pühapäeva, tegime kolmandat pilti. "Ei, ma aariat ei taha laulda!" Esialgu ta partneriga sidet ei võtnud. Meil oli seal üks uus käik. "Mul ei ole selle vastu midagi" ja hakkas tööle - see oli täisjõus lövi. Ja kui kiireid liigutusi ta tegi! Kus inimeses on energia! Tal on oskus ka praegu veel olla tänases päevas, võtta enda ümber. Aga ta võib muidugi mitte arvestada ja "lasta sulle jala peale, nii et ohhoo".

Mis on kunst ja mis on elu? Elus on raske elada kõrvuti erinevatel põlvkondadel, kunstis kergem - samad seadused. TK on kaua aega olnud vanem terve sugupõlve võrra, nüüd võib ta mõnelegi vanaisa olla. Teda on alati saatnud keskpärasuse vastuseis; teda pole siin külladaselt, ka mitte õiglaselt hinnatud ja ikka on tuntud väikest kahjurõõmu ta vigadest (1960. aastatel polnud tal teatris suurt töödki). Talent ja jõud nõuab vastavat tükki ja kaaslast: lavastajat, dirigenti...

Üles kirjutanud HELJU TAUKE

## ÕNNITLEME!

5. oktoober  
**AIME UNT,**  
*teatrikunstnik ja pedagoog - 50*

5. oktoober  
**KARL SILLAKIVI,**  
*pianist ja pedagoog - 80*

6. oktoober  
**LUDMILLA HUSSAR,**  
*kauaaegne "Vanemuise" kooriartist - 75*

7. oktoober  
**VIRVE KOPPEL,**  
*tele- ja filmirežissöör - 60*

11. oktoober  
**AIN JÜRISSE,**  
*Draamateatri lavastusala juhataja,  
näitleja - 60*

11. oktoober  
**VOLDEMAR VILLER,**  
*kauaaegne "Vanemuise" kooriartist - 80*

15. oktoober  
**OSKAR LIIGAND,**  
*nuku- ja draamanäitleja - 80*

19. oktoober  
**NAAN PÖLD,**  
*laulja ja pedagoog - 70*

23. oktoober  
**TAAVET POSKA,**  
*kultuuritegelane - 95*

28. oktoober  
**VEERA NELUS,**  
*endine "Estonia" ooperiprimadonna - 75*

31. oktoober  
**LARISSA KAURI (LAZAREVA),**  
*endine "Estonia" balletisolist - 50*

# KUIDAS KASUTATAKSE KOMPUUTREID MUUSIKAS?

Järgnev on refereering Pariisis elava ja IRCAMis (muusikauuringute instituut) töötava itaalia helilooja Marco Stroppa ettekandest, mis peeti Szombathely's Bartóki festivalil 19. juulil 1991.

Kompuutrite kohta on levinud kaks arusaama: 1) kompuutrid on rumalad ega tee midagi, 2) kompuutrid on rumalad ja tsevad kõike.

Kus on tõde? Tegelikult osutavad kompuutrid abi ning ma tahaksin nende vahendamisvaldkondadel lühidalt peatuda.

**I Muusikateadus.** 1) kompuutrid võivad aidata musikoloogidel teha statistilist analüüsi, näiteks kui palju kordi mingi sündmus aset leidis. 2) kompuutritele võib anda mudeleid muusikast arusaamiseks. Natukene matemaatikat, natukene loogikat ning tulemuseks on see, et muusikateaduslik töö või tööprotsess kiireneb.

**II Muusika trükkimine.** Kui kompuutritele anda sisse või ette partituur, võib ta välja trükkida kõik partiid kõigis vajalikes transpositsioonides.

**III Raamatukogud.** Kompuuter võib raamatukogu kasutajale anda kiiresti mitmesugust teavet, näiteks millal tuli mingi teos või plaat raamatukokku sisse, kuidas kõlab üks või teine instrument.

**IV Muusikaharidus.** Arvutid võivad asendada õpetajaid mitmetes õppainetes, näiteks solfedžos - ta parandab vigu või juhib õpilase tähelepanu neile.

**V Kompuutrid võivad üritada mõista mingi stiili olemust või mingi interpretatsioonistiili iseloomulikke omadusi.** Näiteks võib inimene anda kompuutritele juhtnõore, kuidas harmoniseerida 4-häälsed Bach'i stiilis koraale. Ta ei tee seda nii hästi kui Bach, kuid ta säilitab teatava taseme ning see polegi väga madal.

Agas kuidas kasutab kompuutrit muusik seoses elava muusikaga?

Heliloojad on käsitöölised. Nad varuvad ja kombineerivad, tegelevad helimaterjaliga. Reeglid, mille järgi heliloojad tegutsevad, tulevad mõnikord südamest. Aga mõnikord on need reeglid väga täpsed, näiteks tahab helilooja 2-häälsel kontrapunkti. Arvuti annab juhuslikku helimaterjali, millele saab anda teatavad vajalikud piirangud. Seega antakse kompuutritele teatav hulk reegleid, millest ta aru saab, ja tema filtreerib juhusliku materjali läbi nende reeglite ja kuulda on tulemus. Kui tulemus ei meeldi, võib reegleid käigu pealt muuta. Xenakisel ja

teistel on selliselt tehtud muusikat. Kompuutri abil on võimalik laiendada mingi instrumenti tähendust, on võimalik häälestada intervalle (selle asemel et neid mängida). Levinud on nn *sound'*i sees komponeerimine, mille leiutas Stockhausen. See käib näiteks nõnda, et on kaks do-dicesi, millest üks on teistest 1/100 tooni kõrgemal. Kui neid üheaegselt mängida, kuulme me üht heli, kuid sisemise liikumise, dünaamikaga, sest ülemheliid liiguvad. Selliseks komponeerimiseks on tarvis teadmisi.

Huvitav teema, vähemalt ettekandjale tema oma sõnade järgi, on heli ja müra omavahelised seosed. Üks äärmus - täielikult fikseeritud helikõrgus, teine äärmus - täielik müra, ei mingit regulaarsust. Aga vahepeal on see, mis on huvitav: tuhanded vahe- ja üleminekuvariandid. Nn tämbriiline interpolatsioon on see, kui näiteks alustada oboehelist ja selle parametreid sujuvalt muutes muutub heli sujuvalt inimhääleks. Põnev on, kuidas kella-*sound'*, isencesest ääretult tüüpiline sünteetilise heli *sound'*iliik, muutub järkjärgult inimhääleks.

Veel võib proovida ülemheliispektri muutmiseiga tekitada huvitavaid *sound'*e. Võid luua kaks oboeheli, millel on erinev elu - üks on põhiheli pluss paarisarvulised (2,4,6 ja nii edasi) ülemheliid, teine põhiheli pluss paaritarvulised ülemheliid.

Kompuutri abil kirjutatud või teostatud muusika on ikka muusika, mitte teadus (*science*), kuigi naturaalinstrumentidega tehtud muusikast on tal erinevad seaduspärasused, erinevad tingimused ja erinev kõla. Igal heliloojal on oma esteetiline meel, mis ütleb talle, kas ta armastab arvutite abil tehtud muusikat või mitte.

Refereerinud MART SIIMER



"Sügis", 1990. Režissöör Arvo Kruusement. Taas Palamusel.

---

---

## REET KUDU

---

---

# LUTSU PAJATUSED KINOS

**"SÜGIS"**. Režissöör Arvo Kruusement, stsenaarist Mats Traat (Oskar Lutsu ainetel), operaator Valeri Blinov, kunstnik Toomas Hörak, helilooja Veljo Tormis, helioperaator Mati Schönberg, monteerijad Sirje Haagel ja Helju Sõerd. Osades: Margus Lepa (Kiir), Liina Tennosaar (Juuli), Anne Reemann (Maali), Kaljo Kiisk (Libe), Ita Ever (mamma Kiir), Tõnu Oja (Benno), Aare Laanemets (Toots), Riina Aare (Teele), Väino Laes (Luts), Rein Aedma (Imelik), Ain Lutsepp (Tõnisson), Tiit Lilleorg (Kippel), Aarne Üksküla (Paavel), Tõnu Kark (Aaberkukk) jt. 2416,3 m (9 osa), värviline. "Tallinnfilm", 1990.

Ajal, mil kõik Eestimaa kinod oigavad, mõirgavad, ihalevad, kriiskavad, paugutavad ja vägistavad, on väiksema vägistamisvõimega inimesel

loomulikult meeldivaks vahelduseks hiilida kinno Lutsu pajatusi vaatama. Miks just hiilida? Aga mul on juba seoses Lutsuga olnud kurbi, nojah, peaaegu traagilisi kogemusi. Kaks mulle väga lähedast inimest said nimelt surmavaenlasteks, vaieldes küsimuse üle, kas Luts ikka on kirjanik või ei ole tema seda üldse mitte. Üks hindas kirjanduses vaid dostojevskilikku, teine püüdis ka Lutsu lustlikele vestmistele eluõigust jätta. Õnneks oli aeg teine ja mu lähedased ei kutsunud teineteist duellile, nagu kaks kirglikku vaidlejat Thomas Manni "Võlumäes". Aga igatahes ma mõistan filmi "Sügis" arvustamisest keeldujaid. TMK filmitoimetaja andmetel olin ma esimene, kes nõustus oma elu ohtu seadma, et lutsuliku filmi üle arutleda.

Kas Lutsu mälestuspajatused ikka on kirjandus või ei?





"Sügis". Kaljo Kiisk (Lible), Aare Laanemets (Toots) ja Margus Lepa (Kiir).

Kas "Sügise" filmipajatused on filmikunst või ei ole seda teps mitte?

Juba oma hingerahu päästmiseks on muidugi parem sellest küsimusest kõrvale puigelda. Nii püüan minagi fantaasiat turgutada hoopis unelmipiltidega, et Tootsist ja Teelest, Juulist ja Maalist, Liblest ja Tõnissonist, Kiirest ja veel kord Kiirest saaks hõlpsasti välja arendada midagi esimese eestimaalise "Dünastia" või "Dallase" võidukäigulist meie kõigi kodudes. Võib ju vastu väita, et eesti humoorikat klassikat on televisioonis efeksemaltki filmitud kui Arvo Kruusemendi kinopajatused. Kas või näiteks Ago-Endrik Kerge säravalt maha lustitud "Pisuhänd". Aga esiteks ei ole kirjanik Eduard Vildes seda pajatuslik-mälestuslikku seeriaviisilisust. Mitte üksnes Lutsu "Mälestused" ei tundu ühtse mälestusmõlgutusena, vaid seda on kogu tema looming. Pole ju ka filmi-"Sügis" tehtud täpselt kirjatähte järgides, vaid on Mats Traadi oma mäng Oskar Lutsu ainetel. Luuleline ja mahlakas seerialisus oleks Lutsu puhul kahtlemata väiksem jultumus, kui kellegi isehakanu kavatsus kirjutada järg menuromaanile "Tuulest viidud". Luts muudkui pajatab ja pajatab, mäletab ja meenutab. Ning see on nii armas ja õdus nagu vana perekonnaalbumi lehit-

semine. Mitte kõigis eesti peredes pole alles vanaisasid ja memmesid, kes oskaksid vesta hubaseid videvikulugusid eestimeelse aja kujunemisveidrustest. Jah, tõesti, ka mina ei julgeks väita, et Luts kuulub kirjanduslike suurkujude hulka, aga ehk on ta paljudes kodudes justkui kirjanduslik sugulane, kelle sugulusaste kõigi eestlastega on niivõrd kindel, et sellele on isegi narr tõestust nõutada.

Ja teiseks: mis räägib veelgi kindlamalt jätkuva seerialisuse kasuks. (Olgu siis kinos, aga veel parem televisioonis, mujal maailmas on sarjad ammu menuvad.) See "teiseks" võiks ka olla "esimeseks" või siis "kolmandaks", "neljandaks" ja "viieandaks" ühtekokku. Arvo Kruusement on kord NÕIALIKU täpsusega valinud osatäitjad oma esimesse filmi "Kevade", sellal, kui igasugune unistus eestimaalikust "dünastia" -seriaalset oleks tunnistanud Lääne ees lõimitamiseks.

Arvo Kruusement on ses suhtes tõesti NÕIALIK suurte tähtedega. Kui ühel suurriigil oli plaanimajandus nüüdseks lõplikult untsu läinud ja ette ei suudetud planeerida ka viisaastakuid, siis "Kevade" režissööril õnnestus "ette planeerida" inimsaatusi. Tegelasid ei ole vaja olnud välja vahe-



"Sügis". Margus Lepa (Kiir), Liina Tennosaar (Juuli), Tõnu Oja (Benno), Ita Ever (mamma Kiir) ja Anne Reemann (Maali) laulatamise stseenis.

tada. Vähe sellest! Nad ei ole jäänud imelasteks, kes täiskasvanutena peaksid häbenema ja ehk ka needma oma tookordset rolli, mis neid aja möödudes naeruväärseks teeks, sest et uus vorm ei sobi enam vana sisuga. Maailma kinoekraanidel on muidugi olnud piisavalt väikesi staare, kuid vähesed neist suutsid hiilata täiskasvanutena. Lutsu sari edeneb aga tõesti justkui perekonnaalbum. Mitte kedagi ei praagita osalistest välja, ei ühtegi! No kas pole NÕIALIK temp, et Kiir on "Sügis" veel vägevam Kiir kui ta seda oli oma "sünnihetkel" "Kevades".

Kiir kiirgab õndsalt üle kogu ekraani.

Kiir nõrdib.

Kiir imestab.

Kiir armub.

Kiir viskab muhedat nalja, nagu kogu Eestimaa on juba ammu Margus Lepa üheks rahvalikumaks naljameheks tunnistanud.

Aeg-ajalt on küll natuke igavavõitu. Ah, jah, siis polnud parasjagu Margust või see tähendab Kiirt ekraanil. On pika habemega tõdemus, et just naljamehed võtavad nalja viskamist kõige tõsisemalt. Margus Lepat aitab kindlasti välkkiirelt särava pikaaegne estraadikogemus. Üht säravat filmi on aga ilma sellise näitlejate peaaegu võimatu teha,

sest filmitöö argipool on näitlejale teadagi nürstav. Dokumentaalfilmis "Filmilegend Marilyn Monroe" väideti, et Monroe suutnud end rahvamassis "nähtamatuks kustutada" ja samas jälle "põlema süüdata", nii et iga vastutulija ta silmapilkselt ära tundis. Margus Lepa näib seda "süütamiskunsti" meisterlikult valitsevat. Jälgin sin teda õige pingsalt, et kas veab kuskil alt. Aga ei vedanud! Ma julgen nimelt väita, et on kaks ise asja, kas näitleja lihtsalt mängib hästi või ta lööb ka olemuslikult särama. Muidugi ei pruugi iga osatäitja väeti Lutsu rahvalikke pajatusi nii tõsiselt võtta, et neisse ülearu hingejõudu mahutaks. Toots tundus mõne stseeni alguses natuke väsinuna, et mitte öelda tüdinuna. Aga loomulikult ei jäänud juba "Kevades" kuulud kelmikaskaval naeratus ka seekord Aare Laanemetsa näole ilmutama. "Sügis" pidi sedapuhku olema Kiire lugu, võib-olla ei antud Tootsile piisavalt võimakust. Pihlaka talus tegid aga härra Paavel ja tema proua (Aarne Üksküla ja Maria Klenskaja) ka ilma erilise võimaluseta särtsakad stseenid. Samuti Tõnu Kark oma pisirollis.

Müälal siis igav oli?

No ikka vahepeal, selle kõige vahepeal.

Ja "vahepealset" jätkus piisavalt palju, et "Sügisest" ei saanud menüüfilmi isegi mitte Eestimaa



"Sügis". Margus Lepa (Kiir), Ita Ever (mamma Kiir) ja Tõnu Oja (Benn).

O. Vasemaa fotod

jaaks, küll aga mõnus lugu üleüldisesse perekonnaalbumisse.

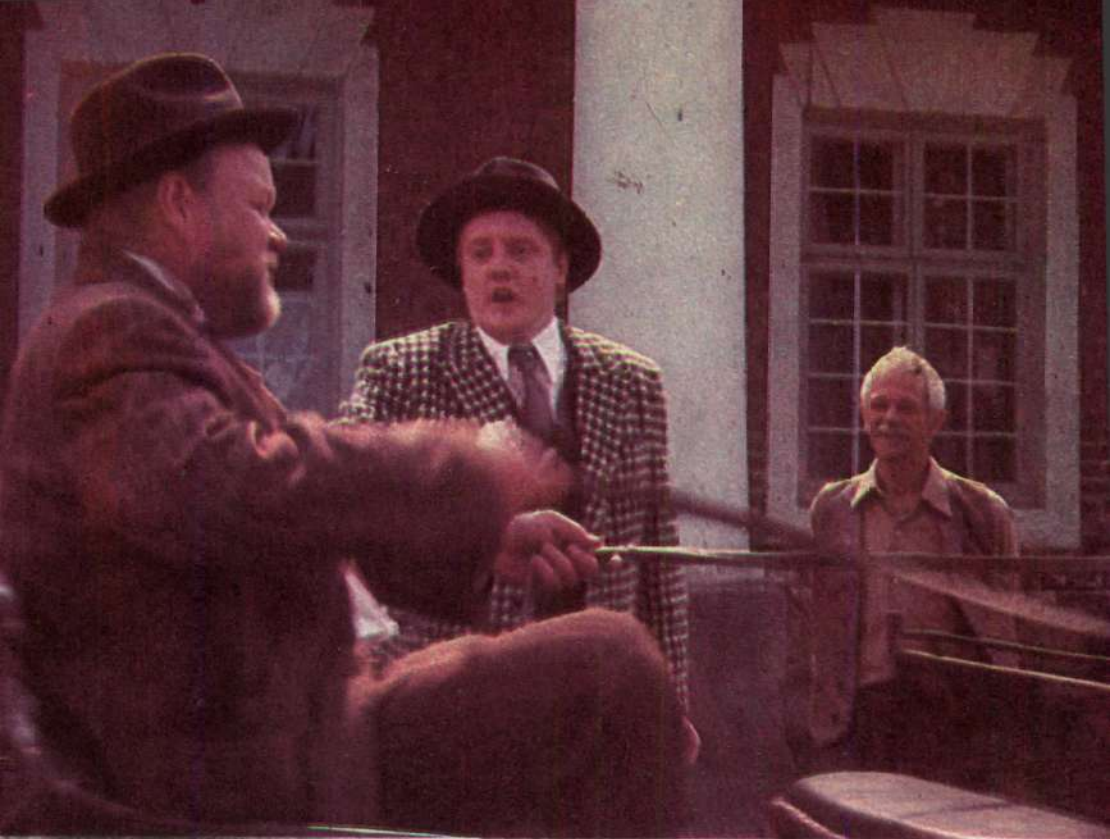
Kuid menüüfilmil poole oldi teel. Isegi Juuli osatäitja valik küikas pigem menu kui Lutsu poole. Oskar Lutsul on nimelt kirjas nõnda: "Vanem õde Juuli, õmbleja, oli pikk, kuivetonud ja kandis alati tulipunast kübarat; ta oli nii pikk, et peaaegu ulatus pagarimaja ülemise korra aknast sisse vaatama. Ta luisi, aga võrdlemisi laiu õlgu ehtis ootamatult pisike pea, mis oleks paistnud veel väiksemana, kui seda - vist omakorda ootamatult - poleks ümbritsenud üpris lopsakas süsimust juuksepalnik. Milles aga polnud midagi ootamatut, olid neiu rahulikud sõstrakarva silmad, mis üsna heasüdamlikult vaatlesid jumala ilma ja inimesi."

Kuivetonud? Luine? Laiaõlgne? Pisikese peaga? Süsimust?

Agas filmilinal on kaunitar Liina Tennosaar, kes peaaegu et Raja Teelele silmad ette annab. Nii oma veetlevas heledapäisuses kui ka lausa tänastele iluduskuningannadele vastavates mõõtmetes. Vaatajana ma loomulikult rõõmustan, sest ega midagi luist ja laiaõlgset nii väga näha oleks tahtnudki. Ainult korraks viiksab meelde Anne Paluver, kes kahtlemata poleks olnud sedavõrd armas, aga

niisugust koomikute paari koos Margus Lepaga oleks selles filmis (kui palju neid Eestimaa komöödiafilme ikka on?!) hirmsasti soovinud näha. Head naiskoomikumid olevat kogu maailmas haruldus. Meil on ses suhtes vedanud, Ita Ever on tasemel igal pool ja ka Kiire mammana kõige pisemaski filmilõigus. Ainult seda mammat näeb suhteliselt harva või vähemalt jääb niisugune tunne, sest tahaks rohkem näha.

Teise õe Maali kohta teatab Luts, et "lüheldane, paks, kastanijuukseline, oli ta alati igal puhul valmis naerma ükskõik kelle ja mille üle; vanema õe mõõdukas tõsidus ei mõjunud temasse põrmugi." Margus Lepa on piisavalt humoorikas Kiir ning võimaldanuks kaasakiskuvaid naerutüüleid. Aga neid ei tule, sest Kiire vastas ei seisa mitte tusedalt lopsakas naiskoomik, vaid noor ja vormikas näitlejatar Anne Reemann. Jah, paks on ta tõesti, ses suhtes on hoolikalt kirjatähte jälgitud. Paraku ei ole erilist "liikuvust, elu ja teorõõmu", mida Oskar Luts rõhutab. Seepärast võinuks jääda äiesti arusaamatuks, miks Kiir oma iluduskuningannaliku Juuli juurest veel Maali kõrvale kippus. Agas film on nii rahulik pajatuste ja pildikeste jada, et loodetavasti keegi ei rihi midagi aru saama. Ega meie



"Sügis". Ain Lutsep (Tõnisson), Margus Lema (Kiir) ja Kaljo Kiisk (Libla).



"Sügis". Anne Reemann (Maali) ja Margus Lema (Kiir).



"Sügis". Tõnu Oja (Benno), Tõnu Kark (Aaberkuuk) ja Margus Lema (Kiir).



"Sügis". Margus Lepa (Kiir), Anne Reemann (Maali) ja Liina Tennosaar (Juuli).

"Sügis". Riina Aare (Teele).





"Sügis". Liina Tennosaar (Juuli), Margus Lepa (Kiir) ja Anne Reemann (Maali).

O. Vasemaa fotod

"Sügis" ole mingi ameeriklaste "Iha tõuke", veel vähem idamaine haaremilugu. Maali laps ilnub ristsetele sedavõrd mõnusalt, et selle filmi järel ei jää küll mingit kahtlust - lapsi toovad ikkagi kured! Hea rahulik teadmine vähemalt: Shakespeare läheb kirgedega alati liiale. Lutsul algab Juuli ja Maali lugu nõnda, et on selge - väeti rätsep Kiir pole tõesti mitte mingi naistemees: "Kuskil tema sisemuses koguni tärkab mõnutunne, et kaks noort neidu teda väevõimul edasi lohistavad. Nii enese lähedal pole ta veel kunagi tundnud noorte naiste kehi. Jaa, kord... seal... Raja roobasteel, kui püüdis suudelda Teelet..." Enne kahenaisepidamist on Kiirel pagasiks vaid üks ebaõnnestunud musi, kuid filmi lõpus näib mees sama ilmsüütu kui filmi alguses. Üks ilmsüütu film on kahtlematult hinge-kosutuseks; kaadrid "Kevadest" aga hea puändina igati mõjuvad!

Loodan, et suutsin edukalt hoiduda vastamast küsimusele, kas Arvo Kruusemendi "Sügis" on kõrge filmikunst või ei ole seda mitte. Kaameramees Valeri Blinov oli aeg-ajalt küll lausa melo-

dramaatiliselt hinge minev. Näiteks pulmakiirikut filmides, Pikka Hermannii näidates, Eestimaa talusid rihtides. Nii et päris komöödiaks ei saa seda filmi nimetada. Ja üldse on igasuguste nimetamistega üpris keeruline nagu juba kirjanikuhärra Lutsu enda puhul. Aga tuliselt kahju oleks küll, kui suurepäraselt Palamuse tegelaskonda enam eales üha uute ja uute seeriatena kino- või teleriekraanil näha ei saaks. Milleks siis kogu see Arvo Kruusemendi imeline NÕIATEMP osaliste leidmisel, kui kõik äkki niuhti otsa saab näitlejate parimas loomehoos.

# EESTI FILMI TULEVIK

(S)

"Teater. Muusika. Kino" toimetused korraldavad filmitegijate hulgas ringküsitluse, et teada saada, millisena kujutavad nad ette Eesti filmi lähitulevikku praegusel ebamäärasel turumajandusele ülemineku ajajärgul. Avaldame esimesed saabunud arvamused.

## 1. Kuidas hindate Eesti filmikunsti olukorda

- kunstitaseme seisukohalt?
- levi seisukohalt?
- finantseerimise seisukohalt?
- tehnilise taseme ja organisatsiooni seisukohalt?

## 2. Kuidas prognoosite kunsti ja eriti kino lähitulevikku?

Missugusena näete filmitegijate olukorda? Mida soovitate?

## 3. Kas käite kinos? Mida arvate kinoeskavadest?

## 4. Missugune peaks olema Eesti Kinoliit? Missugusena on Teil teda vaja?

### HARDI VOLMER, kunstnik, režissöör, stsenaarist.

1. A. Pealesunnitult ideoloogilistest perspektiividest vabanemine (kinotsensuur oli teadupärast eriti innukas) ei ole veel tinginud kvalitatiivset hüpet kunstitasemes, mis minu arvates on täiesti mõistetav. Isiksuseväline ideoloogiline tsensuur on ilmselt asendunud tugeva kunstilise sisetensuuriga või hoopis katteta enesekindlusega. Need kumbki ei luba maksimaalset tulemust. Sellele vaatamata on võimalik täheldada mitmeid heatasemelisi filme, mis ei lase pessimismil süveneda. Kui eesti filmikunstjalale jääb, siis on tal veel loomingulist potentsiaali - kuniks?

B. Kunagi tähendas levi NSVL-i filmilevi ja "SOVEXPORTFILMI". See ei toonud küll sisse ega viinud ka välja. Levi, see tähendab rahasidemeid, komandeeringuid, paljundamist ja ennekõike reklaami. Ei suudeta jääda ellu ainuüksi seeläbi, et leitakse rahaallikad filmide tootmiseks. Levi peamine garantii, reklaam, nõuab tohutuid väljaminekuid. Raha aga... Või mis juhtub siis, kui Dolby stereoheli muutub Läänes obligatoorseks? "Tallinnifilmi" vastav riistapuu, mis magnetiheli optiliseks muudab, pärineb minu teada viimase sõja päevilt. Samas tuleb tunnistada, et mingisugusel tasemel levi meil siiski toimib.

C. Võiks vastata lühidalt, klassikute tsiteerides: on nigu on. Piltlikult - piits ei plaksu, aga präänikut ka enam ei pakuta. Kuldaeg (viimased 3-4 aastat, mitte niivõrd stuudiole, kuivõrd tegijatele) on möödas. Suhted keskusega on ideoloogilisepoliitilis-

test muutunud rahalis-kaubanduslikeks. Samas on USA uputamas N Liidu põhjatut turgu. Väljavaated sellel turul oma letti hoida minu arvates kahanevad. Nukufilmile näiteks pakub Moskva raha lastefilmide tarvis, mis iseenesest on ju ilus, aga lastefilm ei ole kahjuks nukufilmi tugevam külg.

Seni tuleb kerjata ja võlgu teha. Pole seal häbenenud midagi, pool ilma teeb nõnda.

D. Tehniline tase on otseses sõltuvuses tehnika tasemest ja viimane muidugi rahast. Loomulikult ei saa inimeselt nõuda kõrgtaset, sundides teda töötama tehnikaga, mis on alla igasugust taset. Samuti ei ole moraalset alust tehniliselt töötajalt nõuda ennatsalgavat entusiasmi, suutmata talle selle eest vääriliselt tasuda.

Olgugi, et mõned võttegrupid on oma töötajatele võimelised korralikult maksma, võtab ikkagi aega, enne kui kõik harjuvad uute töösuhetega.

2. Kõik, mis toimub laias Liidus, kandub üle tillukesse Eestisse, kõik, mis sünnib õues, on sul ühel päeval toas. Ma ei räägi ande elik aju müügist, nentides, et vee pääle jäävad ennekõike need, kellel taiese tootmisele kulunud vahendite ja sellest saadud kasumi vahe on kõige suurem. Seega arvatavasti kujutavad kunstnikud, kes niivõrd ei ripu ära kunstikombinaatidest, interpretidest, kirjastustest, teatrikollektiividest või filmivabriku masinavärgist. Aga ka neist kaugelgi mitte kõik. Ka sääli kehtivad omad turumoe ja õnneliku juhu seaduspärasused. Jättes kõrvale isiksuse läbilöögivõime on ilmne, et nii nagu sotsiaalsete gruppide ja isikute, nii ka loovinimeste sissetulekute erinevus võib osutada rehkendamatuks ja ei



Hardi Volmer koos Juri Lotmaniga filmisemiootika seminaril Tartus 1987. aasta kevadel.  
R. Tiikmaa foto

tarvitse olla üheses sõltuvuses ande suurus-  
sest. Minu arvates teisenevad sovetlikud  
hundiseadused prokapitalistlikuks. Post-  
sotsialism ja prokapitalism kattuvad para-  
tamatult, selle vahega, et enesecalhoiu-  
instinkt rakendub teises suunas, st pisut  
loomulikumalt, aga metsikult siiski. Ühis-  
konnal koos tema üldjuhtidega läheb ilmselt  
veel tükk aega orienteerumaks, milline  
kõrreke kultuuripöõllul väetist vajab, milline  
omal jõul vohab ja missugusel rahumeeli  
närbuda võib lasta.

Kuna ma ei näe enesel olevat vähimatki  
õigust halada, et just minu kunsttükid need  
rahvuskultuuri kõige kaunimad viljad on (*ä  
la eesti parim luuletaja*), soovitan enesel ellu  
jääda. Teisalt läheb ilmselt raskeks üle elada  
tõdemust, et kõik su salvestatud oskused,  
kogemused ja anne (niivõrd-kuivõrd) üht-  
äkki väärtusetuks risuks muutub. Juba am-  
mustel aegadel olen pressinuuskurite küsi-  
musele, miks ma nii paljude asjadega tege-  
len, ühe vastusevariandina pakkunud, et kui  
üks putka peaks kinni pandama, oleks hää,  
kui mõne teise putka võti taskus. Ehk leidub  
sääli paigake, kus oma aju letti lüüa. Ja üks  
ajuga ole nagu muugi kaubaga - kui endast  
kaupmeest ei ole, otsi osav letitöötaja ja anna  
protsent talle. Kahheksakümnendate algul

kõlas see küüniliselt, aga hetkel mõjub kihu  
prohvetlikult.

3. Viimasel ajal peaaegu mitte, olgugi et  
seal aeg-ajalt tõelisi väärtfilme pakutakse.

4. Minu arvates peaks kinoliit olema  
ennekõike filmitegijate kutseühendus, mis  
lahendaks tüliküsimusi ja pakuks loojale  
juriidilist kaitset. Tundub, et elumõnudele  
(korter, auto, välistuusik) ligipääsulubade  
jaotamise tülikas töö hakkab ära langema.  
Enamiku praegustest tänuväärsetest toime-  
tustest peaks säilitama. Isceasi, kas selleks just  
säärast hulka asjalisi vaja läheb. Aga mine sa  
tea, ehk on edaspidi suurematki koosseisu  
tarvis.

5. juuli 1991.

#### TOOMAS RAUDAM, stsenaarist.

1. Kunstitaset üldiselt mõõta ei oska. Või  
mis kasu sellest olekski, kui ütleksin "hea",  
"rahuldav" või "puudulik" ning püüaksin siis  
neid sõnu teiste sõnadega põhjendada?  
Arvatavasti on ta - see tase - parem ühtedest  
ja halvem teistest; kõik maailma kino suu-  
nad, suunitlused ja suhtumised on meiega  
väikeses kinoilmas põhimõtteliselt olemas.  
Meie vead paistavad rohkem silma, sest  
teeme vähe filme, aastas kõigest 4-5 tükki;  
samal põhjusel kiidetakse meie head nii üles,



et keegi seda ei usu ja vaataja eelarvamusega kinno läheb. Kino on nagu sõber: kui ta sind korra reetnud on, siis ei usu teda enam iial. Miks sõber reedab? Millal ei ole sõber enam sõber? Kuidas saab sõbrast "sõber"? Viimases küsimuses on vastus juba olemas - kui ta kasvatab endale olematuse jutumärkidest tiivad, lendab sinu juurest minema, kusagile mujale, kus tal võivad olla teised sõbrad, sulle täiesti võõrad, üdini arusaamatud inimesed. Kino on rohkem elu(s) kui kirjandus - emba-kumba, kas vale või mittevale (mis ei tähenda, et tõde). Miks ja millistel tingimustel on (eesti) kino minu avates võlts (vale)? Milline on minu mõõt?

Eesti filmide kõige olulisemaks ning ka kõige selgemini nähtavaks puuduseks pean nende ülemäärast estetiseeritust ja sellest johtuvat külmutust. Peent maitset kui sellist. Kinogurmaanlust. Viimasel ajal on sellele lisandunud veel nn ajalooline kurjus, millele ei või olla mingit õigustust - isegi siis, kui "kõik tegelikult nii oligi". Kõige rohkem eksitakse just neil juhtudel, kui hakatakse tuge otsima tegelikkusest, unustades inimese, kes ka kõige tüüpilisemates olukordades käitub ebatüüpiliselt, vääralt, mallidele (pealtnägijate tunnistustele) mittevastavalt. Kurjust (surm) on alati igav vaadata

*Toomas Raudam Fr. Tuglase Majamuuseumis Tuglase novelliühinnaga autasustamisel 1990. aastal.*

*A. Saare foto*



- kui tema kõrval pole vastaspoosust, headust (elu). Pole olemas viiekskümnendate, kuuekskümnendate ja seitsmekümnendate inimest, on inimesed, kes elavad 50., 60. ja 70. aastatel. Roman Baskinil on õigus, kui ta ütleb, et režissöör peaks alati hoidma fookuses inimest. Miks see alati õnnestuda ei taha, on iseküsimus (usun, et pole režissööri, kes toda tõde ei tunnista), kuid küllalt suurt osa mängib siin kindlasti sajast närvesöövast üksikasjast ja pisiseigast koosnev inim- ja loomevaenulik filmi tootmise protsess, alates armetust võtmetehnikast ning lõpetades filmidirektoriga, kes ühel päeval teatab, et läheb kooperatiivi valuatat teenima, või taksojuhiga, kes teab, kuidas oleks kõige parem seda või toda episoodi lahendada.

2. Prognoosida samuti ei oska. See, mida sageli prognooside pähe esitatakse, ongi juba tegelikkus - "suurstudio" "Tallinnfilm" on lakanud olemast, tekkinud on aktsiaseltsid ja väikefirmad, kes kinotegemist rahaliselt toetavad ning kelle jaoks "Tallinnfilm" on tülikas ja kulukas laenubüroo.

Südames sooviksin - ja see oleks ka minu prognoos (prognoos on alati midagi võimatut või võimatuna tunduvat) -, et see nii ei oleks, sest üks ühine süda on parem kui kümme plärisevat plekist trummi, mis kuulutavad "maailmatasemelist" pornograafiat, olematuid lõbustusi ja odavaid (kalleid, valuutalisi) poliitilisi spekulatsioone.

3. Kinos käin harva, kuid see johtub pigem ajapuudusest kui mingist müstilisest ise-kino-sees-olemisest. Kinode eeskavu kiita muidugi ei saa, väljaspool igasugust arvestust on ka "oma" ja "heade" filmide (soovitav muidugi, kui mõlemad "tiivulised" koos esineksid) reklaam, kuigi üks "hea" asja juures siiski on: nii selgub pikapeale, kui suur on teatud liiki filmitarbijate tegelik hulk. Ongi juba vist selgunud, kui ainult keegi võtaks vaevaks neid vaatajarühmi sotsioloogiliselt analüüsida (Kinoliit võiks sellise uurimuse tellida). Siis saaks ka teada, kui vähe (arvuliselt) on neid vaatajaid, kelle jaoks me tegelikult filme tegema peame. Ning kui palju (arvuliselt) neid, keda me maiustustega petma peaksime. Võib-olla selgub siis, et neid, keda arvasime olevat vähe, on palju? Ja kui palju me nii ühtede kui ka teiste rahuldamiseks ja ise elus püsimiseks kulutama peaksime?

4. Eesti Kinoliitu on mul vaja täpselt sellisena kui kinogi - Sõbrana! Kuid kirjeldada, milline ta seejuures olema peaks, tähendaks sõpruse reetmist.

10.juuli 1991

1-3. Võimatu on meie filmi arengut prognoosida. Võib küll öelda, et Eesti filmilevi varises kokku samamoodi nagu kogu N Liidu levi, sest me lihtsalt ei näe paremat osa oma filmidest. Kui hakata meelde tuletama kõiki häid filme, mis meil ekraanil on olnud, siis võib nad ühe käe sõrmedel kokku lugeda. Põhjus on loomulikult see, et nad ei ole võimelised aastakümneid pornonäljas olnud inimestele huvi pakkuma.

Teatripiletite hinda on uuritud ja järel-dusele jõutud, et selle hinna tõus ei anna teatrile erilist kasumit. On teatav optimaalne hind. Häbiasi on aga, et kinodes näidatavate filmide tehniline kvaliteet, heli ja pilt ei ole isegi seda paari rubla väärt, mis nende eest küsitakse, üksikud erandid välja arvata. Loomulikult peame seda teed minnes vaatama, et kino lõplikult välja ei sureks. Selle jaoks tuleb kinno raha assigneerida. Aga selleks on vaja ettevõtlikke inimesi, kes on valmis kinod inimestele meeldivaks tegema. Praegu on meil neid nii vähe, rääkimata juba väiksemate saalidega kinode chitamisest, mis ennast mujal ära tasuvat. Ja tasuksid siingi kindlasti. Aga praegusel äreval ajal

tundub kinost kõnelemine üleüldse kuidagi küünilisena või upsakana.

Erakinod? Ka siin kuuluks vastus juba hiromantia valda, kuid ma pole selle teadus-haru eriline austaja. Arvan siiski, et osaval mehel tasub see küll ära. Ja veel, nii imelik kui see ka pole - oleme ju rahapuuduse üle harjunud virisema -, on Venemaal väga palju sõltumatuid filmitegijaid; ärimchi ja miljoneid jätkub ning nende ärimceste seas elab kui mitte metseenluse vaim, siis vähemalt filmi läbi rikkaks saamise himu. Rahapak-kujatega olen kokku puutunud, neid on küllalt.

2. Meil on suured kogemused elada paariaseisuses. Toomas Raudam on kõncl-nud koduperenaisest, kellel viimane nähtud film oli "Jalgrattataitsutajad" ja kes ütles küüniliselt naeratades, et ega te niikuinii paremat ei tee. Kuid sellest ei tohi väga nukraks muutuda, sest kõikjal leidub inimesi, kes võivad rääkida, kui hea kirjanik on Jaan Kross, kuigi nad ise tema raamatuid lugenud ei ole.

Kineasti majanduslik olukord sõltub sellest, kellega ta end hetkel on sidunud. Fakt on, et inimesed jooksevad praegu väikestesse sõltumatutesse stuudiosse, kus nende tasu ületab mitmekordselt selle, mis

*Peeter Simm filmi "Arabella, mererõvli tütar" võtete ajal 1982. aastal.*

*A. Saare foto*



nad suures stuudios saavad. Tärnanud on ka filmirežööridevahelised konfliktid, sest kui sinu juurest jookseb terve grupp teise stuudiosse - neile makstakse seal kaks ja pool korda rohkem -, siis paratamatult lähed oma kolleegi juurde ja sõimad tal Kinomaja baaris näo täis, et ta on lurjus, sest maksab inimestele rohkem palka. Üleminekuajal on see aga paratamatus. Tunnen iscenda nahal, et kõik me olime eelmisel ajal - võimaluste piires - harjunud istuma puuris ja närima küüsi, urisema, hambaid kiristama selle kepi peale, millelega meid sorgiti. Nüüd, kui trellid on eest võetud ja ka kepiga enam ei torgita, tundub, et polegi kedagi, kelle peale uriseda - peale oma peegelkujutise. Arvan, et võiksime ise veidi aktiivsust üles näidata. Selge on, et ei saa edasi lootma jääda filmide finantseerimist, mis hiljem mitte midagi tagasi ei too, mitte kõigevähematki, sest et neid ka kuskil ei näidata. See on üldine häda.

Vaevalt hakkab keegi enam kino juurde maksuga üleval pidama. Tasuks ehk ainult kino, mille juures oleks suur kohvik väikese lavaga ja pisikene kinosaal selle kõrval. Võib-olla ka mänguautomaadid, siin muidugi arvestatakse seda, et kultuurivalitsus ei maksustaks. Ka meil Eestis on olnud puhveteid kinode juures, nüüd on siis vastupidi - kino puhveti juures.

4. Kui meie majandus hakkab toimima teistmoodi, ei tea, kas normaalselt või mitte, kuid igatahes teistmoodi, on võimalik, et see meile ei pruugi meeldida, sest oleme väike rahvas ja kultuuri finantseerimisega tekib paratamatult raskusi, eriti alguses. Kuid Kinoliit ei ole võimeline enam kedagi kamaandama, sundima meile näiteks rohkem raha maksma või kortereid andma, kuigi ta selle eest just peaks väljas olema. Tal peaksid olema ametiühingu funktsioonid ja tema tegevus peaks vastama peatingimusele, et kinoinimene tunneks ennast selles hästi, nii liidu enda poole peal kui ka seal teises otsas... Brežnevi ja Hruštšovi ajal liit selleks tegutseski, et sealt autosid ja muud seesugust jagada. Nüüd ei ole liit seda funktsiooni enam võimeline täitma ja pole tarviski. Siiani oleme ujunud, kasutades n-ö vees ujumise taktikat, nüüd peame käima maismaal. Enne kui kõndida üksmeelsel sammul, peame lihtsalt käimise selgeks õppima. Praegune roomamine ja püherdamine on ilmne paratamatus. Tuleb lihtsalt leida võimalus omavaheliseks abiks ja koostööks, me ei tohi kaotada kollegiaalsust, vastastikust elementaarset viisakust ning sõbralikkust, mis ka kipub kaduma selles

kapitalismi akumulatsioonistaadiumis, õigmini varases kiviajas. Võime rääkida turumajandusest palju tahame, kuid me hakkame läbi tegema kõiki formatsioone alates kiviajast, sest meie praegust majandust tema grotesksuses võib nimetada kiviaja naturaalmajanduseks. Rahagi pole enam tööühik, vaid naturaalprodukti vahendus mingi asjaga. Oluline ei ole mitte, kes on Kinoliidu esotsas, vaid see, et me ei laseks laguneda inimestevahelisi suhteid, see on kõige tähtsam - enne kui me hakkame jaotama raha, mida meil ei ole, ja ruume, mida meil ei ole.

Ja ma loodan, et aeg, mil me oma kongressil hüsteeriliselt karjudes püüdsime selgeks teha, kas saadame Moskvasse oma esindajad või mitte, ja mis oli meile tohutult tähtis, on nüüd möödas. Miks peaksime võitlema inimestega, kes on meid alati toetanud ja kes esindavad vene intelligentsi kõige edumeelsemat tiiba. Ja Kinoliitude Konföderatsioon pole mitte ainult vene organisatsioon. Kui meil on oma kolleegiumidega ühised huvid, on loomulik, et nende huvide alusel me säilitame liidu.

18.august 1991

## JAAN RUUS, filmikriitik, filmiajakirja toimetaja.

1. A. Vaidlus "suurest üksiklasest" on jäädavalt ajalugu. Mängufilm on sujuvalt üle läinud 1950.-1960. aastatel sündinute kätte. Audiovisuaalne kunst on enam rahvusvahelise leviga kui trükisöna ja praktika näitab, et mis hinnatud kodus, see hinnatud ka laias ilmas. Festivalid tahavad üha rohkem retrospektiive ja meie värsked filmiklassika levikut takistab vaid filmikile nappus.

Filmiliigiti. Mängufilmist käivad festivalidel ja ülevaatustel Laiuse ja Kiisa filmid, auhindu ja publikumenu pälvivad Iho, Simmi ja Karise omad. Kolmekümneste põlvkond debüteerib paljulubavalt, kuid mitte rohkem.

Animafilms on Pärn maailmas ehk enim tuntud eesti kunstnik üldse (Raamat on taandunud klassikuseisusesse). Kõik animafilmid lavastajad on isikupärase joonega ja profid. Kasvab peale juba päris noor põlvkond (Pedmanson, sünd. 1963).

Dokumentaalfilmi maine püsib 1930. aastatel sündinute õlul. Tinglikult võib siia hulka arvata ka Soosaare (sünd. 1946). Filmid on tasakaalustatud ja mõistvad, ägedad nooruslikud eneseväljendused ("Kihnu naine", "511 paremat fotot Marsist", "Juhan

Liivi lugu", Toominga ringvaade 1968) on minevik. Kust tuleks mõni äge poiss?

B. Publik kuuleb Eesti filmist põhiliselt ajakirjandusest. Filme vaatab vähe inimesi. ("Inimene, keda polnud" - 9600; "Ainult hulludele" - mis sai 11 retsensiooni(!) 8900; "Ukuaru" omal ajal näiteks - 174500; esimese linastusaasta andmed, ainukesed, mis on). Television on peaaegu ainus lühifilmide tutvustaja ja nii see ka jääb.

C. Siit tulenebki probleem: kui mängufilm maksab vähemalt üks miljon rubla, kuidas saavad finantseerijad oma raha tagasi? Ida turg vaevalt Eesti filme tahab, Balti ühislevi, kui see ka luuakse, vaevalt aitab. Euroopa kinodes ameerika kommerts-esteetikaga harjunud publikus Eesti film vaevalt huvi äratav. Suure reklaamiga läinud vene "Väikest Verat" vaatas Pariisis ühe aasta jooksul vaid 60 000 inimest. Rõhutagem, et eesti filmikunsti edu festivalidel ja personaalretrospektiivid ei tähenda kommertsedu, äratasuvustki. Ainus võimalus on jällegi televisioon, seekord välismaine, eelistatavalt Skandinaaviamaade oma. Levi ja filmiinvesteeringute tagasisaamine jääb igaveseks probleemiks.

D. Tehniline tase jäägu filmitegijate hinnata. Igatahes on Eestis praegu 15 stuudiot.

Kuskilt peavad nad endi eksisteerimiseks raha saama!

2. Kino on kõige kallim, enim raha maksev kunstiliik. Üks tavaline mängufilm on kolmandik Eesti Draamateatri aastakulutustest.

Äriliselt Eesti film vaevalt end tasuma hakkab, kui mõni töö seda suudab, siis ehk tänu staarile (M. Terehhova) või valuuta kommertskursile. Poliitilise tsensuuri asemel astub uus ja sama range - majanduslik tsensuur.

Filmitegijate ja üldse kunstiinimeste maine on teisenenud. Kommunistliku võimu ajal elasid kunstnikud mingis feodaalkastis: justkui rahvast kõrgemal, kuigi võimust allpool. Võim käsutas neid ja püüdis samal ajal silma teha, mõistes, et "kunstnikud on teine võim". Nüüd on kooliõpetaja, acdnik, tordimeister, kaupmees ühiskondlikult kineastiga tunduvalt võrdsem. Majandusliku kindlustatuse nõrkus kollektiivlepingute puudumise olukorras häirib muidugi tõsiselt.

3. Käin küll. Kinoeeskavades domineerib teise-kolmandasordiline meelelahutus: Ameerika politsei- ja põlvusfilm, sekka ulmet ning Prantsuse melodraama ja komöödia. Enamuses ei ole need uued filmid.

*Jaan Ruus telesaates 1985. aastal.*



Vähesed kunstierandid on Alan Parker ("Mississippi tules", "Ingli süda", Krzysztof Kieślowski "Lühifilm tapmisest", "Lühifilm armastusest"). Videosalongides möllab *soft-porno*, *hard*'ist avalikult hoidutakse. "Sõprus" on vahel püüdnud esimese sordi kommerts ekraanile tuua, muidugi siis keeleseadusest hoolimata.

Paradoks, kuid videosalongidest leiab ka mõne värske välismaa esimese sordi kommertsfilmi ("Kes lavastas süüdlaseks Roger Rabbiti", "Pretty woman"). Kui tahate *art*-filmi uudistega kursis olla, pole teil vaja käia kinos (sest seal ei ole midagi), vaid vaadata videot. Aastas tuleb kinno ca 250 uut filmi, kuid peaaegu kõik võite rahulikult vaadata jätta, Eesti mängufilm moodustab sellest maksimaalselt 2,5% (vaatajatest alla 1%).

Kinod on kriisis või kui viisakamalt väljenduda, siis "üleminekuseisundis". Iga kino peaks endale valima kindlasuunalise repertuaari ja muutuma küünist meelelahutusasutuseks, kus inimene saaks **meeldivalt** oma aega veeta. Nii lähebki, kuid millal? Eesti filmidele jääb muidugi oma publik, aga kui suur? Rootsis näiteks langeb 20% külastatavusest Rootsi filmidele (suur osa!), Ameerika filmidele 70%. Kuid seal on kasutusel raha ümberjagamise süsteem, mis lubab nendest Ameerika filmidest saadud raha tagasi suunata Rootsi filmi edendamiseks. Inimesed vaatavad Ameerika filme ja selle rahaga tehakse Rootsi enda filme.

4. Jättes kõrvale struktuurilise ülesehituse ja sellegi, et Kinoliit on ilmselt igavene organisatsioon, sest ta ei saa kunagi end laiali saata: selleks peab kohal olema vähemalt 3/4 liikmetest, aga see on senist praktikat arvestades väga vähe tõenäoline - näib, et kogu probleem koondub õieti ühte põhikirjapunkti: kuidas Kinoliit "seisab oma liikmete loominguliste, kutsealaste ja majanduslike õiguste eest".

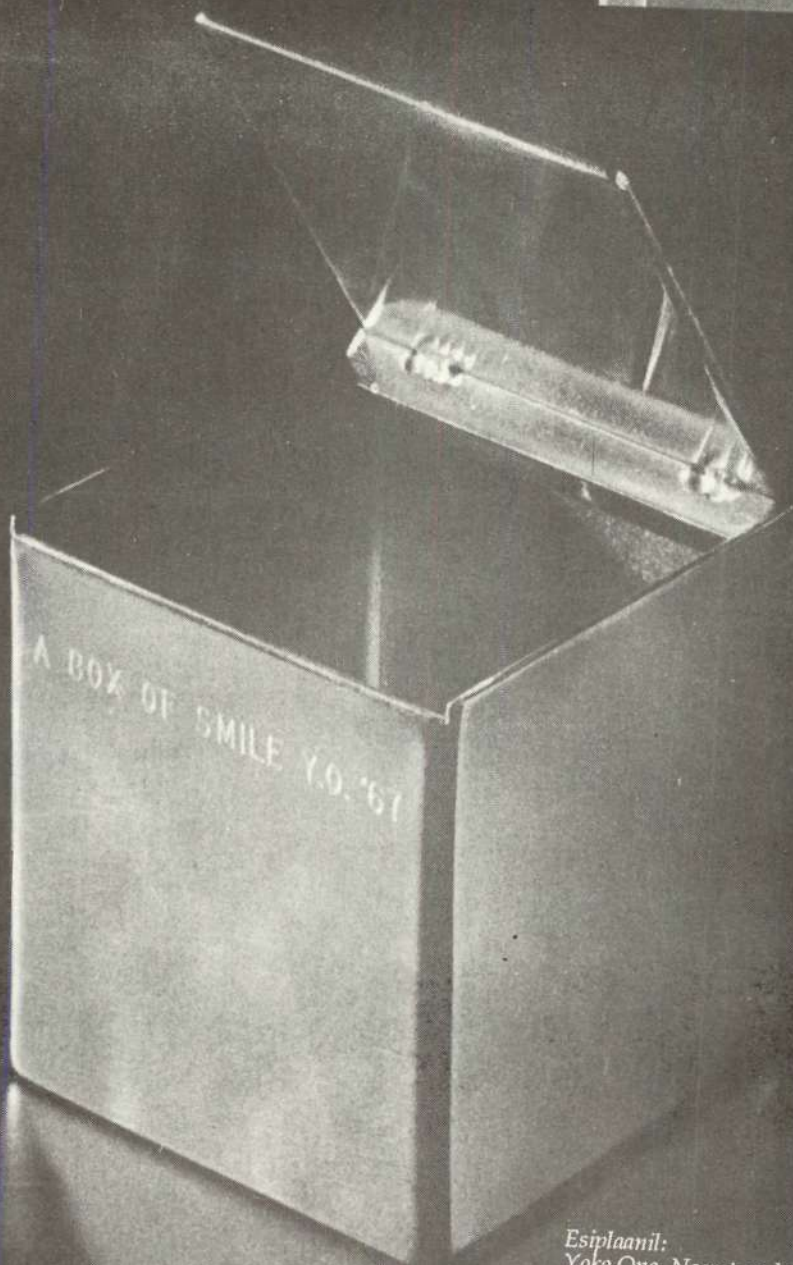
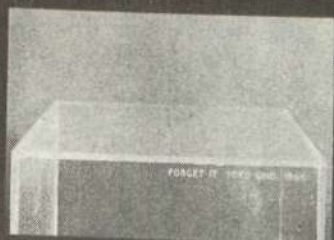
Kinoliidust peab saama ametiühing, kes tegeleb sotsiaalkindlustusega, pensionidega, sanatooriumidega; ennekõike aga peaks tema ülesandeks olema iga-aastase kollektiivlepingu aluste kinnitamine oma üldkoosolekul. Raha? Jälgides maailma praktikat, tuleb osa selleks minevast rahast kineastide töötasust, osa tasuvad ettevõtjad-produutsendid. Näiteks n-õ tüüplepingus Ameerika stsenaaristidega nähakse ette, et producentsent kannab oma osa stsenaaristi pensioni-, haigus- ja sotsiaalkindlustussummadest. otse Ameerika stsenaaristide gildile. Muidugi on see üleüldine ametiühingute kujunemise protsess, sama kollektiiv-

lepingute süsteem peab hakkama toimima teistelgi elualadel. Kinoliit peaks endiselt jääma oma liikmete huvisid kaitsma muutunud ja avaramal kujul.

Ka loomingulisel alal jääb Kinoliit ilmselt ainukeseks organisatsiooniks, mis **koondatult** suudaks kõigi tegevkiineastide huvisid kaitsta, sest Kultuuriministerium ei taha, suuda ega jõuagi seda teha. Nii annab Suurbritannias aastaauhindu Briti Filmi- ja Telekunsti Akadeemia, mille eesmärgiks on edendada "filmi- ja telekunsti ja -tehnikat ning julgustada eksperimente ja otsinguid"; Ameerikas annab "Oscarid" organisatsioon, mis meie Kinoliiduga sarnaselt tahab edendada filmikunsti.

Mis puutub suhetesse Kinoliitude Konföderatsiooniga Moskvast (muide, selle nimetuses pole N Liitu juba selle aasta 27. maist peale), siis vastavalt põhikirja 28. punktile võivad konföderatsiooni liikmeteks olla ka N Liitu mitte kuuluvate suveräänsete riikide kinoliidud, neil on võrdne õigus teiste liikmetega. Pole mõtet katkestada oma suhteid vene demokraatidega, ja Kinoliitude Konföderatsioon on alates 1985. aastast olnud edumeelne loomeliit. On rumal vaadata ainult läände.

6.juuli-28.august 1991



*Esiplaanil:  
Yoko Ono. Naeratuse karp.  
1967. Metall.  
Tagaplaanil:  
Yoko Ono. Umusta see. 1966.  
Teras, pleksiklaas.*

## WHO HAS SEEN THE WIND?

*We lost our green land  
We lost our clean air  
We lost our true wisdom  
And we live in despair  
(Sisters, O'sisters Yoko Ono)*

"Kuulake, oi maad ja rahvad, meie, John ja Yoko, oleme asutanud uue maa, nimega Nutopia. Maa kodanikeks võivad olla kõik inimesed, sõltumata sugupoolest ja rassist. Nutopias ei ole piire, passe, on vaid võrdsed inimesed. Nutopias pole seadusi. Igal nutooplasel on õigus esineda maa suursaadikuna. Oleme palunud ÜRO-d tunnustada Nutopiat ja selle kodanike diplomaatilist puutumatus."

Kuigi Yoko Ono hakkas oma kunstiideed teostama, assimileerima kunsti eluga juba tunduvalt varem, pole siiski ehk väär alustada põgusat ringivaatamist tema ilmas tollest seitsmekümnendate algul tehtud Johni ja Yoko ühisavaldusest.

Yoko oli üks kuuekümnendate esimestel aastatel sündinud rahvusvahelise Fluxus'e liikumise eestvedajaid (selle ämmaemandaks on peetud John Cage'i; koos põhiidee kandja George Maciunasega osalesid selles Nam June Paik, Dick Higgins, La Monte Young, mõnda aega Joseph Beuys, George Brecht ja mitmed teised), mis ühendas *music of mind*'i termini alla mitmesuguseid kunstialasid: muusikat, filmi, kirjandust, kujutavat kunsti, *performance*'t, *happening* - ja kõigis neis valdkondades oli tegev ka Yoko. Hetkelisus ja immateriaalsus on sõnad, mida on kasutatud Fluxus-ettevõtjate puhul. See on tabav iseloomustus, sest on ju hetkelisus juur igikestvale, n-ö olemuslik immateriaalse osis, mis on peidus igas välises, st materiaalses ilmas.

"Juba väiksest peale olin pere must lamma. Kõik olid nii ääretult mõistlikud ja kultiveeritud, aga mina ei suutnud sellega leppida. Soovisin elult midagi muud kui vaid kõrget positsiooni ja peeni sõpru. Nii et pidasin paremaks minna maailma vaatama pisut laiemalt.

*There may be  
not much difference  
Between Chairman Mao  
and Richard Nixon  
If we strip them naked  
(We're all water. Yoko Ono)*

Esimene suuremat tähelepanu äratanud film oli "Film nr 4" ehk "Tagumikud".

"Algul kavatsesin filmida sargiga kaetud tuhairaid, mis oleksid siis aeglaselt paljastunud, nii nagu *strip-tease*. Sügavamalt järele mõeldes see idee siiski kõige paremana ei tundunud, nii et filmisin lihtsalt tagumiku liikumist. See oli väga huvitav, aga ma ei oodanud, et see sellist kõmu äratab... Oli neid,

kes pidasid filmi õnnestunud eksperimendiks, ja neid, kes pornograafiaks."

Yoko tõi jaheda kõrvaltvaataja seisukohalt tehtud, sageli musta huumorina teravasse, šokeerida soovivasse eksperimentaalfilmi (lisaks tõsistele naise elu ja vaateid käsitlevatele teemadele) ka heledamaid toone, rõõmsa *happeningi-performance* kaasaelamissoovi, naeratus. Huumorit on Yoko alati oluliseks pidanud.

"Ja ma loodan, et kunagi, nii umbes 50 aasta pärast, kui inimesed vaatavad loodetavasti ka meie filme, näevad, et kuuekümnendad ei olnud ainuüksi saavutuste aastad, vaid ka nalja-aastad. Me tahame panna inimesed naerma, kuid tundub, et inimesed ei ole õppinud meid veel mõistma."

*There may be  
not much difference  
Between Rockefeller and you  
If we hear you sing  
(We're all water. Yoko Ono)*

Kontsertidega tegi Yoko algust juba viiekümnendate-kuuekümnendate aastate vahetuses. Koos John Cage'i ja David Tudoriga korraldati 1962. aastal turnee Jaapanis, etteastet New Yorgis ja Londonis, ent laiem tähelepanu tema muusikale langes siiski loomulikult ühistel esinemistel Johniga, milles osalejatest mainiksin vaid mõned: Ornette Coleman, Bobby Keys, Eric Clapton, Frank Zappa.

Oma tihti sarjatud ja kummalist laulmismaneeri nimetab Yoko hääle modulatsiooniks, muusikat - teostuseks.

"Sõnad on sageli tarbetud. Pelga hääle tämbri, ulgumise ja kaeblemisega on võimalik väljendada palju enam. Hääle järgi saab alati otsustada, kas esineja on õnnelik või õnnetu."

*Wood becomes a flute  
When it's loved  
Mirror becomes a razor  
When it's broken  
(Born in a prison. Yoko Ono)*

Yoko kunstiidee on järgmine. Tuba, mille kogu sisustus (mööbel, pilt, lamp jne) on nagu pooleks saetud; maal, mis oli küll näituse nimestikus, kuid mida tegelikult polnud olemas ("Mõtesin, et mõnele pakuks ehk huvi osta selline töö, mida ei ole olemas. Kui selline maal raamid ja kodus seinale riputada, saaks kindlasti kunstiteose, mis meeldib..."); üleni valge näituseruum, millel on nimeks Sinine ruum. Yoko soovis, et publik viibiks selles ruumis nii kaua, kui see siniseks muutub." Kõik selline värskendab nii meelt kui ka fantaasiat."

# MEHHIKO PÄEVIK

TOIMETUSE KÜSIMUSTELE VASTAB VIIULDAJA LEMMO ERENDY



*Xalapa sümfooniaorkestri kontsert Xalapa muunitsipaaliteedi hoones. Lemmo Erendy vasakult esimene.*

*Toimetuse küsimustele vastab viiuldaja Lemmo Erendy, kes viibis poolteist aastat eemal Eesti muusikaalust. Miks?*

Töötasin aastatel 1978-1982 N Liidu Kultuuriministeeriumi välisosakonna lähetusel riikliku lepinguga Lõuna-Ameerikas, Ecuadoris Guayaouili Rahvusliku Konservatooriumi keelpillikateedri juhatajana, sümfooniaorkestrite kontsertmeistrina ja solistina. 1989. aasta detsembris sain ootamatu ettepaneku tööks Mehhikos. Pidin mõne tunniga otsustama ja üädala pärast olin juba Moskva-Mehhiko lennukis. Mehhiko ja N Liidu vahel sõlmitud riiklik leping tähendas seda, et neli N Liidu muusikut lähetati Mehhiko Xalapa sümfooniaorkestri kontsertmeistriteks. Minuga koos sõitsid Užgorodi filharmoonia solist viiuldaja Mihail Medvid (David Oistrahli õpilane), orkestri kontsertmeister Liana Issakadze, tšellist David Nassidze ja Kiievi kvarteti altist Viktor Barabanov.

*Mida kujutab endast Mehhiko Xalapa sümfooniaorkester?*



*Lemmo ja Sæde Erendy*



See on hea ja suur orkester, esimesi viiuleid on näiteks 19. Reklaamprospektides on öeldud, et see on Mehliko üks parimatest, olles ühtlasi vanim (asutatud 1929) ja tähtsaim kogu Ladina-Ameerika kontinendil. Orkestrit on juhitanud paljud kuulsused: Fritz Reiner, Neeme Järvi, Hanz Zanotelli, Bruno Campanella, Mendi Rodan jt. Solistide nimistu aga on aukartustäratav: Pierre Fournier, Claudio Arrau, Henryk Szering, Mstislav Rostropovič, Emil Gilels, Ruccherio Ricci, Jasha Heifetz, Placido Domingo ja paljud teised. Orkestris mängivad peamiselt välisriikide muusikud, umbes 20 poolakat, 35 ameeriklast jne. Eriti hämmastav on USA puhkpillisolistide hea tase. Ei kujutanud ette, et Mehlikos on olemas nii kõrgetasemeline kollektiiv, mina ei ole varem nii heas orkestris töötanud. Orkester on salvestanud firma EMI heliplaatidele Tšaikovski 5. sümfoonia, M. de Falla, Šostakovitši, Revueltase jt loomingut. Videotele on mängitud R. Straussi "Don Juan", Mozarti, Sibeliuse jt teoseid.

**Missusugused olid hooaja 1990/91 kavad?**

Põnevad ja nõudlikud. Nimetaksin Beethoveni, Mendelssolmi, Sibeliuse, Tšaikovski, Prokofjevi, Bralmsi ja Mahleri sümfooniaid. Kavas olid maailmakuulsad sümfooniaorkestri reperuaari pärlid Hindemithi "Mattias maalikunstnik", Raveli, Stravinski, Saint-Saënsi lühipalad, R. Straussi "Salomé tantsud", süit ooperist "Roosikavaler" ja poem "Kangelase elu". Samuti esitati populaarseid kavasis, Bocki, Stevie Wonderi, Richard Rodgersi, Jan Polsteri, John Williamsi jt muusikaga.

**Millistes paikades toimusid kontserdid?**

Mängisime iga nädal sümfooniakontserdi Xalapa linna teatrisaalis, kus on 1200 kohta. Korduskontsert toimus Xalapast saja kilomeetri kaugusel asuvas troopikalinnas, Mehliko lahe kaldal Veracruzis, Mehliko tähtsaimas sadamalinna. Seal asub ka N Liidu saatkonna peakonsulaat. Sain heaks tuttavaks suurepärase inimese, peakonsul Rudolf Sljanikovskiga. Xalapa sümfooniaorkester külastas ka palju teisi linnu Mehlikos. Olime näiteks suurepärasest hispaania arhitektuuriga Pueblas ja Saint-Luis Potosis, naftakeskuses Coatzacoalcoses, USA piiri lähedal olevas kolmemiljonilises tööstuskeskuses Monterreys jm. Kontserdid toimusid ka kirikutest, kus esitasime tuntud kantaate ja oratooriume.

**Mida kujutab endast Xalapa?**

Xalapa, asutatud 1313, vallutatud 1591 Hispaania konkistadooride poolt, asub mägedes



Guadalajara ooperimaja saal.

(1427 m kõrgusel) ja on 1830. aastast Veracruzis osariigi pealinn, elanikke umbes 700 000. Xalapas asub tähtsusest teine Mehliko ülikool. Samuti on linn väga kultuurilembene, sümfooniakontserdidki väga populaarsed. Xalapas asub ka kuulus ja imposantne antropoloogiamuuseum. Tohutult põnev on tutvuda olmeekide, totonakkide, luasteekide kolossaalsete kivikujudega. Kuna linn asub ühelt poolt Mehliko lahelt suunduva sooja troopikaõhu ja teiselt poolt Kesk-Ameerika ühe kõrgema vulkaani Orizaba (ligi 6000 m) jäise õhu koridoris, on sealset kliimat raske taluda. Päeva jooksul võib ilm muutuda kolm korda: päike, vihm, külm, niiskus, soojus, pluss veel kõrgus 1500 meetrit merepinna.

Muuseas, Xalapas elab ja töötab viis väga head viiulimeistrit, kes kõik on hariduse saanud ja töötanud Itaalias. Ka oli huvitav Itaaliast koos ekspertidega saabu viiulite näitus. Nende ekspertide jutule oli võimatu pääseda, püüdsid ju kõik viiuldajad neile näidata ja hinnata lasta oma isiklikke pille. Muudugi oli palju pettumust, sest



Tüüpiline Mehhiko maastik.

enamik viiuldajaid on oma pillidest vääral või liiga heal arvamusel.

Kui palju on Mehhikos sümfooniaorkestreid?

Professionaalseid orkestreid on 15-20. Maa-  
ilma suurimas, ligi 20 miljoni elanikuga  
Mehhiko-Citys tegutseb kolm sümfooniaorkestrit,  
kammerorkester, teatriorkester.

Tähtsuselt teises suurepärase arhitektuuriga  
viie miljoni elanikuga Guadalajaras asub imekai-  
nis teater "Degollado", kus teeb proove kohalik  
sümfooniaorkester. Tollane Xalapa sümfoonia pea-  
dirigent José Guadalupe Flores kutsus meid, nelja  
muusikut, puhkuse ajaks, poolteiseks kuuks oma  
orkestrisse kontsertmeistriteks. Nii elasin ka selles

Hiiagsuuri kivikujusid võib päris tihti näha.



linnas, kus on umbes miljon ameeriklast. Kuna elu on Mehhikos odavam kui Ameerikas, on paljud, eriti pensionärid, ostnud endale sinna majad. Linna külastab ka palju turiste. Üldse on ju Mehhiko kuulus oma kuurortidega: maailma-kuulsad Acapulco, P. Vallarta jt, suurepäraseid supelrannad, palmid, luksushotellid, teenindus, mõnus soe merevesi. See niidugi maksab ka korralikku raha.



Pärast esinemist koos pianist Raul Ladros de Guevaraga.

#### Kas esinesite Mehhikos ka solistina?

Esimene soolokontsert toimus Guadalajaras. Sain kutse sealse Kultuuri ja Hariduse Instituudi esinaisaltselt proua Carmen Pereselt. Kontsert toimus kuulsas, suure kiriku kõrvalhoonest kontserdisaalis ümberehitatud kammerisaalis EX Convento del Carmen. Kavas olid Schuberti, Händeli, Corelli, Kreisleri, Williamsi, Artur Lemba ja Eugen Kapi - Vladimir Sapozhnikovi teosed. Mängisin esmakordselt Mehhikos Mati Kuulbergi neljandat soolosaati "Memoria de los Incas", mis on sündinud minu ärgitusel pärast Ecuadori, kust tõin algupäraseid indiaanlaste ja inkade meloodiaaiteid, mille alusel Mati Kuulberg selle kirjutas. Teos võeti väga hästi vastu. Helilooja on iiltatavalt hästi tabanud indiaanlaste traagilist saatust, Andide müstilist meeleolu. Sonaadis on kasutatud palju naturaalseid flažolette, mis kõlalisel tuletavad meelde indiaanlaste vilepille;

üldse on viiulit põnevalt kasutatud. Teose esimese osa pealkirjaks ongi "Andide hing ja tuuled" (Viento y Alma de los Andes), teisel osal "Indiaanlaste pidu" (Fiesta de los Indios).

Kontserdil saatis mind tütar Kristina, kes oli Mehhikos meil neli kuud kiilas. Mehhikos viibis ka minu abikaasa Sæde Erendy, endine Eesti Raadio toimetaja ja reporter. Ta saavutas tore kontakti kohaliku Guadalajara raadio ja selle julitkonnaga. Kuna ta valdab hästi hispaania keelt (tänu Ecuadoris veedetud neljale aastale), andis ta kohalikus raadios huvitava intervjuu Eestist ja tema kultuurist ning probleemidest. Vahetasime linte, meie kinkisime Eesti muusikat, vastu saime kohalikku. Kahju, et külastäik oli siiski lühiajaline, kuid lõpetuseks ütles raadio direktor Sædele, et võite võtta siit kaasa kõik, palun ainult mitte kohaliku raadio masti...!

1990. aasta 26. juulil olin solist Guadalajara kammerorkestri kontserdil. Ühes pooles esitasin mina F. Kreisleri "Klassikalised manuskriptid", teises kolleeg M. Medvid Vivaldi "Aastaajad".

#### Esinesite kindlasti ka Xalapas?

Jah. 12. oktoobril 1990 toimus mul soolokontsert Salon de Usos Multiple's. Mind saatis Mehhikos väga tuntud inimene Raul Ladron de Guevara, ääretult sümpaatne mees, kes oma oleku ja muusikalise maitse ja isegi välimuse poolest sarnaneb meie kadunud Bruno Lukiga. Ta on väga mitmekülgne: tuntud helilooja ja pianist, aga ka kuulsa Xalapa Ülikooli üks prorektoreid.

Kontserdi kavas oli Corelli, Szika, Kreisleri, Villa-Lobose teoseid, samuti Raveli Viiulisonaat ja



Xalapa sümfooniaorkestri keelpillikvartett, vasakult: Mihail Medvid, Lemmo Erendy, David Nassidze ja peruulane A. Casana

L. Erendy fotod

Mati Kuulbergi "Memoria de los Incas". Esitasin R. L. Guevara enda teose "Introduction y Allegro" viiulile ja klaverile. (Muuseas kadentsi uue variandi kirjutasin ise. See meeldis autorile nii, et nüüd läheb trükki minu kadentsivariant.)

Üks põnev kohtumine oli Xalapas veel. Igas maailma linnas elab ju vähemalt üks eestlane. Kohtasin ootamatult eestlasest kunstnikku Hans Per Andersoni. Ta on sündinud Rootsis, vanemad lahkusid Eestist sõjapõgenikena 1944. Ta valdab perfektelt eesti keelt. On abielus mehhiiklanaga, elanud Xalapas juba viisteist aastat. Ta on küllalt tuntuks, on esinenud ja saavutanud edu rahvusvahelistel näitustel. Nii juhtus, et tema näituse avamisel andsin kontserdi koos R. L. Guevaraga, kavas olid ka Artur Lemba, Eugen Kapi ja Eduard Oja lühiteosed.

Mida kokkuvõtlikku ütlesite Mehhikost, tema kultuurist, inimestest, loodusest, eluolust.

Mehhiiko maastik on ju meile tuttav Ameerika kaubofilmide kaudu. Ja eks ta nii olegi, kui reisid mööda maad. Mehhiiko on vana kultuuri maa, kuulsad püramiidid, põnev hispaania arhitektuur, lumised vulkaanid, palmid troopikarandadel, mandariinid, ananassid, apelsinid, nafta, hõbe, kuld, ülipõnevad mitmevärvilised troopikataimed, eri liiki kaktused. Nii et huvitav ja rikas maa!

Mehhiiklane on naerata, lahke, aga sisemiselt võib-olla väheke salakaval. Ecuadorlased olid tohutulult südamlikud, sõbralikud. Siiaamaani on osa mu südamest seal. Näiteks minu endised õpilased kirjutavad mulle tänaseni, viis õpilast jätkab või on lõpetanud õpingud Moskvas. Boris Romero õppis professor Frumkini juures, Jorge Saade täiendab end Miamis, Dasha Hlavenka mängib ühes USA siinfooniorkestris, Freddy Jaramillo jätkab Moskva konservatooriumis aldimängijana.

Mehhiiklased on suured lubajad. Sõna "ei" ei eksisteeri. Alati lubatakse lahkelt kõike. Alati öeldakse "si", jah, kuid lubaduste täitmisega on suuri raskusi. Sõna "manana" (homme) on võlusõna. Täitmine võib kesta aasta või enamasti üldse jääda täitmata. Isegi tasu tehtud töö eest on tihti võimatu saada ja võib jäädagi saamata. Elik on nende sisemuses mingi vastuolu. Elades nii jõuka USA naabruses, tahaksid nad ka elada nii, aga segab asjade poolelajätmine, mugavus, kohati ka laiskus. Aga üldiselt on nad ikka sõbralikud ja meeldivad. Troopikalinnas Veracruzis algab elu õlitul kell üheksa. Keskväljak elab, istutakse kolvikutes, juuakse õlut, kaubeldakse kõikevõimalike asjadega, tantsitakse, tuntakse end vabalt ja nuuretult; on soe, mõnus. Aga mägedes on ikka

külmavõitu ja niiske. Sellepärast on inimesed enamasti õhtuti kodus.

P.S. Põnev ja huvitav on kuulata Mehhiiko "marjatside" ansamblike muusikat (viiulid, trompetid, kitarrid), kõikjal mängivaid marinbaansambleid, Andide muusika ansambleid (vilepillid, kitarrid, löökpillid).

Üldse on ladinaameerika muusika maailmas väga moes, ka USA-s, kus tihti gastroleerivad ka Mehhiiko muusikud. Raadiost kuuleme afrokariibi mõjutustega tantsumuusikat *salza't*, ülipõnevad on TV muusikaprogrammid, mis kantakse Mehhiikost üle kogu Ladina-Ameerika, näiteks "Siepre en Domingo".

Kõrgetasemeline on mehhiiko kerge muusika, talle on omane meloodilisus, põnev rütmika, esinejate loomulik tantsulisus, tohutu lavaline vabadus, mis on ladinaameeriklastele kaasa sündinud.

Lahkusin Mehhikost meeldivate tunnetega. Õppisin selle aja jooksul tundma ilhe põneva maa kultuuri, inimesi, eluolu, kombeid jne. *Hasta la vista, Mexico!*

# JAAK ALLIK JÄTKAB VASTAMIST



(Algus TMK 1991, nr 9)

Jätkame sealt, et sa läksid 1965. a Tartu Ülikooli, mis ühtlasi tähendab, et sattusid "Vanemuise" teatri mõjusfääri. Tuletame meelde üldist öhkkonda!

Näiteks peaks rääkima parimate aegade Irdi nn teatrikülastajate konverentsidest. Mis sotsiaal-poliitiline sisu sel fenomenil tol ajal õieti oli? (Mitte enam 1980-ndatel, kuigi üritus vormiliselt jätkus.) Need olid lihtsalt ainsad tolleaegsed avalikud miitingud, tolleaegsed kokkukutsumata rahvarinde miitingud; need "Vanemuise" konverentsid olid puupüsti täis, inimesed seisis, istusid vahekaikudes. See oli tookord fenomen, et üks asutuse juht räägib oma asutuse seisust ja ümbritsevast ühiskondlik-poliitilisest situatsioonist avameelselt, pealegi mitte ametlikus, vaid isiklikus kõnepruugis. Ird vastas kõigile küsimustele, nii suulistele kui ka kirjalikele, jutt läks teatri plaanidest kaugemale. Inimene rääkis seda, mis ta hetkel mõtles,

inimene oli suveräänne ja rääkis. See oli tol ajal fantastiline elamus. Meie üliõpilased tulime sinna, et küsida poliitika kohta - mis ta arvab Dubceckist, Käbinist, kultuuriminister Albert Lausist jne. Seda ei saanud siis kuskil mujal teha, ainult "Vanemuises" ei tsenseeritud ei küsimusi ega vastuseid. Peale selle oli seal alaline esineja, teises reas istuv Villem Ernits, kes alati neil teatrikülastajate konverentsidel võttis ka sõna. Diapasoon oli seega alates ainsast elus olevast Asutava Kogu liikmest Ernitsast kuni tookordse rahvasaadiku ja KK liikme Irdini, vaba tribüün. Kõik küsimused, ka lollid, ka isiklikud, ka provokatsioonilised, loeti ette. Ird kommenteeris ebatrafaretselt, isikupäraselt, lahtiselt. Tema võis seda endale lubada. Ja ei tulnudki mingeid repressioone, eeltsensuur puudus ja järeltsensuur ka. See oli tänapäevane miiting tolleaegsetes tingimustes, mis on praegu ilmselt naljakas kuulda - ma tajun seda -, aga tol ajal oli see ime.

Tartus sa vormiliselt teatriga ei tegelnud, kui esimesed retsensioonid ülikooli ajalehes maha arvata. Aga tookord oli tõesti kõik väga seotud, Ird ülikooliga ja üliõpilaskond "Vanemuisega".

Terve noorem intelligents koondus 1960. lõpul teatri ümber. "Vanemuisest", kuhu olid just saabunud Tooming ja Hermaküla, kus oli Mati Unt, sai vabamõtlemise sümbol. Kogu ühiskondlik atmosfäär muutus nii kitsaks, et teater oli veel see ainukene plats, kus jäi hapnikuruumi, kus oli ruumi rääkida mingilgi määral tõtt. Sellepärast ei ole juhus, et 1968. aasta üliõpilaspäevad olid otseselt seotud teatriga. Sellest rongkäigust võiks rääkida nii mõnegi detaili mitte poliitikaajaloo, vaid teatriaajaloo seisukohalt. Kuid asjal oli ka cellulgu.

22. augustil 1968 sõitsin ma Tartu linna ära viima kursusetööd "Demokraatia mõiste arengust Lääne-Euroopa filosoofias" oma juhendajale professor Rem Blumile. Rongis kuulsin ma siis neid rindeteateid, et meie võidukad väed on andnud internatsionaalset abi Tšehhoslovakkiale. Ma olin 21-aastane ja sain kõigest aru.

Minu silmi polnud vaja avada "glasnosti" ajakirjandusel. Samal õhtul sõitsin Pärnusse Peeter Vihalemma koju suvepuhkuse lõppu veetma. On asju, mis jäävad mällu. Iga detail, iga hetk. Mäletan iga hommikut Pärnu rannas, kui olime kõhuni vees - seltskond koosseisus mina, Peeter Vihalemm, Mati Unt, Jaak Rähesoo, ka Sirje Endre käis seal, Marju käis sealt läbi... ja me vahetasime rindeteateid, arutasime olukorda. Ma pole kunagi elus päevikut pidanud. Nende aegade päevik on mul alles. Ma kirjutasin sinna ümber kõik need teated, mis tulid erinevatest raadiojaamadest. Päevik lõpeb sõnadega "Dubcek võitis." See oli siis, kui ta Moskvast pantvangist koju tagasi lasti ja vormiliselt oma endisele kohale veel mõneks kuuks edasi jäeti.

Seal augustikuises Pärnus tekkis meil küsimus, mis me nüüd Tartus teeme. Sirje Endre oli siis ülikooli komsomolikomitee I sekretär ja Peeter Vihalemm II sekretär, minu nimetus oli "ideoloogiasektori juhataja". Et tuleme N päeval ülikooli ja peame ju kuidagi reageerima sellele asjale. Mis me teeme? Sealsamas Pärnus haudusime välja ühe allegoorilise teksti sellest, kuidas mingi must jõud vallutab ühe väikerahva... noh, poeetilise teksti. Minu arust avaldasime selle ülikooli lches ära. Sellest tuli palju pahandust... Hiljem tekitas aga Kultuuriministeerium meile "teeme", "Vanemuises" keelati Hermaküla lavastus "Tuhkatriinumäng", protest selle otsuse vastu andis sisu sügisestele üliõpilaspäevadele. Rongkäik algas ülikooli peahoone eest ja pidi lõppema Raekoja platsil, minnes vahepeal läbi linna. Meil olid lavastatud järgmised sündmused: rongkäik oli suunatud sellele, et "Vanemuisest" möödudes protesteerida "Tuhkatriinumängu" ärakeelamise vastu. Loosungid olid näiteks "Prints Albert, kuhu sa panid Tuhkatriinu?" ("Prints Albert" tähendas siis kultuuriminister Albert Lausi) või irooniline: "Elagu vankumatu marksist Leonid Lentsman!" (tolleaegne EKP KK ideoloogiasekretär). Oli kokku lepitud Irdiga, et ta tuleb "Vanemuise" juures meid vastu võtma, ütleb mõne lause. Teine lavastatud moment oli miiting Raekoja platsil, kus oli peaesineja Tõnu Tepandi, kellel olid kavas spetsiaalsed laulud (Galitš, Okudžava). Täheandab, meil oli ette valmistatud poliitiline protestimanifestatsioon, aga kui on kokku tulnud 10 000 üliõpilast, tekib mõistagi palju isetegevust. Paraku olin mina siis see "tsensor", kes ülikooli peahoone ees käskis mõningad loosungid kokku keerata. Loomulikult ilmusid nad hiljem uuesti nähtavale. Loosungid olid selle aja kohta huligaansed, aga muidugi need, millega üliõpilaspäevad ka ajalukku läksid: "Jänkid, kasige Peipsi taha!" ja üks pilt, kus vene tank ajas taga tšehhi "Jawat". Minu meelest olid need fantastilised üliõpilaspäevad. Üliõpilaspäevad kui niisugused lasti instantside poolt hiljem põhja kahe asja pärast. Esiteks, kuna samal ajal olid ka Tallinna üliõpilaspäevad ja seal, Komsomoli staadionil, viskasid üliõpilased neile kõnet pidava vabariigi komsomolisekretäri Pollimanni suunas tõrvikuid - sai öelda, et asi läks huligaanitsemissiks. Ja teiseks põhjuseks olid need mõned loosungid Tartus. Ning lõpuks viskas keegi rongkäigust ka Lenini pilti tindipotiga.

Kõige vapustavama elamuse sain nende üliõpilaspäevadega seoses aga nüüd, juunis 1991. Nimelt oli tookord Tartu partei linnakomitee sekretär Vladimir Meister, kes esines pärast üliõpilaspäevi ülikooli parteikonverentsil ja kaitses organisatõreid, vähemalt ei nõustunud nende erakordselt jõhkrate süüdistustega, mis tulid Tallinnast. Nii käitus ta kuuldavasti ka KK bürool. Sellega lõppes Meistri karjäär, ta võeti varsti maha. Nüüd, hiljuti, jalutades mööda Metsakalmistut, jõudsin äkki Vladimir Meistri hauale. Vaatasin daatumeid. Need rabasid mind. Ta suri 43-aastaselt. Siis, Tartus, oli ta 36-aastane, ligi kümme aastat noorem kui mina praegu. See noor mees ohverdas meid kaitses oma karjääri, positsiooni ja hiljem elu! Ta lihtsalt jõi ennast põhja.

Umbes kuu aega pärast üliõpilaspäevi oli aulas ülikooli komsomolikongverents, kuhu tuli siis Meister meid kaitsma ja kuhu mina isiklikult kauplesin Irdi. See oli Irdi parim kõne, mida olen elus kuulnud. Ülikooli komsomolikongverents ei olnud tollal mitte see, mis hiljem, üritus *pro forma*. Tookord istus seal kindlasti Tallinnast

saabunud partei keskkomitee sekretär ja kuulas süngelt, sest neil aastatel oli see üks vabariigi "ohtlikumaid" poliitilisi sündmusi. Vabatahtlikult oli kohale tulnud sotsiaalselt erksam osa ülikooli professuurist, mäletan näiteks Sulev Vahtret, ja isegi Villem Ernits käis meilt pääsetähte küsimas - ehk nägid nad mingeid oma süvalootusi tärkamas. See oli peaaegu ainukene auditoorium Eestis, kus ei õnnestunud saavutada täielikku mahasurutust. Kõik ülejäänud poliitilised koosolekud olid täiesti nukuteater. Ird kaitses seal ära selle, mis me "Tuhkatriinu" jaoks tegime, mis me üldse teinud olime. Kaarel Irdi klukriteerium on alati olnud: kukkugu kõik, jäägu "Vanemuine", ja see on mõistetav kriteerium. Kuid sel hetkel, 1968, Ird ei teinud seda valikut. "Vanemuise" jaoks tal niisugust kõnet vaja ei olnud. Ja seda hullem oli kättemaks. Meister likvideeriti, Irdi likvideerida ei saanud. Aga võib-olla sellepärast, et 1968. aastal ei saanud Irdi likvideerida, jäi talle 1979. aastal juubeliks andmata sotsialistliku töö kangelase aunimetuse, ja sellepärast läks ta varsti hulluks. Jah, ma näen neid seoseid nii kaugele tagasi. Oleks Irdile antud 1979 see "Kuldtäht", millele ta oli esitanud ja mille Vaino siis põhja lasi, võib-olla sel juhul ei oleks Ird surnud niisugusena, nagu ta kahjuks suri. Tema ei saanud oodatud "tähte" 1979, aga 1980 sai sama autasu Arnold Koop, kes oli tema täielik antagonist Tartu linna vaimses atmosfääris.

Me ei suuda praegu enam kellelegi ära seletada, et kui Ird oli üleüldse arukas inimene, miks see "Kuldtäht" talle siis nii tähtis oli. Mil viisil seda tänapäeva inimesele seletada?

See ei ole küsimus Irdist. "Sotsialistliku töö kangelane" oli hierarhia tipp. Kui palju me võiksime kõik rääkida draamadest, tragöödiatest, solvumistest, skandaalidest, intriigidest seoses tiitliga Eesti NSV teeneline kunstnik! Ilmselt ei ole eesti teatris ühtegi juhti, kes ei teaks sel teemal drastilisi juhtumeid. Meil oli tegemist hierarhilise ühiskonnaga - nagu sõjaväes, seersandist kuni marssalini -, just selles mõttes oli "sotsialistliku töö kangelane" hierarhia tipp, tiitel, millega oli varem Tartus pärjatud ainult endist ülikooli rektorit Feodor Klementit. Ja siis kerkis küsimus, kumb saab enne, kas Tartu Ülikooli rektor Koop, stagna ustav tugi, või "Vanemuise" teatri juht Ird - ka siin oli oma mäng. Ja tuleb teada Irdi taustsüsteemi: Tovstonogov, Tolubejev, Zavadski - see oli kõrgem aste, "rang" üleliidulises poliitilis-kunstilises hierarhias. Teiseks oli see "rang" Eesti ofitsiaalses kultuurihierarhias. Sotsialistliku töö kangelased olid Klement, nagu ma ütlesin, selleks ajaks vist ka Ernesaks ja Kapp. Kui me praegu tahame niisugusest nähtusest aru saada, siis me võime seda vaadata kui ikonostaasi - on eriti pühad ikoonid ja vähem pühad ikoonid. Teatud ikoonidele ei saanud sülitada isegi EKP I sekretär, sest tema oli lihtsalt preester, kuid mitte ikoon. Ta oli ülempreester, kuid isegi ülempreester ei või sülitada ikoonile. Irdil oli soov saada ikooniks. Tundnud Irdi üsna lähedalt, ütlen ma täiesti kindlalt, et ta oli küll väga edev ja auahne inimene, kuid Ird oli ka see juhtum, kelle puhul isiklik edevus ja auahnus olid siiski vähem tähtsad kui tema elu ja töö resultaadid. Elades süsteemis, kus ei olnud näha mingit väljapääsu, oli loomulik, et inimene tahtis saada "aukõrgendust", sest sel juhul tuli see "au" ka tema elutööle. Ühtlasi tuli see "märk" juurde ka Tartu Ülikooli või "Vanemuise" teatri või ütleme näiteks Eesti Kirjanike Liidu missioonile, võimalustele, autonoomiale, ja siin ma ei heida neile inimestele midagi ette. Riiklik Akadeemiline Meeskoor sai juba tol suletud ajal maailmas nii palju ringi käia, sest Ernesaks oli "kõrget rangi" juht. Tähendab, see oli vahend - meetod eesti kultuuri tippude elus hoidmiseks, ning see oli ka Irdile tähtis.

Ja nüüd asi, millest tänases väärtussüsteemis üldse keegi enam aru ei saa: inimene sai juubeliks riigi kõrgeima ordeni, Lenini ordeni. Aga et juubelikülalised mujalt Liidust, tartlased ja tallinlased, sõbrad ja vaenlased, teadsid, et Ird oli esitatud sotsialistliku töö kangelaseks, siis "paljas" Lenini orden, ametlikult küll riigi kõrgeim autasu (sest "sotsialistliku töö kangelane" koos Lenini ordeniga oli ju eriline autasu) mõjus kõigile nagu hoopjalaga... Nii et Ird sai oma 70. aasta juubeliks jalaga persse. See tappis Irdi. Järgmised viis aastat oli meil tegemist hullu inimesega.

Ta sai 75. sünnipäevaks, viis aastat hiljem, selle "Kuldtähe" lõpuks kätte, käis tobedalt ringi, täht rinnas (viis aastat varem poleks ta seda rinda riputanud!), aga sisuliselt ei olnud sellega enam midagi teha. Minu veendumus on see, et kui Ird oleks saanud 1979. aastal oma tähe kätte, oleks paljud asjad eesti kultuuris ja teatris läinud teisiti. Sest selle jõuga, selle võimuga oleks ta palju asju kaitsnud ja ära päästnud. Ta oleks isenda suhtes olnud pingevaba ja lavastanud ka teistsugust repertuaari, teinud teistsuguseid lavastusi. Vaat neid asju tuleb tolle aja hindamisel mõista, mitte süüdistada Irdi-karjeristi, et ta tahtis "Kuldtähte". See täht oleks olnud indulgents kogu eesti teatrile. Ja sellest jättis tolleaegne partokraatia ta täiesti teadlikult ilma. Mitte sellepärast, et Ird oli Ird, vaid et vabariigi juhtkonnal ei olnud vaja pärast Toominga, Komissarovi, Hermaküla, Mikiveri, Karusoo sotsiaalselt teravaid lavastusi anda eesti teatrile seda indulgentsi, milleks oleks osutunud Irdi "Kuldtäht". See oli sotsiaal-poliitiline hinnang eesti teatri tolleaegsele missioonile ja täna me võime öelda, et sellisena oli see kõrgeim hinnang 1960. lõpu-1970. aastate eesti teatrile.

Ja nüüd ma tahaksin natukene rääkida Olaf Uttist. Täna me oleme seisus, kus peaks vist alustama seletusest, kes üldse on Olaf Utt?

Kas sa tead seda Viidingu "Kukus" loetud epigrammi:  
"Kas mõistab järeltulev sugu,  
uus kauge Mihkel Mutt,  
et meie põlve ajalugu  
on teinud Olaf Utt?"

Suurepärane! Laenake see värss mu intervjuusse. Täpselt sellest ma tahtsingi rääkida! Minu poliitikuclu jooksul, nii umbes 1968. aastast kuni tänaseni, olen ma pidanud ennast väga ülemust austavaks inimeseks. Mul on alati juhtnööriks olnud minu isa lause: "Ülemusest hoia nii kaugelt, et ta ei saaks käega pihta." Samal ajal pean ma ennast ka tolerantseks inimeseks. Ja tõepoolest kõigi ülemustega, kaasa arvatud Rein Ristlaan ja Johannes Lott, rääkimata Lepo Sumerast või Rein Veidemannist, olen ma saanud enam-vähem normaalselt läbi. Minu poliitilises kogemuses on vaid mõni inimene, kellega mul on olnud totaalne kudede kokkusobimatus, üks neist on Olaf Utt. Kui sai teatavaks Olaf Utti vabastamine EKP KK kultuuriosakonna juhataja kohalt (see fakt jõudis minuni natuke enne, kui asi avalikustati AK-s), korraldasin mina oma korteris tema "lahkumisõhtu". Oli kutsutud rida eesti kultuuritegelasi, nad sisenesid absoluutselt pimedasse korterisse, jõudsid minu elutuppa, kus oli ka vastav lavakujundus ja helitaust. Nii et olen minagi *performance*'eid lavastanud... Meid aastaid taga kiusanud poliitilise juhi lahkumise peale korraldasime rõõmupeo. Ja nüüd tekib küsimus, miks me ei talunud Olaf Utti? Küsime vastu: miks Olaf Utt ei sallinud meid? Sest see, et ta meid vihkas, teise põlvkonna, temast 15-20 aastat noorema põlvkonna teistsuguse mõtlemisega kultuuritegelasi, tundus olevat fakt. Selle fakti ilmestamiseks võiks tuua palju näiteid, üks kujukamaid on tema käsul toimunud Noorsooteatri lavastuse "Prokurör" kavalehtede põletamine. Ainuüksi sellepärast, et kava esikaanel oli keskaegne gravüür Jan Husi põletamisest tuleriidal! Täna ma saan lõpuks aru, milles oli asi. Tegemist oli põhimõttelise väärtuskontseptsioonide erinevusega eesti kultuuri päästmisel. Veel enam - ma julgen öelda, jah, Olaf Utt oli eesti kultuuri päästja, mitte tapja. Kuid tema maailmapilt piirdus tema heade sõprade, Paul Kerese, Gustav Ernesaksa, Kaarel Irdi hoidmise ja abistamisega. Utti maailmapilt, programm eesti kultuuri päästmiseks oli see, et säilitada traditsioonilist kultuuri - et meil on laulukoorid, meil on rahvatantsupeod, meil on male. See oli viimane rida, millele ta nägi võimalust pääsemiseks. Ma kordan veel kord, täna hindan ma Utti eesti kultuuri päästjaks, kuigi ma oskaksin tema puhul tuua kümneid fakte eesti kultuuri kiusamisest. Utt, tundes kogu poliitilist situatsiooni, nägi näiteks minus ja Kalju Komissarovis oma isiklikke vihavaenlasi. Mitte inimestena, vaid mingite uusmarksistidena või pahempoolsete radikaalidena, ütleme siis -



eurokommunistidena. Ma arvan, et EKP KK osakonnajuhataja Olaf Utt päästis enda meelest eesti kultuuri ja nägi meis Eesti uusi vasakpoolseid, kes oma sooviga vihjata või rääkida sellest, et Lenin või Marx arvasid millestki teistmoodi, kui stagnaaja N Liidus arvati või tõlgendati, tekitasid ohtu traditsioonilisele, steriilsele eesti kultuurile. Ühesõnaga, ta kartis, et sellised Komissarovi lavastused Noorsooteatris, nagu "Hamlet" lavastamine Alamkolka külas" või "Prokurör", näitavad selgelt, et eesti intelligents ei ole rahul nõukogude võimuga, et neil on midagi selle võimu vastu. Need lavastused tõesti ainult seda kinnitasidki, tekitades nähtavasti võimaliku ohu eesti rahvusmeeskooi, Eesti laulupidude, eesti etnograafilise kultuuri igikestvusele. Ilmselt ta kartis, et selle peale võiksid vallanduda säärased poliitilised aktsioonid ja repressioonid, mis tapavad üldse eesti kultuuri. Muidugi avaldus siin Utti poliitiline lühinägelikkus: ei saa välja lülitada uut põlvkonda oma hoiakutega sellest samast kultuuri igikestvusest. Täna ma Utti ei süüdistata, Ernesaksa ja Kerese kaitses ta ära. See, et ta oli nii vihane meie vastu, kes me meeskooi asemel tundsimis huvi Šatrovi keelatud näidendi vastu "Nii me võidame", ei olnud poliitilise karjääri küsimus. Ilmselt ei lootnud ta Vaino silmis erilist armu leida, ta sai aru, et ta kõrgemale ei tõuse. Tähendab, ta huvi oli suunatud mujale. Tema raevus väljendus kindlasti tema piiratus, kuid absoluutselt mõistetav selle aja taustal. Me keegi ei saa üle oma piiridest. Praegu ma vahel mõtlen, et rääkides tänasest eesti kultuurist, püüdes päästa teda kommertsialiseerumise eest, päästa annete äravoolu eest Läände - äkki me kordame sedasama Utti fenomeni? Praegu tundub, et kui Rein Rannap, Urmas Alender või Tõnis Mägi jäävad välismaale, on see eesti kultuuri reetmine, me püüame luua mingeid majanduslikke, vaevalt, et enam poliitilisi süsteeme, et see äravool lõpetada. Võib-olla Utt püüdis luua süsteeme, et Komissarov, Tooming, Hermaküla, Mikiver ei saaks teha niisuguseid lavastusi, mis ohustaksid stabiilset kultuuripilti? Mul ei ole vastust, see on hüpotees. Kas on võimalik normaalset arengut, objektiveid protsesse peatada mingi positiivse stabiilsuse säilitamiseks, ma ei tea.

Igatahes oli selles seletuses praegu kõige täpsem vist see eelmise põlvkonna funktsionääride hoiak, et noored mehed, paganad, teatavad avalikult seda, et eesti rahval on midagi nõukogude võimu ja ametliku paraadideoloogia vastu, nad reedavad selle saladuse ja kutsuvad niimoodi esile kindlad repressioonid.

See on meie ülikooliaegne nali, et kui kõik on virtsas ja virts on suuni, siis rectur on see, kes tekitab lainet, nii et virts tuleb üle suu. Istuge kõik suuni virtsa sees, ärge tekitage lainet. See on Moskvast tulnud lause: "NE SDELAITE VOLNU." Meie olime need, kes tekitasid lainet ja kogu eesti kultuur võis uppuda virtsa. See oli ühiskonna mudel.

Jah, huvitav, et see valvus ja tõrge puudutas ka Toomingat ja Hermaküla, puudutas isegi Mikiveri "Hamletit", rääkimata "Neljakuningapäevast", puudutas ka neid lavastusi, kus näiliselt ei tegeldud üldse poliitikaga.

Siis oli see keelutase ja lubatuse piir ju esteetiline, see on üks asi. Ja teiselt poolt, oli ka neil kõigil poliitilisi lavastusi. Ei saa unustada ära näiteks Toominga "Poloncesi" ja arvata, et poliitiline lavastus oli ainult Komissarovi "Prokurör". Minu kõige koomilisem "teene" eesti teatri ees ongi see, et meie teatripublik sai näha lavastust "Tuhk ja teemant"... 1991. aasta vaatevinklist kipuvad üldse kõik teened koomiliseks. Ma olen õnnelik, et ükski neist ei ole tragikoomiline, kuid koomilised on nad kindlasti. See koomilisus lähtub tolleaegsest poliitilisest süstsemist. Kõige lihtsam "abi", mis ma eesti teatrile olen andnud, seisneb järgmises. Toimus lavastuse "Tuhk ja teemant" kontrollitendus "Vanemuises" (või isegi vist esietendus?). Tükk tuli välja poola teatrite festivali raames, nagu neid peeti, üle Liidu. Kolm Moskva teatrikriitikut, Žürii liiget, olid sellel etendusel (ometi ei olnud see minu mälu järgi veel avalik etendus - Andrzejewski oli hakkama saanud mõningate nõukogudevastaste avaldustega). Pärast etendust oli minul, Irdil ja Moskva brigadil ükmeelselt selge kaks asja: esiteks, et see lavastus on parim, mis sellel festivalil

üldse olemas on (tegemist oli geniaalse lavastusega), teiseks - mitte kellelegi seda lavastust näidata ei saa, tänu sellele, et tegemist on Andrzejewskiga, kes äsja on Nõukogude Liidu kantud musta nimekirja. Arutelu keskendus küsimuse ümber, mis nüüd teha ühe väga hea lavastusega. Lõpuks olin mina see, kellel tekkis mõte: äkki see lavastus ei olegi tehtud romaani "Tuhk ja teemant" järgi? Äkki valmis see Toomingal hoopis positiivse Poola Rahvavabariigi režissööri Andrzej Wajda filmi järgi? Wajda oli tookord veel väga positiivne nimi, sest "Marmormees" ja "Raudmecs" ei olnud siis veel sündinud. See tundus päästva ideena kõigile. Kuid kahjuks oli filmil sama "õnnetu" pealkiri, nimelt "Tuhk ja teemant". Hakkasime scalt sünteesima, mis võiks olla lavastuse uus nimi, ja ma julgen väita, et "Poloncs 1945" on minu leiutis. Ma pean Jaan Toomingat erakordselt suureks poliitikuks, ta oli täiesti lahkelt nõus pealkirja muutma. Praegu mõeldes, et sellise absurdiga oleks nõus Tooming või keegi teine eesti lavastaja, tundub see võimatu. Ilmselt näitab mainitud seik kogu süsteemi ja olukorra hullumeelsust. Jaan Tooming oli nõus maha vaikima autori Andrzejewski oma lavastuse huvides! Ja minu isiklikus arhüivis, mu toas ripub tänapäevani kaks plakati kõrvuti: "Tuhk ja teemant", plakat, mis oli "Vanemuisel" ära trükitud, kuid vist ei olnud linna veel üles pandud, ning selle kõrval - "Poloncs 1945", selle nime all läks lavastus kaks või kolm aastat ja sai ka üleliidulise festivali preemia. Vaat need olid niisugused kummalised päästeaktsioonid, millest hiljem keegi aru ei saa. See on nüüd üks näide erakordselt "ohtlikust", poliitiliselt keelatud lavastusest. 1960-ndate lõpus oli selleks "Tuhkatriinmäng". Kui ma täna ütlen "eesti poliitiline teater 1970. aastail", siis on minu jaoks võrdselt poliitilised nii Komissarov, Hermaküla, Mikiver, Tooming kui ka Normet, isegi Raid, sest ka "Külalised" ja "Punjab potitchas" olid tugeva poliitilise alltekstiga. Igaühel neist olid omad väljendusvahendid, kuid see oli üks meeskond, üks põlvkond, üks rida. Ja meie, kriitikud, põhiliselt sama põlvkond, Reet Neimar, Kadi Vanaveski, Mati Unt, Jaak Rähesoo, aga ka Lea Tormis, Lilian Vellerand - tegelesime siis nende lavastuste päästmisega. Ka meil oli missioon, me tegelesime retsensioonidega ja kunstinõukogude kaitsekõnede, mis olid küll lavastuste sisulised, kuid võimalikult "süütud", lojaalsed tõlgendused, mitte nende etenduste esteetilisest tõlgendused. Üks mustemaid hetki minu biograafias oli aastal 1978 või 1979 Teatrite Valitsuse juhatajana, kui ma kutsusin enda juurde ministeeriumi Mihkel Muti ja sõimasin ta nelja silma all läbi. Ma julgesin seda teha ainult seepärast, et Mutt oli olnud minu üliõpilane ja meil on eluag olnud hea vahkord. Mutt oli loomulikult väga solvunud. Milles oli asi? Petruševskaja "Cinzano" oli üle Liidu keelatud ja seejuures "aktiivselt keelatud", kuid me saime Eestis sellele tekstile siiski "liti", milleks oli vaja *Glavlit'*ile kirjutada ma ei tea kui mitu palvekirja ja seletust, süütut seletust selle näidendi sisu kohta. Hiljem, et Karusoo lavastus sai üldse välja tulla - jälle süütuid seletusi ja palvekirju Keskkomiteesse. Ja kogu selle tsirkuse järel kirjutab Mihkel Mutt lapsesuuga retsensiooni, pannes avameelselt kirja, mida see lavastus tegelikult käsitleb. Ja kohe on koosolekul platsis Endel Link, kes, tsitcerides omaenda "Sirbis" avaldatud Muti lugu, küsib valvsalt, mida kultuuriministeerium õieti lavale lubab. Nii käisid asjad. Täna ütlen ma, et Mihkel Mutt kirjutas õigesti. Kuid ma ei võta sõnagi tagasi, sest tol ajal kuulus kriitiku professionaalsusse arvestada avalikult trükisõnas ilmuvas kriitikas ka need aspekte. Mihkel Mutt rikkus ajastu professionalismi reeglit. See sõim, mis talle osaks sai, oli professionaalne, mitte poliitiline sõim. Ma küsisin temalt, mis ajast eesti teatrikriitika tegeleb poliitiliste pealokabustega lavastuste suhtes. Ja ma olen õnnelik, et Mihkel on sellest aru saanud ja mulle andeks andnud, meil on väga head suhted.

Ja pärast kõike seda jama ja tobedust oled sina ikka veel edasi kommunist? Täna, juunis 1991! Miks?

Tegelikult on kommunistlik ideoloogia ju väga vana ja ilus, ega ta muidu oleks juba 3000 aastat eksisteerinud - kogu see kristluse müüt tema maisel kujul, et paradüis saabub maa peal, mitte taevas. Kas pole see parim, mida üldse uskuda

võib? Ta kahjuks ainult ei "tööta"! Sel teoorial puuduvad mõned konkreetsed mehhanismid, seepärast on see usk olnud läbi aastatuhandete positiivses mõttes täiesti teovõimetu, praktilises realiseerimises aga viinud verele ja vägivallale. Aga elementaarne alus - et oleme kõik võrdsed, töötame sõbralikult koos ja keegi endale midagi tasku ei aja - see on ju kristlik ja ühtlasi puhas kommunistliku ideoloogia kvintessents. Kahjuks näib, et see käib inimese bioloogilise olemise vastu. Ja sellepärast läheb kõik viltu. Ja läheb veel aastasadu. Lõrriläinud eksperimendist Venemaal ei jätku, et see unistus lõplikult maha kanda. Minu meeltest on asi bioloogiline. Tähendab, sellele tõule, kes me teiega oleme, ei ole leitud peale omakasu (pehmemalt öeldes isikliku huvitatuse) ühtegi teist stimuleerivat mehhanismi, et ta üldse end liigutaks. Seetõttu on kogu see ilus teooria üks tase, ja et midagi elus toimuks ka, on täiesti teine tase. Ta on valele bioloogilisele liigile aretatud teooria. Vaata, sipelgad ja mesilased ongi ehk kommunistid. On ju nii? Sipelgate ühiskond on puhas kommunism: raha ei ole ja igaüks veab oma palgikest teisega koos. Ükski sipelgas ei jäta sellepärast oma palki ka vedamata, et teine seda ei vea. Ja sipelgad vist ei saada üksteist Siberisse ka - selle cest, et naaber palki ei vea. See on teise bioloogilise liigi ideoloogia.

Ja nüüd tegid sa koos Kaido Kamaga omandiseaduse projekti, kuidas eraomandusele tagasi minna?

Ma ütleks ikka veel nagu Marx, et tootlikud jõud peavad vastama tootmissuhetele. Praegustele eesti tootlikele jõududele vastavad ainult eraomanduslikud tootmissuhted, ilmselt veel 100 aasta jooksul on eraomand ainuke pääsetee Eesti ühiskonnas. Too siia Marx või kes tahes vaatama seda asja, igaüks, kes hindab olukorda teaduslikult, mitte ideoloogiliselt, ütleb seda Eesti kohta täiesti kindlalt. Teistest tootmissuhetest me võime rääkida nende tootlike jõudude puhul, mis on Rootsis või Ameerikas, seal võib hakata vaidlema, kas ühiskond ise oma loomuliku arengu teel ei lähe ehk tasapisi üle ühiskonnastatud tootmissuhetele. Meil pole midagi vaidla ega kahelda. Meil on ses asjas olukord ammu igale arukale inimesele selge. Muidugi, põhimõtteliselt on mu isa maailmavaade mulle mitte ainult sümpaatne, vaid ka krestomaatiline. Tema suri arvamusega, et ühisomand on parem kui eraomand, ühistöö on parem kui hammastega enda poole kiskumine ja et inimkond kunagi jõuab selleni kindlasti. Ja alaline näide selle "bardaki" kohta, mis meie ümber toimus, oli see, et "sa vaata ajalooramatust järele, mis oli 60 aastat pärast Prantsuse revolutsiooni, kui kõik revolutsionäärid olid ära tapetud, restauratsioon ammu toimunud... Ja kus Prantsusmaa n ü ü d on! Kõik see vajab hoopis pikemaid ajaloolisi perspektiive." Ka mina olen arvamusel, et need koletud eksperimendid, mis on toimunud Venemaal ja ka siin Eestis, ei tähenda veel ideed kui sellise kõlbmatust, ja lõppkokkuvõttes, sotsiaaldemokraatia kaudu, mida minu õde praegu aktiivselt arendab, jõuab inimkond kindlasti selleni, et tõepoolest ühistegutsemine on parem kui üksiktegevus, ja inimene on ühiskondlik olend, mitte egoistlik indiviid. Kulub võib-olla 100-300 aastat, enne kui saadakse aru, et osa neid inimesi, kelle mälestussambaid me täna maha kisume, olid põhimõtteliselt ajast ees, kuid nende viga ja süü seisneb selles, et nad püüdsid jõu ja vintpüssiga oma tõde teistele pähe määrada.

Siinkohal mõtleb nüüd iga lugeja: nojah, perekonnatraditsioon, ega selle cest ei pääse... Hindad ise kodu mõjutust oluliseks?

Ma võin öelda, et ei minu ega mu õega pole vanemad ialgi rääkinud poliitilistel teemadel, mitte mingisuguse suunitlusega. Selles mõttes ei ole minu isa mind kunagi elus kasvatanud. Aga selle cest oli absoluutselt lahtine õhkkond, lapsi ei aetud kunagi jutuajamiste juurest ära. Minu esimene mälestus sellest, et ma juba oskasin ise lugeda, on dateeritav. See on dateeritav 1952. aasta suvega, ma olin 5-aastane poiss, olin haiglas koos emaga, mul raviti kopsutuberkuloosi. Haiglas ma lugesin ise oma silmaga "Rahva Häälest", et Johannes Kotkas on tulnud olümpiavõitjaks. Järgmine mälestus isiklikust lugemisest on jällegi seotud "Rahva

Häälga" - järgmise aasta juulis lugesin ise lehest, et Lavrenti Beria on rahvavaenlane ja NLKP Keskkomitee Poliitbüroost välja heidetud. Miks ma seda räägin? Mõlemad nimed, Johannes Kotkas ja Lavrenti Beria, olid minu teadvuses juba tähendusega, see ei ole hiljem juurde saadud kogemus. Ma teadsin, kes on Johannes Kotkas ja kes on Lavrenti Beria. Alates 1955. aastast, kui isa tuli vangilaagrist tagasi, käis meil palju külalisi. Kogu tutvusringkond tuli vaatama inimest, kes on Siberist tagasi tulnud. Ilmselt oli see nii haruldane asi. Kodu oli üsna lahtine, käis muidugi ka neid, kes ise olid laagris olnud. Mäletan, et koos Alma Vaarmanniga käisid alati Jaan Kross ja Ellen Niit. Poiss istus, kõrv kikkis, juures, ja oligi kogu see kasvatus.

Olles kuulnud umbes kolm aastat seda, mida rääkisid Arnold Veimer, Aleksander Resev ja minu isa tolleaegsest Hruštšovi poliitikast, tuli ühel ilusal päeval minu suur õde Marju, kes oli siis 18-aastane, ja õpetas mind raadiot kruttima, et BBC-d kätte leida. Õelt olen ma elus kaks vajalikku õpetust saanud: kust see BBC üles leida (vene keeles muide) ja kuidas malet mängida. Ja selle eest, et minu õde õpetas mind kuulama BBC-d ja "Ameerika Häält", kui ma olin 12- või 13-aastane, olen ma talle küll eluaeg tänu võlgu. Seal on ma saanud oma tegeliku kooli ja tegeliku maailmamõistmise. See langes muide ka mu isaga kokku... Ma mäletan, viimased 20 aastat, kui isa tuli õhtul koju, oli tal kaks ajavidet: ladus laual pasjanssi ja kuulas raadiost BBC-d. Mille peale ta pasjanssi ladus, kas selle peale, kui kaua kestab veel nõukogude võim või millal saabub kommunism, seda ta mulle ei öelnud, aga mida ta BBC-st kuulas, seda me kuulsime koos. Ja vähimatki teisitmõtlemist meie ja BBC vahel, ütleme Tšehhi või Afganistani sündmuste ajal, ei olnud. Sellepärast peangi ma igati kaitsma seda, et saabub eraomand. Ja mis puutub Kaido Kamasse... ma julgen ennustada... Ühiskonna arengu seaduspärasused on juba kord sellised, et kui minu isast sai BBC kuulaja ja minust eraomanduse toetaja, siis ma kardan, et Kaido Kama lastest (kui ta oma farmi seal jätkab, millest ma lugesin "Kultuurist ja Elust" ja mis on kohutavalt sümpaatne) võivad saada elu lõpul sotsialistid. See on ühiskonna elu dialektika ja seda ei tee kodune kasvatus, seda ei tee propaganda, seda ei tee mingisugused parteipoliitikad, vaid ühiskonna reaalsed suhted.

Sul on väga dialektilised naljad!

Jah! Aga lapsepõlves olen ma istunud "eesti rahva peatimuka" Boris Kummi süles. Just nimelt! Onu Kumm, kes oli ilmselt minu isa hea sõber läbi kogu elu ja vangla-aastate, sai 1950. aasta detsembris osutada oma sõbrale ainsa teene, teatades isale, et teda tullakse täna öösel arreteerima, ja ärgu lasku ta seda tcha oma poja ja tütre silme all, vaid mingi kodust ära. Siis tellis isa auto ja sõitis välja, me elasime Meriväljal, ja Mähe teeristil ta arreteeriti. Hiljem olid ikkagi läbiotsijad kodus, kes keerasid kogu maja pahupidi. Boris Kumm, kelle kuritegusid ma ei taha sugugi vähendada, hakkas jooma ja viimased kaheksa aastat ta lihtsalt jõi ennast põhja. Tal oli tiisikus ja 1958. aastal ta suri. Teine asi, mis ma olen isalt kuulnud, on see, et 1940. aastal, oli see täielik juhus, et just sellest kirjanduse- ja spordilembesest poisist tehti julgeolekuminister. Miks Ždanovi valik just temale langes, sellest ei saanud mu isa kunagi aru. Tähendab, oleks sama hästi võidud teha ka kellestki teisest? Küllap temagi päästis mõne inimese ära, aga see ei võta talt muidugi vastutust selle eest, mis Eestis juhtus. Võib-olla oleks ta pidanud endale ammu kuuli pähe laskma, nagu seda tegi Johannes Vares. Nagu öeldud, Boris Kumm suri 1958. aastal. Matused olid Tallinnas, endises "Teaduse" keskklektoriumis Harju tänaval. Tolleaegsete traditsioonide kohaselt olid matused riiklikud. Boris Kummi matuserongkäigus olen mina käinud läbi Tallinna linna kuni Russalkani, seal olid siis autod vastas ja sõideti Metsakalmistule. Ma olen seda mälestust korduvalt võrrelnud sellega, kui 20 aastat hiljem surid Paul Keres ja Georg Ots. Siis oli hirm rahva ees muutunud meie juhtidel juba nii suureks, et kardeti rahvast matuserongi ligi lasta. Georg Otsa ja Paul Kerese matustel, kui sark "Estoniast" välja toodi, oli

kohe miilitsaahelik selja taga ja matuserongi pääsesid ainult need vähesed, kes olid "Estonia" saalis, rahvast ligi ei lastud, ja ka see käputäis inimesi saatis Otsa ja Kerest ainult Anveldi tänava nurgani, seal ootasid juba autod. Kui 1949. aastal Paul Pinna rahvuslikel matustel ja isegi 1958. aastal Boris Kummi riiklikel matustel ei olnud mingit hirmu, et äkki tekivad ekstsessid või meelevaldused, ja neid inimesi, keda tolleaegne riigivõim tähtsaks pidas, kanti rahulikult läbi linna, siis 1975. aastal Otsa ja Kerese (!) puhul kardeti ei tea missuguseid poolt- või vastumeelevaldusi.

Aga kui lapsepõlve tagasi minna, siis, Mihkel Tikas, kas ütlevad s u l l e midagi nimed Muttikas ja Roodas? Lepmets, Sock ja Jans ütlevad juba rohkem, eks ole? Vaata, kui mina olin umbes 5.-8. klassi poiss, siis toimusid Eesti korvpalli meistrivõistlused Kalandustehnikumi võimlas Luise tänaval. Seal ma veetsin kogu oma vaba aja. Teine asi, mida ma vaatasin, oli tennis. Sinna vedas mind õde Marju, kes käis kunagi natuke aega tennisitreennis ja oli Tallinnas peetud Liidu meistrivõistlustel joonekohtunik. Mina käisin siis 10-aastaselt vaatamas küll Heldur Hiiopit ja Velve Tamme, aga muidugi ka oma suurt õde, kes oli j o o n e k o h t u n i k ! Rääkimata Piritast, seal motovõistluste raja ääres on kogu meie põlvkond üles kasvanud, vähemalt Tallinna lapsed.

Su spordihuvi on mind varemgi hämmastanud. Miks s i n a seda nõrkust tunnend?

Praegu ma spordivõistlustel enam ei käi, ei tea nimesidki, välja arvatud korvpall. "Spordilehe" tellisin nüüd aga uuesti, oma pojale. Spordihaiiguse oleme vist siiski kõik läbi põdenud. Sportlaste õilistamine, sportlased kui iidolid on esimene etapp, mille normaalne inimene elus läbi elab, sõltumata sellest, kas ta ise spordib või mitte. Edasi tulevad ilmselt filminäitlejad, disko- ja rokitähed. Lõpuks tulevad poliitikud. Ja alles siis, kui ka need on jumalustatud ja neist on tüdinud või neis pettunud, hakkab inimene isecenda ajuga opereerima.

Sul on mõistus, mis kõik asjad paika paneb, kuid... Kas sul endal ei teki vahel tunnet, et midagi on ilmas olemas veel peale selle, mis sa oma ratsionaalse ja lahtise peaga kätte saad, mingi mõõt jääb sulle haaramatuks?

Jah, ammu on tekkinud see tunne, sellepärast ma "Ugalast" tookord lahkusingi, sain aru, et muudan teatri vorstivabrikuks. Nagu teater ei või olla vorstivabrik, mis lascb ühtlases rütmis, ratsionaalselt välja lavastusi, nii ei või ka lavastus olla ainult ratsionaalselt paika pandud. Mulle on jumal andnud tõesti ratsionaalse mõistuse. Ma ei suuda teistmoodi näidendeid analüüsida kui ratsionaalselt. Minul peab lavastuses olema loogiline põhjendus, loogiline rida. Ja samas see loogiline rida on lavastuse surm, tekib lavaline skeem. Kuid samal ajal võime näha kaheksakümnel protsendil eesti lavastustest vastupidist probleemi: mida lavastaja on tahtnud teha, miks ta on seda lavastanud, mitte millestki ei saa aru. Loogikat ei ole, alates sellest, miks lavastaja on just niisuguse materjali võtnud, ja lõpetades sellega, mida näitleja mängib. Need on kaks äärmust, mille vahel eesti teater praegu hulbib. Sellepärast ma ei tahagi enam väga lavastada, ja kui lavastan, siis räägin näitlejatele proovi ajal ainult seda juttu, et tehke midagi hullumelset, lõhkuge minu loogiline süsteem. Ma saan suurepäraselt aru, minu loogilise mõtlemise süsteem on surm igale lavastusele.

Miks?

Sest kunst ei allu loogikale. See ei ole ristsõnamõistatuse lahendamine, see ei ole püramiidi chitamine. Kõige suuremad hetked kunstis on siis, kui näitleja ei käitu nii, nagu me oleme talt oodanud.

Aga aru peab saama?

Jah, ja siin algab nüüd tõelise lavastaja kunstnikuhing, tõeline professionaalsus. Võttes kokku need näitleja reaktsioonid, mis ei allu loogikale, chitab ehtne lavastaja ometi süsteemi, millest vaataja aru saab. Võtame konkreetselt - mina ei ole seda suutnud. Iga vaataja saab aru, mis ma tahan öelda, kuid kunsti ei sünni. Me teame aga teisi lavastusi, kus näitlejaloomingus sünnib hetketi chk kunst, aga tervikust ei



Ajakirja esimene peatoimetaja Jaak Allik ja 1. oktoobrist lahkunud peatoimetaja Mihkel Tiks TMK toimetaja kabinetis juunis 1991.

T. Huigi foto

saa keegi mitte põrmugi aru. Seda nalja, et paneme näitlejad lavale, surume neile peale oma loogika, ja vaataja tuleb teatrisse, saab aru, plaksutab, suudan teha mina ja suudavad paljud inimesed. Teist varianti, et näitleja on kohutavalt vaba, teeb lollusi, mis mitte midagi ei tähenda, esindab enamik eesti lavastajaid. See ongi eesti teater. Kunst ei sünni kummalgi tasemel. Kunst on jumalast antud, just see - näitleja täielik vabastamine loogika reeglitest, täielik eksprompt, süünd, vaba andmine ja selle kuratlik viimine mingisse metaloogikasse. Kunsti sünnib harva. Teatris olen mina teise kategooria lavastaja, kuid ei ole õiged lavastajad ka need paljud inimesed, kes lavastavad sel põhimõttel, nagu kunagi neid iseloomustas Kaarel Ird: "Üks tuleb sisse vasakult, teine tuleb paremalt, lavastaja ülesanne on vaadata, et näitlejad peadpidi laval kokku ei jookse."

Sa ütlesid, et sellepärast tulidki teatrist ära, et see on surm ka teatri juhtimisele. Kui sa nüüd "Ugalasse" tagasi läksid, kuidas on lood "Ugala" surmaga?

Sain aru ja püüan sellest hoiduda. Teatrijuhina on asi keerulisem. Teatrijuht peab lähtuma loogikast, kuid laskma sinna sisse tuua ka mõningaid aalooilisi momente. Peab arvestama meeskonnaga. Peaasi, et rollijaotus ei oleks vale - ma mõtlen rollijaotust elus ja teatrimajas. Kes ütles, et pool lavastuse edu on õige rollijaotus? Mina arvan, et 75 protsenti, mitte pool.

Sa ütled, et sulle meeldib jaotada rolle, panna inimesi õigesse funktsiooni, aga teisest küljest võib ju seda ka nimetada inimestega manipuleerimiseks.

Kui inimesed õigetesse rollidesse satuvad, siis on nad väga õnnelikud, et on olemas isik, kes on nendega manipuleerinud. Pidevalt on häda - võtame perekonna, võtame teatri, ühiskonna, poliitika -, üldine õnnetus on ju selles, et kõik on valedes rollides, sest puudub lavastaja-manipulaator. Perekonnas on see kohutav, kõik püüavad täita valesid rolle. Sellest tekib ju enamik perekonnakriise. Mida teeb psühhoterapeut? Ta püüab täpsustada rolle. Täpselt sama on teatris ja poliitikas. Mis võiks olla eesti rahvale kasulik, kui Savisaar õiges rollis?

Milline see õige roll siis oleks?

Mingisuguse süsteemi mootor, aga mitte juht. Mitte kapten, vaid bootsman. Kui palju oleks temast kasu eesti rahvale ja ühiskonnale.

Miks sa tahad teha ennast inimestele ebameeldivamaks, kui sa tegelikult oled?

Teadlikult ma sellega ei tegele, sellepärast on raske küsimusele vastata. Eks igaüks taha olla armastusväärne. Enda arvates tegelen ma kogu aeg sellega, et kõigile üha rohkem meeldida. Kõigile oma valijatele, näitlejatele...

Sa jätd inimestele mulje, et sa pidevalt intrigeerid.

Ma lavastan! Aga teatavasti ei tule vist ühtegi korralikku näidendit ega lavastust välja, kui seal puudub intriig. See on vist üks draamatööri põhiosulaate. Tõepoolest, tänu sellele ma olen poliitik ühelt poolt ja hing kipub teatrisse teiselt poolt.

Jaak Allik, kes sa ikkagi oled?

"Inimese näoga sotsialist." Mina? Ideoloogiliselt on mulle lähedased Dubcek ja Garaudy. Kunstiliselt Wajda ja Tooming, poliitikutena Gorbatšov ja Hendrik Allik, inimestena on õpetajaks olnud... Rem Blum ja Peeter Vihalemm. Kes ma ise olen? Paremitte vaadata hinge põhja. Tegelikult on inimene siiski see kogusumma, mida teised temast arvavad, mitte see, mida ta enda kohta ise on välja mõelnud. Mina olen see, mida arvavad need kümme-viisteist inimest, kelle arvamused mulle midagi tähendab. Kui need inimesed arvavad minust midagi halba, siis tähendab, et ma olen teinud midagi halba ja ma pean ennast korrigeerima isiksuslikul tasandil. Küsimusele, kes ma ise olen, ei saa vastata ükski inimene. Ta on see, mida arvab temast referentsgrupp. Inimene on lahtine süsteem, kuhu peab tulema tagasiside neilt inimestelt, kellest ta midagi peab. Ma võiksin oma nimikirja siin isegi praegu improviseerida. Reet Neimar, Mihkel Tiks, Kalju Komissarov, Jaan Tooming, Laur Karu, Jevgeni Golikov, Ülo Vooglaid, täna ma ütleksin veel - Kaido Kama, Arvo

Valton, Leila Säälik. Jah! Ärge imestage midagi. Lisl Lindau on kahjuks surnud, muidu ma ütleksin Lindau, nüüd ütlen Säälik. Need on inimesed, kes võivad mulle näidata kollast kaarti või stopptuld - nagu autol on armatuurlaual üks tuli, mis hakkab vilkuma, kui midagi on valesti, midagi on puudu - õli näiteks või muud. Kui see tuluke lõõb põlema, siis tuleb auto seisma jätta ja mõtelda, mida on vaja teha, kus on viga. Ma tean, et igä inimest sellest seltskonnast paneb mõni teine nimi samas nimekirjas võpatama või pead vangutama, ja mõned neist omavahel ei tunnegi üksteist. See ei tähenda mitte seda, et ma igal sammul vastavas elusfääris käitun nende inimeste soovide või soovitude järgi, aga nende stopptuli minu eetilistele, poliitilistele ja kunstilistele valikutele on mulle tähtis. Kümne aasta pärast ma ütlen võib-olla teised nimed. Kes kümme aastat tagasi oleksid selles nimekirjas olnud? Osaliselt ilmselt teised nimed, osaliselt samad.

Oled sa auahne?

Muidugi.

Aga kuidas seletada fakti, et paljude asjade ajamisel, mida sa oled targalt ja energiliselt ajanud, eelistad sa jääda ikkagi niiditõmbajaks sirmi taha, ja au ei tule. Sa oled mitmete ettevõtmiste taga olnud, aga eesti rahvas ei tea seda.

Ilmselt on võimalik auahnus ja ettevaatlikkus ühendatud kujul. Minu puhul on see nii. Tõenäoliselt neid juhtumeid, kus ma oleksin võinud au endale võtta, kuid tänu ettevaatlikkusele ei ole võtnud, korvavad need juhtumid, kus ma tänu ettevaatlikkusele ei ole läinud au ahmima ja olen pääsenud kõrbemata. Mul on teatavasti läinud üsna hästi. Ma ei soovi kunagi võtta endale täit vastutust. Mulle meeldib olla see kuradike, kes istub katla ääre peal ja kõigutab jalgu. Ma pole kunagi elus, peale "Ugala" mastaaptide, tahtnud võtta endale täit vastutust. Kui ma läksin rajooni juhiks (sel hetkel ja veel aasta hiljem oli I sekretär rajooni juht), toimus ka see juba õhkkonnas, kus kõik teadsid, et selline funktsioon lõpeb ja kaob, sellega pidi arvestama ja selles oli mu taganemistee.

Kas ettevaatlikkus domineerib enamasti auahnuse üle?

See on isiksuse natuur, jah, et ettevaatlikkus domineerib enamasti auahnuse üle, kuid ütlen veel kord põhikategooriad. Kas lavastaja on auahne? Kui lavastaja oleks auahne, siis ta võtaks endale peaos. Neid, kes saavad aru, et selle geniaalse mängu taga, mida nad näevad ja kus nad armuvad peaosalistesse, on tark lavastaja, on väga vähe. See on kitsas ring inimesi. Aga need on ka professionaalid.

Juuni 1991.

*Vestelnud REET NEIMAR ja MIIHKEL TIKS*



## AASIA EUROOPA LÕHNU



Autor maikuusel Baikalil.

K. Moringu foto

19.-22. maini Burjaatia pealinnas Ulan-Udes toimunud mongoli keelerühma kuuluvate rahvaste teatrifestivalil ei õnnestunud ühendada kõiki mongoli rahvaid, sest Sise-Mongoolia Autonoomset Piirkonda Hiinas esindav teater ei pääsenud segastel asjaoludel tulema. See ei tumestanud toimunu tähtsust - kohtusid tohututel avarustel elavad mongolite hõimud, kellel on ühine minevik ja sarnane keel, mis võimaldab iiksteist mõista.

Kunagi ühendas samad hõimud Tšingis-khaan ja selle ühendamise vari oli kohal ka nüüd. Vaiksest ookeanist Balti ja Musta mereni oma impeeriumi rajanud rahvast on pillutanud ja kiusanud Venemaa ja Hiina, kuid see pole tapnud ühist vaimu, mida on

*Burjaadid, kelle pealinna keskväljakut kaunistab maailma suurim Lenini pea, üritavad taastada oma kultuuripõhja, tõmmates seda välja sovetliku rämpsu alt. Iseloomulik oli seegi, et mongoli rahvaste teatrifestivali lõpetamisel pani loole punkti buda vaimulik, kellele anti aupaklikult sõna pärast kohaliku juhtkonna sõnade pealelugemist.*

**MONGOLI RAHVAD:** mongolid 1 000 000 Mongoolia Rahvavabariigis (1 565 000 km<sup>2</sup>), 2 500 000 Sise-Mongoolia Autonoomses Piirkonnas (450 000 km<sup>2</sup> Hiinas), burjaadid 350 000 Burjaadi Vabariigis (350 000 km<sup>2</sup> Vene Föderatsioonis); kalmõkid 150 000 Kalmõki Vabariigis (75 000 km<sup>2</sup> Vene Föderatsioonis), oiraadid 70 000 Mongoolias ja Xinjiangi Uiguuri Autonoomses Piirkonnas (Hiina) mõnedel andmetel 2 000 000.

kinnistanud ühine usk - budism. Teatrile on suur au olla selle ühendamise idee teenistuses.

Festivali kontserdid ja etendused olid välja müüdnud. Eriti suur tung oli osavõtjate ühisele galakontserdile, mis oli tõeline rahvusliku kunsti pidu. Kalmõki rahvalaul ja burjaadi joig olid sel kontserdil midagi sellist, mis samaaegselt ülendas ja ühendas nii esinejaid kui ka publikut - viiaside saatel tõusva rahvusliku eneseteadvuse kaudu.

Rahvuslikust vaimust olid kantud ka etendused ja loomulikult oli kõik esitatud rahvuslik kirjandus. Kalmõki Rahvus-teatri esitatud rahvuseepose "Dzangar" põhjal loodud "Teravad odad" oli värviikas ja õnnestunult stiliseeritud lavastus, suur töö

oli tehtud etnograafilisele tõepärasusele vastava lavastusterviku loomisel. Tulemus oli kaugelt enam kui eksootiline vaatamäng. Veidi muinasjutuline kahe vastandliku maailma võitluse lugu oli teostatud hea ja kurja kokkupõrkena, millest ei puudunud budistliku filosoofiaga seonduv tasapind ja headuse, vapruse ning aususe mõistetega kokkukäiv iihiskondlik utopia. Kalmõkkide igivana eepose lavavariant tõestas, et see ainukesena Euroopas traditsioonilist budismi kandev rahvas hoiab oma kultuuriväärtusi loovalt.

Burjaatiäe "Dandin Lama" oli osa viimasel ajal Burjaadi Rahvusteatri lavastatud mõttelisest ajaloolisest triloogiast, mis üritas vaadelda burjaatide saatust. Selles budistlikke väärtusi kujutavas ja budistlikus vaatluses oli ebaõnnestumisi, nagu oli ilmnunud hiljuti Ulan-Udes toimunud konverentsil, kui lamaistlikud ringkonnad andsid hinnangu teatris tehtule.

Teatavasti säilis läbi Stalini aja mongoli rahvaste asustusel üks budistlik klooster Mongoolias ja üks klooster Burjaatias. Niiid

taastatakse sadu ärälõhutud ja mahajäetud kloostreid. Burjaadid, kelle pealinna keskväljakut kaunistab maailma suurim Lenini pea, üritavad taastada oma kultuuripõhja, tõmmates seda välja sovetliku rämpsu alt. Iseloomulik oli seegi, et festivali lõpetamisel pani loole punkti buda vaimulik, kellele anti aupaklikult sõna pärast kohaliku soveti juhtkonna sõnade pealelugemist.

Mongoolia Noorsooteater käsitles oma etenduses teenat, mis näib olevat päevakohane mongoli rahvaste praeguses kultuuri- situatsioonis. Kohtumist euroopaliku kultuuritraditsiooniga kujutati lavastuses "Kuulake mind" selliste nähtuste kaudu nagu prostitutsioon ja tarbiamentaliit. Selles vaatenurgas nagu ka vastandina kujutatud idealiseeritud traditsioonilises eetikas oli parasjagu naiivsust. Ometi pani see Ichinhorloogin Nyumgatvaa lavastus uskuma traagilisse tagajärge, mis võib sündida euroopaliku mõjutuse keerdkäikudes.

"Dandin Lama" lavastaja Zierendorsho Valenshanov näeb teatritegemise võimalusi

Stseenid Kalmõki Rahvusteatri lavastusest "Teravad odad" kalmõki rahvuseepose "Džangar" järgi.

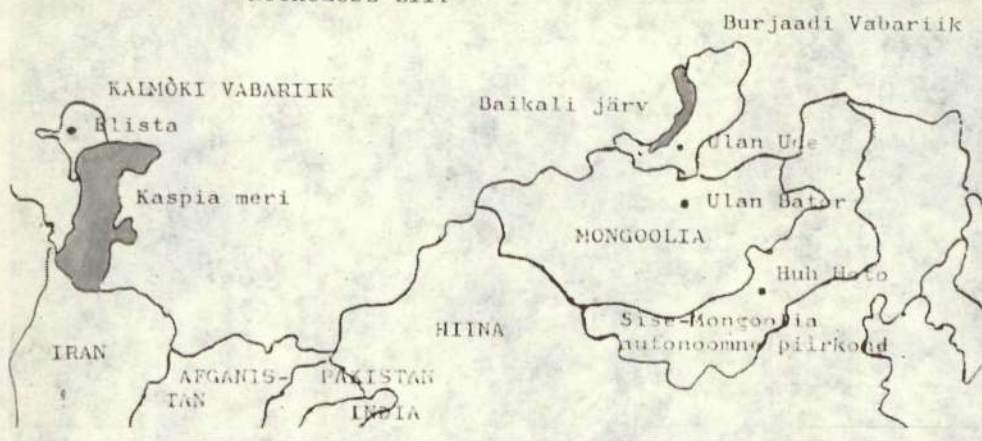




just budistlikes traditsioonides. Kloostritest pärit meditatsioonikultuur peaks tema arvamuse järgi andma uusi võimalusi näitlejaloominguks. See kõik ei tule kergelt, sest loomulikust kultuuriarengust äraldõigatud aastakümneid korvata pole lihtne.

Mis juhtub mongolite hõimudega tulevikus? Kas maailmal jätkub pluralisni võimaldamaks nende rahvakildude vaba arengut? Pärast Tiibeti okupeerimist on Mongoolia ainuke maa, kus laama-budistlik kultuur võiks takistamatult areneda.

Festival tõendas, et N Liidu ja Hiina



*Mongoli sugu rahvaste paiknemine.*

tohututel avarustel võib leida rahvaid, kes on võimelised ehitama oma rahvuskultuuri, kus võib olla oma koht elaval teatril. Ei ole mingi häda, et seda tõendust said kogeda vaid paar Moskva kriitikut, kolm poola festivalijuhti, üks soomlane ja üks eestlane. See

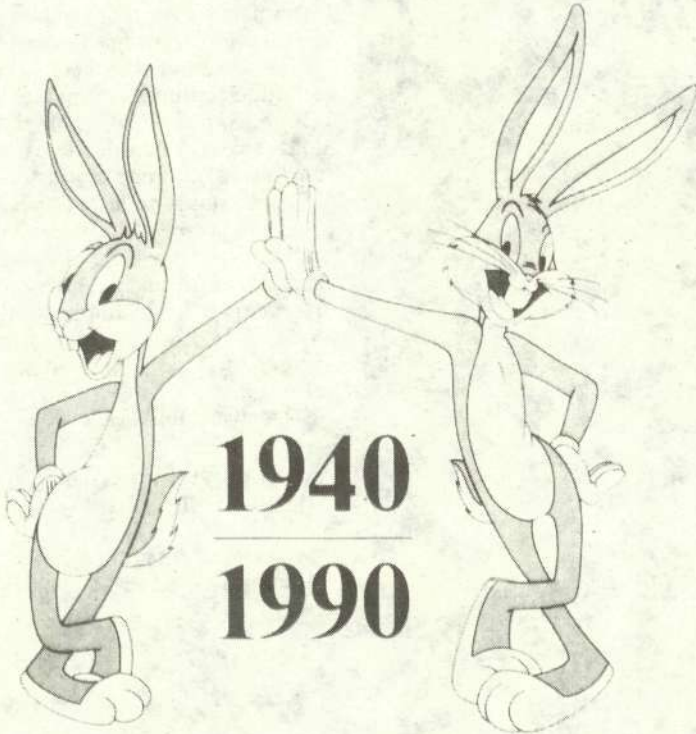
Tšingis-khaani lippude alla kogunemine oligi mõeldud just asjaosalistele. Asjaosalised said aga kokkuleppele, et asutakse moodustama mongolikeelsete rahvaste teatrite tihendust ja peetakse järgmine festival, mille toimumise kohaks saab Ulan-Batar.



*Buda klooster Ulan-Ude lähedal.*

*K. Moringu foto*

## POOL SAJANDIT TAGAAJAMIST TOM & JERRY



EESTI NUKUFILM  
SAAB VARSTI KOLMEKÜMNENVIIESEKS,  
JONISFILM PIDAS  
KAHEKÜMNENDAT SÜNNIPÄEVA.  
MULLUNE AASTA OLI JUUBELIAASTAKS  
PALJUDELE AMEERIKA ANIMAFILMI  
POPULAARSETELE TEGELASTELE.  
ESIMESENA SAI VIIEKÜMNESEKS  
VÄSIMATU IRVHAMMMAS JÄNKU JÄNES  
(BUGS BUNNY, SOOMES VÄISKI VEMMELSÄÄRD).  
POOLSAJANDI VERSTAPOSTINI  
JÕUDSID KA KASS JA HIIIR  
SELLE SÖNA OTSESES TAHENDUSES,  
NEED ON TOM JA JERRY.

"Tomi ja Jerryt" ei ole vastupidiselt "Jänku Jänesele" pärast 1970. aastate keskpaika enam suurel ekraanil näidatud. Siiski mõjub nostalgia ka "Tomi ja Jerry" puhul. "Tomi ja Jerry" seeria parimad tööd on joonisfilmi kaheldamatu klassika nii jutustuse kui ka joonistuse poolest.

"Tomi ja Jerry" produtsent oli kompanii "Metro-Goldwin-Mayer", kes tootis ka *Tex Avery* geniaalsed absurdid 1940. ja 1950. aastatel. MGM hakkas joonisfilmidega tegelema suhteliselt hilja, alles 1930. aastate keskel. Enne seda oli MGM kuulsaks saanud menukate mängufilmidega, seda suuresti



tänu tollaegsele imelapsele produtsent Irving Thalbergile.

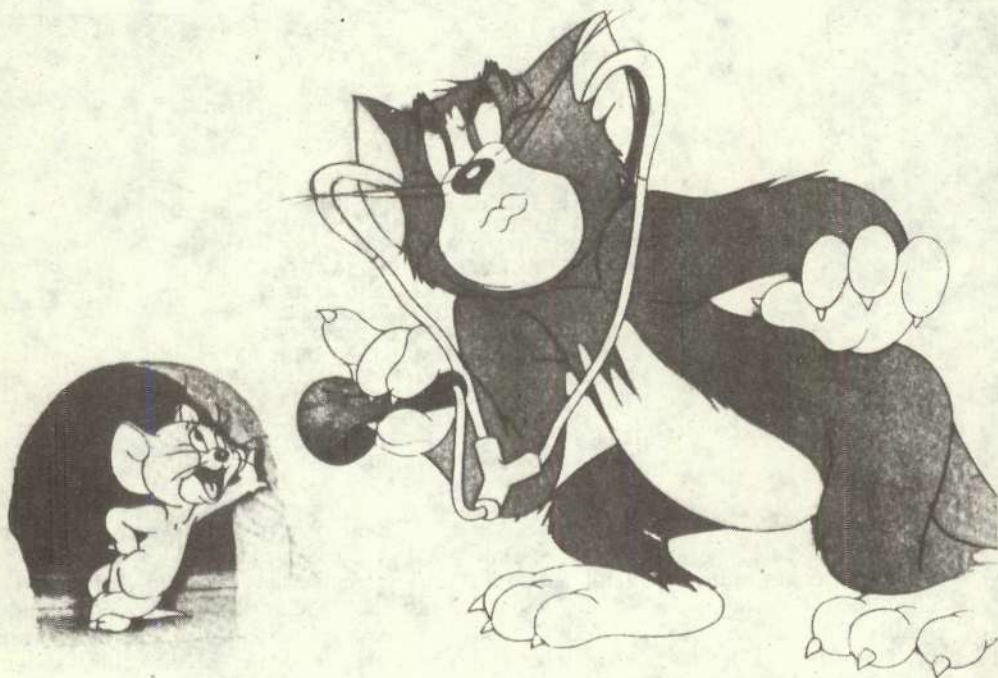
MGM huvitus joonistfilmidest alles siis, kui oli toimunud helifilmi läbimurre. Kõigepealt levitas MGM Disney endise töökaaslase, andeka kunstniku Ub Iwerksi seeriaid "Konn Flip" ("Flip the Frog") ja "Kange-mees Willie" ("Willie Whopper"). Filmid ei saavutanud oodatud menu. Iwerks oli küll suurepärase animaator, kuid tema režii oli puine ja ta uskus liialt tehnilistesse võimalustesse.

Leping Iwerksiga lõpetati varsti ära, aga MGM ei olnud ikka veel valmis oma joonistfilmide tootmiseks, vaid alustas koostööd Hugh Harmani ja Rudolph Isingiga, kes löid seeria "Kaunid kooskõlad" ("Happy Harmonies"), mis matkis Disney seeriat "Sassis sümfooniad" ("Silly Symphonies"). Harman ja Ising olid professionaalsed multiplikaatorid, aga neile ei tulnud kasuks see, et nad püüdsid iga hinna eest meeldida. Harmani ja Isingi filmid jutlustasid lihtsaid tõdesid ja kaldusid melodramaatilisusse. Scoses sellega tekkis joonistfilmis mõiste "harmanising", mille all mõeldi liigset lipitsemist publiku ees.

#### MGM JOONISFILMIDE STUDIO VEREVAENE ALGUS

Oodatud menu ei tahtnud kuidagi tulla. Niisamuti ei olnud MGM rahul Harmani ja

Igavesed vaenlased Tom ja Jerry.





Isingiga sõlmitud lepinguga: filmide ostuhind oli liiga kallis. Leiti, et oma joonisfilmide stuudio tuleks odavam. 1937. aastal alustaski tööd MGM joonisfilmide stuudio. Stuudio direktoriks määrati Fred Quimby, kes oli suurepärane ärimees, aga joonisfilmide tegelikkude võlu ta ei mõistnud: filmid olid Quimbyle raha tegemise vahend. Pealegi oli Quimby eraelus inimene, kellel puudus huumoritaju. Õnneks ei sekkunud ta eriti oma töötegitajate asjadesse, nii konservatiivne kui ta ka ei olnud. Temale piisas majanduslikust edust.

MGM tegi esialgu joonisfilme oma aja populaarsetest koomiksitest. Quimby palkas režissööriks Warner Brosi teenistuses loobereid lõiganud Friz Frelengi, kelle esimeseks tööks MGM-ile oli seeria "Kassimaa lapsed". Nii see film kui ka koomiksite ainetel tehtud tööd ei läinud kuigi hästi: filmid jätsid verevaese mulje. MGM oli sundseisus: kompanii pidi Harmani ja Isingi tagasi palkama ja andma neile töörühma.

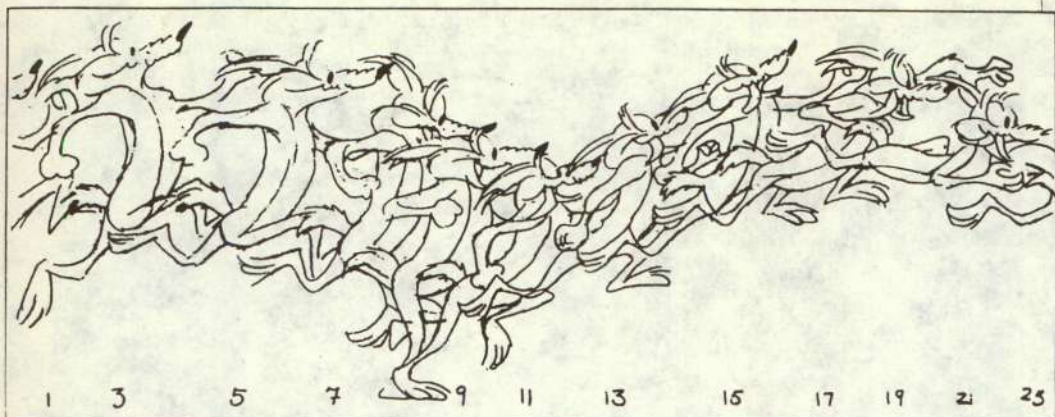
#### PAARISRAKEND HANNA & BARBERA

Uus katse osutus õnnestunuks. Harman hakkas tegema filme, kus ta sai rakendada oma nõrkust melodraama vastu. Rudolf Ising aga lõi seevastu MGM-i esimese tõeliselt menuka seeria, mille keskne tegelane oli karu Barney, hea südamega lihtsa mehe võrdkuju. Isingi töörühmas töötasid mult-

*Jänku Jänes ja kosmosesõdur Marvin.*

*Chuck Jones, ameerika suuraanimator*





Cluck Jonesi tööjoonis aastast 1941.

plikaatoritena William Hanna ja Joseph Barbera, kes tegid kõikide "Tomi ja Jerry" filmide režii kuni 1956. aastani, kuigi sceria esimene film "Puss lendab välja" ("Puss Gets the Boot") tuli ekraanile veel Isingi nime all.

"Puss lendab välja" valmis 1940. aastal ja esitas esmakordselt hiljem nii tuntuks saanud kassi ja hiire mängu: Tom (tollal veel Jasper) on enesega rahulolev, pisut sadistlike kalduvustega kodukass. Tema vastane, hiir Jerry, ei ole hoopiski nii abitu, nagu ta välja paistab, vaid annab kassi püüdmiskatsetele sama mõõduga vastu. Hiir jääb enamasti peale, sest terane taip võidab jõu.

See film oli esimene, mille režii Hanna ja Barbera tegid üheskoos. Tööjaotus kujunes kohe alguses välja: hea ajatunnetusega Hanna oli režissöör ja Barbera, kes valdas suurepäraselt komöödiat, kirjutas stsenaariumid. Võib koguni öelda, et Barbera koostas esialgse mustandi, millest Hanna lõpliku variandi välja lihvis.

## MENU SÖLTUS JUHUSEST

Tänu "Tomi ja Jerry" sceriale sai "Hanna & Barbera" oma töögrupi. Nagu sageli, otustas ka nende puhul menu juhuse. Quimby ja teised MGM-i juhid ei olnud kassi ja hiire paarsusest esialgu vaimustatud, pidades seda liiga kulunuks. Sceria otsiski kuu endale õiget vormi ja läks mitu aastat, enne kui Harmani ja Isingi mõju lõplikult kadus, eriti kaua andis see tunda kunstnikutöös. "Tomi ja Jerry" sisuline üleschitus küpses siiski kiiresti - enam-vähem püsiv põhiasetus kujunes välja paari aastaga. Teisalt ei olnud see ka mingi ime, sest nii Hanna kui Barbera oli professionaalne stsenaarist. Hanna

oli olnud Harmani ja Isingi teenistuses juba 1931. aastast alates. Oma ajale lõivu makstes lisas ta "Tomile ja Jerry'le" pehmemaid toone, kuid ei pakkunud iial üle. Temalt on pärit see, et kass ja koer on tegelikult sõbrad.

Joe Barbera oli enne MGM-i konpaniisse tulekut töötanud mitmes stuudios. Tema karjääri tipp enne MGM-i tulekut oli töö Max Fleischeri, Disney arvestatavama võistleja juures. Barbera olulisem panus sceria loomisel oli see, et ta suutis kiiresti ja osavalt leida vajaliku situatsiooni ja meeoleolu. Tema keskujuks oli varaste slapstick-komöödiade<sup>1</sup> tihe rütmistus.

## LIHTNE PÕHISKEEM

"Tomi ja Jerry" sceria põhiskeem on lihtne, kuid tõhus. Kass ajab hiirt taga, kuid vajaduse korral võitlevad nad koos ühise vaenlase vastu. Vaenlane võib olla näiteks koer Butch/Spike koos kutsikatega, mustanahaline toatüdruk Mammy või võõras kass. Jahist saab rituaal: kass ajab hiirt taga tagaajamise enese pärast ja mitte selleks, et hiirt kätte saada. Tänu sellele tõsiasjale ei kulu paarsus ära, vaid säilitab oma võlu: vaataja teab, et hiir jääb enamasti peale, ja ega kass midagi muud ei ootagi.

"Tomi ja Jerry" filmid võib jagada nelja perioodi, täpsemalt võttes koguni viide. Kõigepealt oli algus ja kuldaeg 1940. aastast kuni 1951.-1952. aastani. Järgnes mõõna-periood 1953-1956, kasumi kõrgaeg 1961-1962 (nn Rembrandti periood), Chuck Jonesi periood 1963-1967 ja lõpuks televisiooni aasta 1975.

<sup>1</sup> slapstick-komöödia - palagan, laadanal, klounaad.



"Tom ja Jerry" kuldaeg oli aastatel 1944-1949. Sel ajal valmisid sceria keskse-mad ja hinnatumad tööd. Režissööridel oli suhteliselt suur vabadus: "Tom ja Jerry" oli MGM-i joonisfilmide stuudio kõige popu-laarsem toode ja Quimbyle meeldisid kassi ja hiire seiklused, mistõttu tegijad võisid eelarvet üsna vabalt kasutada. Filmidel oli leidlik süžee ja hoolikas, ilmekas teostus, mida võis lugeda multiplikaatori Irvn Spence teeneks. Ka Hanna ja Barbera ise tunnistasid, et sceria edu saladus on *story* ja *gag*<sup>2</sup> õige vahetõttu, õnnestunud väljajoon-nistatud karakterid, tegelaskujude mitme-tähenduslikkus.

## "HANNA & BARBERA" JA AVERY KONKURENTS

Hanna ja Barbera kuulusid nn Avery koolkonda. Nende ja Tex Avery<sup>3</sup> vahel, kellel oli MGM-is samuti oma võttegrupp, käis äge konkurents. Hanna ja Barbera said Averylt pidevalt mõjusid, mis avaldus ennekõike filmide rütmis ja liialdatud reaktsioonides. Konkurents oli lõpuks nii äge, et režissöörid hakkasid üksteist üle trumbates ise kassi ja hiirt mängima: filmide tempo muutus nii kiireks, et nende sisu oli arusaadav vaid filmi tegijatele.

"Tom ja Jerry" sceria üksikutele filmidel oli erinev ülesehitus, kuigi see erinevus ei olnud niisama suur nagu näiteks Averyl. Filmid, mille aluseks oli terviklik *story*, olid talitsetumad ja rajanesid rohkem tunnetel kui tegevusel. Niisugustes filmides on ka kassi ja hiire sõprus tuntavam kui teistes (näit. "Jõuluõöl" - "The Night before Christmas", 1941).

Puhtaimad lühikomöödia näited on aga need filmid, millel ei ole tõelised süžeed, vaid mille põhirõhk on tegevuslikel *gag*'idel (nagu "Veeremängu allce kass" - "Bowling Alley Cat", 1944). Neis filmides on ka kõige rohkem vägivalda. Tuleks meeles pidada, et anarhistlik koolkond liialdab vägivallega teadlikult, see on füüsilise komöödia üks element.

## TOM JA JERRY MÄNGUFILMIDES

Oma režissöörkarjääri alguses tegi "Hanna & Barbera" lisaks "Tomile ja Jerry" ka teisi töid, aga keskendus peagi vaid kassile ja hiirele. Tom ja Jerry said nii populaarseks, et MGM kasutas neid ka <sup>2</sup>*gag* - temp, nali, vaimukus, ka lollitamine ingl. k. <sup>3</sup>Tex Avery (s 1907) - Ameerika animafilmi suur-kujusid, vaba, peaaegu sürrealistliku fantaasia kujutaja.

pikkades mängufilmides, kuhu "Hanna & Barbera" tegi animatchnikas lõike. Tom ja Jerry seiklesid näiteks niisugustes mängu-filmides nagu "Lauluga maale" ja "Märjalt on ohtlik" ("Dangerous when Wet"). Režis-sööride ambitsioonikaim töö tollal oli siiski lõik Gene Kelly filmis "Kutse tantsule" ("Invitation to the Dance", 1956).

Kuigi "Tom ja Jerry" sceria oli väga populaarne, tekkis 1950. aastate algul ma-janduslikke raskusi: lühianimatsiooni toot-miskulud olid märgatavalt tõusnud. Ka "Tom ja Jerry" sceria tehnilist teostust tuli lihtsustada. Sellega seoses kaotas Tomi roh-makavõitu kaju palju oma loomulikkusest, sest ta siluti ära. Lisaks oli "Hanna & Bar-bera" sunnitud tegema nn "cheatereid" (petu-filme), mis kasutavad vanade filmide mater-jale tagasivõttudena või mõnel muul moel.

Mis puutub filmide sisusse, siis püüdsid autorid enesekordamist vältida. Filmidesse toodi uusi tegelaskujusid. Neist tähtsamad olid Jerry väike vennapoeg, ablas, hall hiireke Nibbles ja koer Butchi isalikum versioon Spike. Üha sagedamini pidas kass jahti mitte enam Jerryle, vaid väikesele kollaslele pardile, kellel siiski puudus hiire sitkus ja terane mõistus.

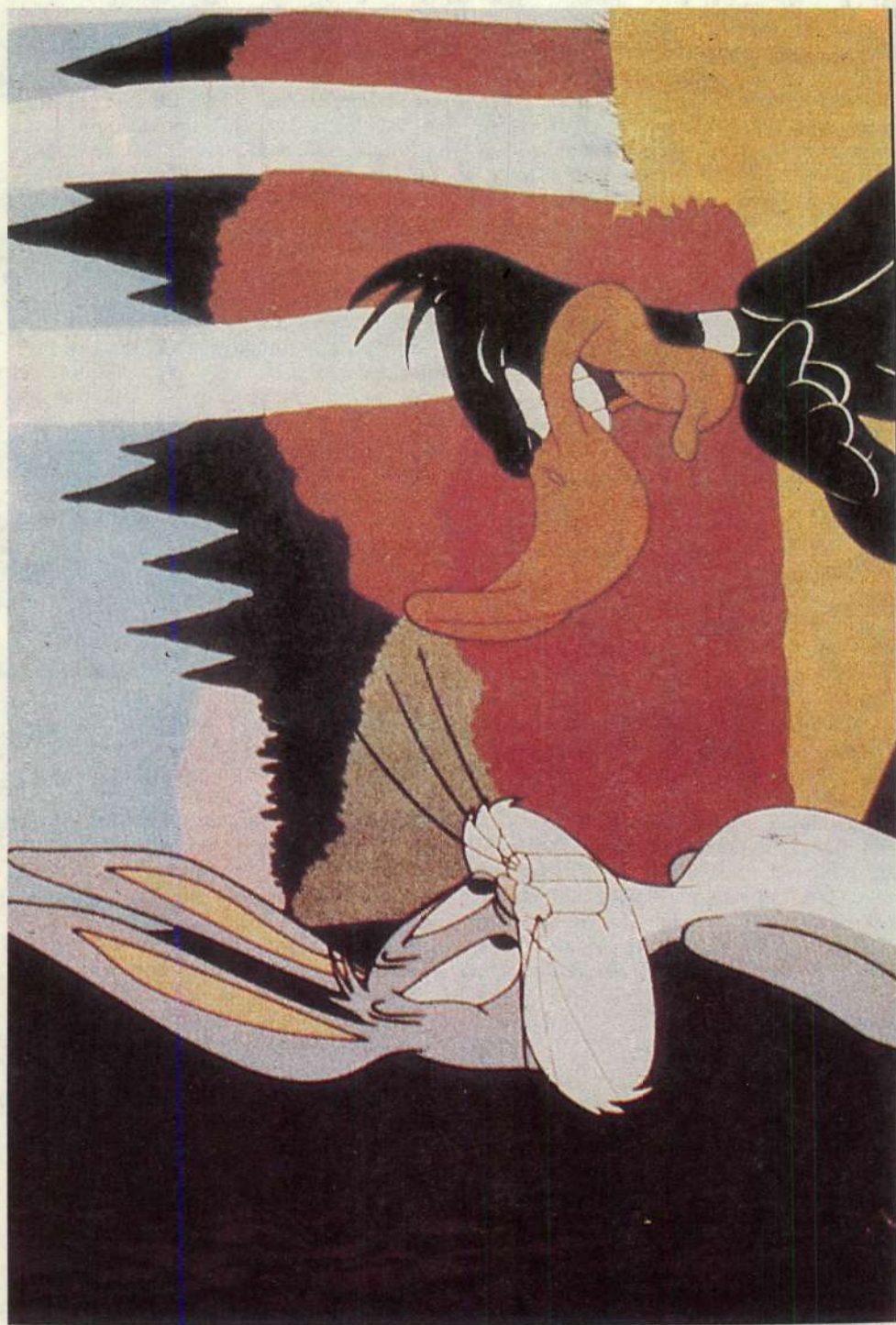
## AJALIMIIT KÄRBIB SÜŽEED

"Hanna & Barbera" oli sunnitud ka filmide süžees järeleandmisi tegema. Kui varem lubati filmi pikkuseks kaheksa minutit, siis nüüd oli soovitatav piir k u u s m i n u t i t. Lisaks hakkas MGM alates 1954. aastast ka joonisfilmide puhul rakenda-dama *cinemascope*'i formaati ja 1956. aastast peale tehti juba kõik joonisfilmid laickraani mõõdus. Sel mõonaperioodil lihtsustati süžeed rohkem kui varcm ja mitmed vanad filmid kohendati väikeste muudatustega uue, *cinemascope*'i formaadi jaoks ümber.

Kui teenekas produtsent Fred Quimby 1955. aastal pensionile läks, anti "Hanna & Barberale" ka "Tom ja Jerry" produtsendi õigused. 1957. aastal otsustas MGM oma multifilmide stuudio hoopis sulgeda, tuues põhjuseks kahaneva turu. Nii siirdusid "Hanna & Barbera" televisiooni teenistusse, võttes kaasa ka oma *limited animation*'i meetodi, millega said oma ala ainuvalitse-jateks.

## REMBRANDTI PERIOOD TSEHHOSLOVAKIAS

"Tom ja Jerry" okasroosikesuni ei kest-nud kuigi kaua. 1969. aastal otsustas MGM



kunagise menu ära kasutada ja äratas tegelaskujud uuesti ellu. Produutsent William L. Snyder palkas seeria režissööriks emigrandi Gene Deitchi ja hakkas filme tegema Tšehhoslovakkias, kus tootmiskulud olid eriti odavad. Uues seerias oli 13 filmi. Tšehhide joonistatud Tom ja Jerry olid kui oma eelkäijate kahvatud varjud. Deitch kurtiski hiljem, et animaatorid said tööle hakates ette vaid viis-kuus Tomi ja Jerryt ja needki olid üsna viletsad. Parimates tšehhi "Tomi ja Jerrydes" oli rituaalse tagaajamise võlust üht-teist siiski säilinud. Tšehhi seeriat nimetati pilkavalt Rembrandti loominguks. Nad ei meeldinud ei publikule ega professionaalidele. Üks vana "Tomi ja Jerry" veteran kommenteeris lühidalt: "No on ikka jubedad küll." Leige vastuvõtt ei jahutanud MGM-i indu ja kompanii kutsus endise Warner Brosi veterani, kunstniku ja animaatori Chuck Jonesi ja tema sõbra Les Goldmani seeriat jätkama.

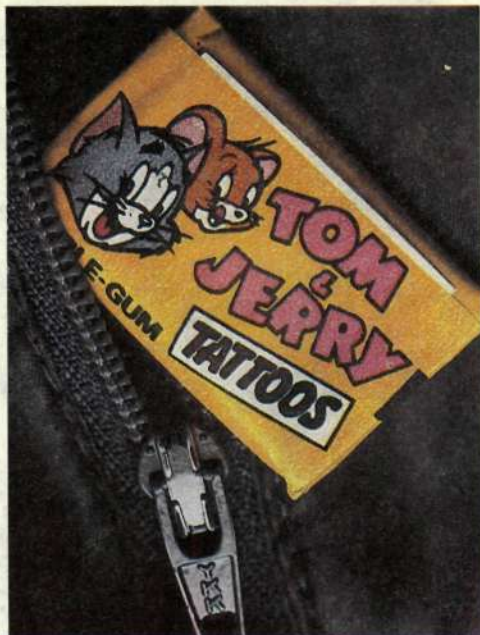
Jones ei olnud asjast eriti huvitatud. Ta kinnitas, et ei suuda tabada seeria algupärast vaimu. Jones võttis töö siiski vastu, põhjendades seda hiljem järgmiselt: "Nende pakutud büdžett (42 000 dollarit) oli nii suur, et see võimaldas kasutada televisioonis üldiseks kujunenud arvutianimatsiooni asemel ehtsat animaplikatsioonitehnikat." Jones palkas oma kompaniisse "Tower 12" vana Warneri töötajaid, kellest kõige tähtsam oli uue seeria leidlik stsenaarist Michael Maltese.

## TOMILE DRACULA VÄLIMUS

Chuck Jones andis "Tomi ja Jerry" seeriale visuaalselt uue näo, *story* aga jättis muutmata. Jonesi ei huvitanud tagaajamise rituaal, teda kui režissööri köitis tegelaste iseloom palju rohkem. Jonesi Tom ja Jerry olid ilmekad ja eriti Tomi välimust on sageli võrreldud Draculaga.

Kass ja hiir on muu kõrval ka isiksused, mis innustas Jonesi sedavõrd, et filmide üleschitus ja *gag*'id jäid tagaplaanile. Ta tegi küll oma (selle perioodi) parimad režissööritööd (mh "Snowbody Loves Me" ja "Kass ülal, hiir all" ("The Cat above, the Maise below", 1964), aga üldmulje oli kahvatu, filme võis koguni puiseks nimetada. Peagi hakkas Jones tegelema üksnes tootmisega ja seeria režissöörideks said endised multiplikaa- torid, nagu näiteks Abe Lewitow.

Stuudio "Tower 12" oli teinud 1967. aastaks 34 filmi. Algupäraste "Hanna & Barbera" filmide teeneid rõhutab seegi, et Jonesi perioodi parimad tööd kasutasid 1940.



Tom ja Jerry Tallinna kaupluseletilt.

aastate stsenaariume, neid pisut moderniseerides.

Kuid 1970. aastateks oli selge, et ka seeria vanad meistrid ei suuda kassi ja hiirega enam midagi ära teha. Ja nii töid "Hanna & Barbera" ise oma "Tomi ja Jerry" jälle turule, nüüd teleseriaalina. Sponsorite nõudmisel jäeti tegevuslik komöödia ära, seda asendas sõnaline nali. Ühtaegu muudeti Tomi ja Jerry viha-armastuse vahetõrkselt sõpruskeks. Lõpptulemus oli täielik pettumus, uuendatud välisilme kaasa arvatud.

See ei tähenda aga siiski, et 1940. ja 1950. aastate parimad Tomid ja Jerryd oleksid oma võlust midagi kaotanud, nad rõõmustavad vaatajat tänini. "Tom ja Jerry" on ameerika lühimultifilmi klassika rohkem kui miski muu. Sarja tähtsus joonisfilmi arengus ei saa ega tohigi alahinnata. "Tom ja Jerry" tõi anarhistliku koolkonna meetodid üldisesse teadvusesse ehk kõige kergemini mõistetavas vormis. Ka vanus ei tee kassile ja hiirele ekraanil midagi, sest mis loeb pool sajandit neile, kes on ajatud.

---

SAULI PESONEN (sünd. 21. novembril 1963) on Oulu Filmikeskuse tegevjuhataja. Teeb pidevalt filmialast kaastööd soome päevalehtedele ja kõigile filmialastele väljaannetele. Raamat "Transylvaania 6-5000" (1990) on animatsiooniuurimus Tex Avery'st ja Chuck Jonesist. "Surulliset hahmoritarit" (1991) käsitleb koomikutepaari Stan Laurel ja Oliver Hardy. Erihuviiks animatsioon ja koomika.

---

## TANTS JUMALALE



Mireille Nègre tantsimas Püha Vincent de Pauli kiriku altari ette ehitatud laval Bachi "Magnificati".

Paganarahvad on alati austanud oma jumalaid muusika ja tantsuga. Aga ka Vanas Testamendis esineb üsna palju tantsimist. Sellega väljendab näiteks oma rõõmu poeetid kuningas Taavet Seaduse lacka ees, ja Lauluraamatust loeme, et isegi jõed löövad käsi kokku ja metsapuud hakkavad tantsima suurest vaimustusest, kui Looja end ilmutab.

Jumal ise tantsib ka, kirjutab prohvet Sefanja (3,17): "ta tantsib sinule rõõmu-hõisketega nagu pidupäevadel". Need

üllatavad sõnad seisavad prantsuse nn "Jeruusalemma piiblis", mida võib usaldada, kuna selle tõlkega on tegelnud kõige kompetentsemad prantsuse eksegoodid. Eestikeelseis variantides ei esine "tantsimine" üldse. Briti Piibliselti väljaandest (1945) loeme: "Jehowa ... on rahul oma armastuse läbi, ja väga rõõmus su pärast hõiskamisega." 1952. aastal Torontos väljaantud Suures Piiblis öeldakse selle asemel: "Jumal ilutsob sinu pärast hõiskamisega."

Mis tähendab "ilutsemine"? Tundub, et protestantlik puritaanlus ei kannata välja mõtet, et tantsimises võiks väljenduda midagi jumalikkude. Ka katoliiklased ei ole seni tantsu suhtes eriti positiivsed olnud. Võibolla on selles süüdi euroopa tantsustiil üldse, mis on tugevalt seotud erootikaga.

Teisest Vatikani konstiilist saadik on arusaamad hakanud muutuma. On ka põhjalikumalt uuritud idamaiseid sümboloid ja sakraalseid kunstivorme. Inimeste tunnus-tatakse uuesti kui terviklikkude olevust, kelle keha ja vaim on võimelised "teenima" Jumalat. Liturgia tuletab meelde, et Püha Vaim inspireerib maailma. Sellest võime järeldada, et tänapäeva katsetused ja voolud sakraaltantsu uuendamiseks saavad tuge Vaimult.

Aprillis 1991 elasin ise kaasa suursündmusele, millest alles paari aasta eest poleks julgenud unistadagi: Pariisi Ooperi prima-baleriini ja karmeliidkloostri nunn Mireille Nègre tantsis Püha Vincent de Pauli kiriku altari ette ehitatud laval Bachi "Magnificati"!

Raamatus "Une vie ciel et terre" ("Elu taeva ja maa vahel", kirjastus "Balland", Pariis, 1990) kirjeldab Mireille oma karjääri ja teed Jumalani.

Tantsule juhtis teda kohutav õnnetus liftis, mis purustas ta vasema jala. Kaheaastane laps pidi jääma eluks ajaks vigaseks. Kuid mitme operatsiooni järel õnnestus arstidel siiski mürtud luud ja muljutud lihased õigesse asendisse panna. Kaks varvast aga jäid puudu, tasakaalu kindlustamiseks soovitati tantsutreeningut.

Ballettikursustel avastas Mireille oma kutsumuse. Jalg tegi hirmsat valu ja amputeeritud varbad tuli asendada proteesiga, kuid rõõm tantsimisest aitas seda välja kannatada. Varsti algas tõsine töö Pariisi Ooperis, kus ta sooritas edukalt kõik eksamid. Kuid miljöö tundus väikesele tüdrukule juba algusest peale ebameeldiv: kaaslased olid egotsentrilised ja kadecad,

rivaalsus kaalus üles kogu võimaliku sõpruse. Hiljem kogeb Mireille veel, et see, kes tahab eriti huvitavat osa tantsida, peab selle enamasti kellelgi teisel käest ära võtma. Õnnestunud karjäär toetub sageli üsna ebamoraalsele alusele. Ja see kogemus on kindlasti üks neist põhjustest, mis ajasid neiu ooperilavalt kloostrisse.

Vahepeal ilmub Mireille' elutece Roberto Benzi, noor geniaalne muusik ja võluv isikus. Aga too romantiline unelm ei kestnud kaua. Kui Benzi abiellub, võtab Mireille oma hinge ja südame luubi alla ja avastab, et ta ei olegi loodud abielu jaoks. Ta igatseb millegi suurema, põhjalikuma, lõplikuma järele. Samas taipab ta, et töö ooperis ajab teda tihti vastuollu isenda ja oma töökspidamistega. Nii näiteks ei saa ta hakkama võrgutava nümfi osaga "Daphnises ja Chloes". Moodsad suunad eelistavad esteetikale provokatsioon, arvab Mireille Nègre ja otsustab sel teemal mitte järele anda.

22-aastaselt saab Mireille priimabaleriini tiitli ja hakkab lugema vaimulikku kirjanust. Kõigepealt koraani ja siis evangeeliume. Siin avaneb talle uus maailm. Üks endine õpetaja, kelle sugulane on karmeliit Limoges'i kloostris, saadab ta sinna paariks nädalaks puhkusele. Kärarikkast Pariisist ja Ooperiteatri rahutust keskkonnast tulnud noorele inimesele tundus see vaikne koht paradiisina. Ühine palvetamine, kaunid tseremooniad, ödede lahkus ning lihtsus aitasid parandada mõningaidki haavu. Pariisi tagasi tulles hakkab Mireille aimuma, et tema õige koht ei olegi teatris, vaatamata sellele, et töö edeneb ja ta leiab publiku juures hea vastuvõtu.

Varsti paneb Mireille balletikingad kappi. Kui Serge Lifar püüab teda kinni hoida, sõidab tüdruk tagasi oma kloostrisse ja jääb sinna kümneks aastaks. Ja ometi... Kuldne üksindus Jumala ees oli küll saavutatud, aga igapäevane elu nõudis töid ja tegemisi, milleks tantsijanna polnud ette valmistatud. Vaja oli reflektooriumi parketti küürida, köögis kartuleid koorida ja vahel ka heinateost osa võtta. Kõige kurvem oli see, et nunnad olid enamasti kõik lihtsad maainimesed, kel puudus igasugune kunstiline haridus või haridus üldse. Ja nagu igas inimlikus ühiskonnas tekib ka kloostris pingeid ja konflikte. Mis oli siin parem? Kas karmel oli üldse täiuslikum kui Ooper...?

Päevakava oli siingi range nagu Ooperis. Öö aga on vaba ja võtab kaasa fantastiliste reisidele. Unes hakkab Mireille uuesti tantsima. Mõte, et tants nagu kõik ilu tuleb Jumalast ja peab pöörduma tagasi Jumalale, kasvab ja areneb iga päevaga. Kõik vihjed tantsule psalmides, mida loetakse jumalateenistusel, põletavad end müllu. "Ma tantsin Sinule, Issand, nii kaua kui ma elan..." Pikapeale küpsebki idee, et ka väljaspool kloostrit võib pühendada oma elu Jumalale. Tantsul võib olla eriline ülesanne Jumala

plaanides. Ettenägevus on nüüd ise pakunud lahenduse - kloostrist lahkunud, leidis ta sõpru, kelle abiga asutas Pariisis tantsukooli, kus püütakse õpetada ja arendada kristliku inspiratsiooniga balletti. Nõnda võis ta truuks jääda esimesele kutsumusele.

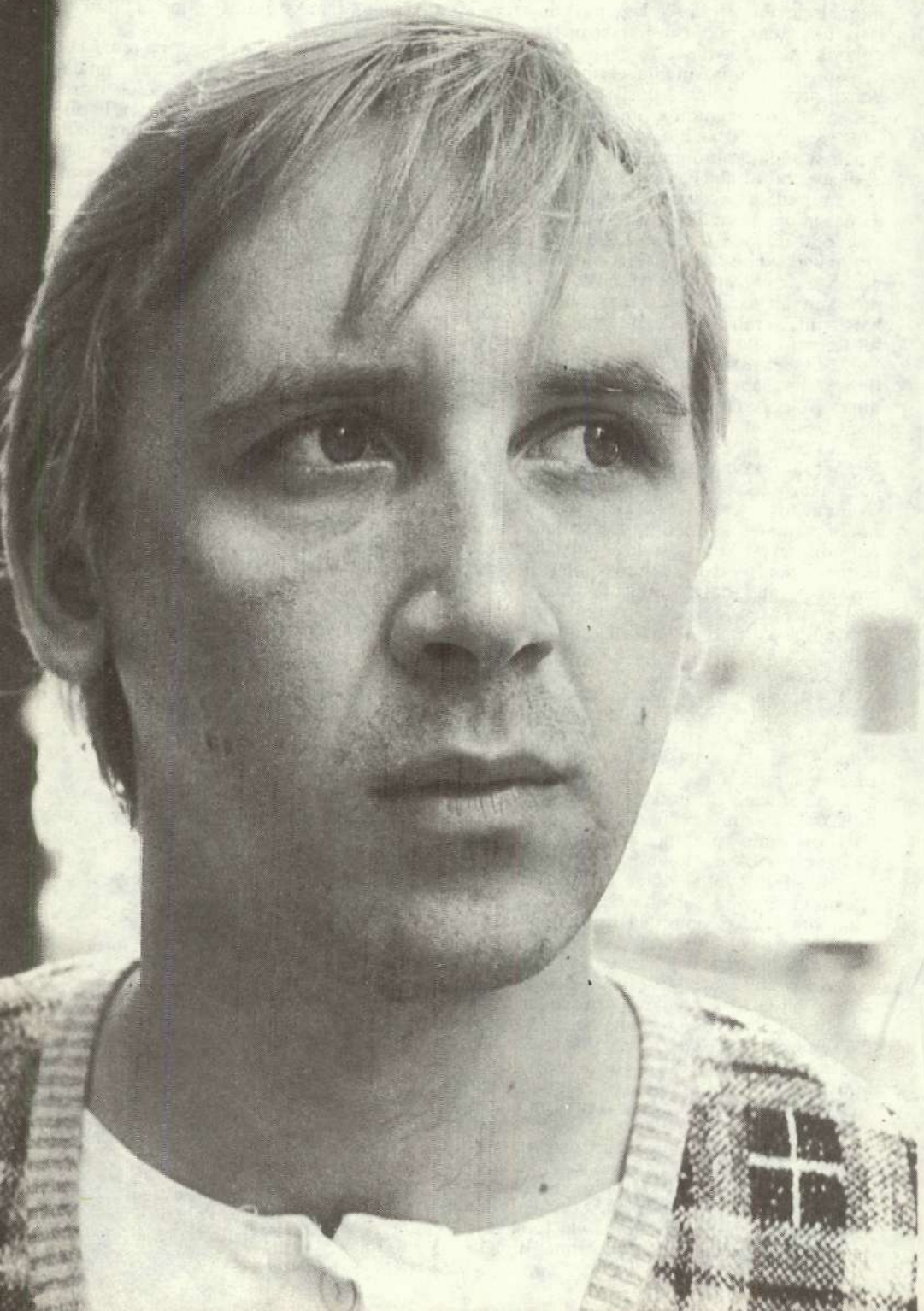
Aga ka teine kutsumus sai oma osa. Mais 1986 pühitseti Mireille Nègre Pariisi Jumalale kirikus Jumalale ja... tantsule! Tseremooniast võttis osa kardinal Lustiger, Pariisi peapiiskop. Mireille on nüüd ametlikult *vierge consacrée*, "pühitsetud neitsi", kes elab ja töötab nagu kõik kristlased, kuid palvetab nagu nunn. Riitus, mis seati sisse III sajandil ja elustati uuesti paari aasta eest, võimaldab intentsiivset usklikku elu ka neile, kel ei ole kloostrikutsumust.

Seda kõike olin juba ammu kuulnud ja lugenud. Ajakirjandus on ju maias selliste lugude peale. Lehemehed ajasid jahti piktoresketele piasiasjadele. Teati jutustada, kuidas Mireille viimasel kohtumisel Ooperis Rudolf Nurejeviga löi risti ette ja kumardus sügavalt jne.

Ootasin sellest etendusest Püha Vincenti kirikus midagi ennoolematut, kuid sain sügava pettumuse. Kas klassikaline ballett on üldse võimeline tõlgendama mingit filosoofilist või usulist arengut? Tema grammatika koosneb stereotüüpsetest sammudest, figuuridest ning aitiütidest, mis piiravad uudset loomingut. Selga seotud ristiga üle lava tippimine ei anna tantsule veel sakraalset mõõdet. Kuid küllap Mireille Nègre areneb edasi oma kõneluses Jumalaga ja suudab välja murda oma ooperikoolis omandatud korsetist. Moodsal sakraaltantsul on tulevase Euroopa kultuuris kindlasti oma koht. Ühiskond peab sellega üksnes harjuma.

Elmo Nüganen Tallinnas,  
28. augustil 1991.

T. Huigi foto



ELMO NÜGANEN (s 15. II 1962). Näitleja. Lavastaja. Teatrisse tuli 1985 üliõpilasena - lavakunstikateedri 13. lennu kursusetöoga "Sorry, me oleme tulekul!". See kehtib kogu lennu kohta, kõik astusid lavale 2. kursuse tudengitena. Teatrist sai kohe töö, regulaarsed etendused. Elmole jagus vaid karakterseid suitsukesi: Kristus ("Teekond punktist A punkti B") ja Osric ("Hamlet") ja Kohtunik ("Oklahoma"). Näitlejakarjääri ei kiputud koolis ennustama. Tingis ometi Komissarovi käest endale välja T u s e n b a c h i rolli "Kolmes õöle". Muigab selle "tehingu" üle praegugi. Kursusejuhendaja ise nõudis aga lavastust: Nüganen enne teatrikooli ei lõpetanud, kui on teinud lavastuse! Kahe ja poole nädalaga valmis diplomitööna "T ö r k s a t a l t s u t u s e", vaimukas tõlgendus, millel oli väga elusa komöödia nägu. Teatriavalikkus hakkas silmi kissitama: vist saab lavastaja...? Pagendas end 1988 Viljandisse - tööle! Teadlikult. Metropolis oleks ähvardanud oht jääda poisikeste ja buratinode amplusse.

Provintsiteatris "Ugalas" polnud eelarvamusteks kellelgi aega, igapäevane töö kujunes kohe ka eneseteostuseks. Rollist rolli arenev näitleja, kaldumas esiti rohkem karakterikoomikasse, laetud lennukalt vaimuka ja detailirohke mänguga: Ö u d u ("Sinder-Vinder"), K a r d i n a l ("Becket ehk Jumala au"), J a c k ("Charlie tädi"), M a r k ("Aed ilma mullata"), P e t e r ("Iha jalakate all"), F i l e ("Vihmameister"), C o o p e r ("Kass kuimal plekk-katusel"). Näitlejaloomingu märksõnadeks tahaks kirjutada: koomilisus, soojus, inimlikkus, arenev professionaalsus. Ka aukartus (või lugupidamine?) teatri ees. Lavastajaloomingu puhul peaks märksõnu kordama. Lastetükk "S i n d e r - V i n d e r" (1989), vaimukas lõdvestuspill "C h a r l i e t ä d i" (1989), elutraagikast koomilist otsiv "K a j a k a s" (1990), improviseerimislustist pakatav "A r m a s t u s k o l m e a p e l s i n i v a s t u" (1991). Lavastusi on toitud kurssuse kambavaim ("Ugalasse" tulid veel Noormetsad ja Dajan Ahmetov), mis on aastatega kujunenud meeskonnatundeks; loominguine üksmeel on leitud ka varasemate ugalalastega, eeskätt K. Raidi, M. Vaheri, K. Saldre, T. Taimlaga. Nüganeni teater on meeskonnateater - delikaatne ja aus oma tööiste mängureeglitega, publikuaustuse poolest vist isegi vanamoeline, kuid lavastajakäekiri mõjub värskena, kompleksivabalt. Seda on ka märgatud, tema eluterve teatrihoiak ära tuntud, temast lavastajana huvituma hakatud (loodetavasti ei vaibu huvi tema kui näitleja vastu!). Kõik annab märku sellest, et Elmol hakkab teatritegijana kujunema OMA NÄGU. Peda kultuurharidusest teatrikooli 2. kursusele suurte kahtlustega vastu võetud Elmost hakkab Nüganen saama. Ta on

aktsepteeritud, pärislavastajate seltskonda vastu võetud.

Mis jääb teatrimaski varju? Lapsepõlv, eraelu, hobid, lemmikteosed ja -toidud? Õpetajad. Inna Taarna, Kalju Komissarov, Reet Neimar, Kaarin Raid... Näitlejast abikaasa Anne Reemann... See tegelik MINA, mille hoovusi loojailmes vaid teija ise aimab ja otsib. Vaatajale on need vaid põgusad faktid rahuldumaks igivana inimlikku uudishimu. Niisiis, sünnilinn - Jõhvi, Kohtla-Järve satelliitlinn, eestlaste saareke. Adolf Kesleri nimeline 5. Keskkool, vist teatrit soosiv: lõpetanute hulgas veel Guido Kangur, Tõnu Raadik, Margus Vaher. Ehk on tõmme ilu ja harmoonia järele eriti tugev neil, kelle lapsepõlv on möödunud üsna ebaesteetilisest keskkonnast? Näitering loomulikult: Saabastega Kass ja Pavlik Morozov. Esimene roll oli siiski Kalevipoeg Kalevipoja-nimelises lasteaias. Mäletab laudade viimist üle Peipsi järve... Käskis emal lina ümmarguseks lõigata ja siniseks värvida. Järgmisel päeval pani järve lasteaias maha ja hakkas harjutama. Lavastajaecdused löid juba siis välja. Kaks viimast keskkooliaastat möödusid juba Tallinnas, kuhu saabus tähelepanuväärse iseloomustusega: kalduvus alkoholismile... Oli kihlveo tõttu esimest korda elus väga purjus ja jäi Jõhvi kooli õpetajatele vahele... Ei tahetud esialgu mitmes Tallinna koolis jutule võtta. Varajases nooruses oli teisigi kalduvusi, näiteks õmblemisele: tegi endale kunstnahast punase vesti. See monstrum innustas tehnikakooli astuma, mille lõpetas 1982 punase diplomiga 5. kategooria meeste- ja ülerõivaste rätsepana. Hirmust tuleviku ees põgenes Pedagoogilise Instituuti näitejuhuks õppima. Ikkagi maakultuuritöötaja soliidne amet isikliku kabineti ja radiolalga! Nõukogude armee nõudis pärast 1. kursust oma, kuid militaarelus vedas: *ansambl pesni i pljaski* "Tatšanka". Elukarastusele järgnes järelkonkurss lavakunstikateedrisse, kohe 2. kursusele ja peaaegu kohe lavale, teatrisse... Ongi elulool ring peal.

Margot Visnap

THEATRE. MUSIC. CINEMA. OCTOBER 1991  
 ESTONIAN CULTURAL MAGAZINE. PUBLISHED MONTHLY BY "PERIOODIKA".  
 EDITOR-IN-CHIEF: MIHKEL TIKS. ASSISTANT EDITOR: PEETER TOOMA.  
 THEATRE EDITORS: REET NEIMAR, MARGOT VISNAP. MUSIC EDITORS: MARE  
 PÕLDMÄE, MART SIIMER. CINEMA EDITORS: SULEV TEINEMAA, JAAN RUUS. ART  
 DIRECTOR: MAI EINER. NARVA MNT. 5, PK 3200, TALLINN 200090, ESTONIA

## THEATRE

### M. KÕIV answers (3)

Madis Kõiv, a physicist, philosopher and dramatist is being interviewed by the theatre director Priit Pedajas. Kõiv, who is certainly one of the most original Estonian dramatists, but who had been put in the shade, is rising to be the centre of attention on our cultural scene as a thinker and a dramatist. Over the past year two of Kõiv's plays were produced: *Castrozza* in the Tartu Vanemuine theatre (directed by Jüri Lumiste) and *A Meeting* in the Tallinn Drama theatre (directed by Priit Pedajas). The interview moves from the subjects of physics, painting (another of Kõiv's hobbies) and theatre to artistic creation in a broader sense.

### L. VELLERAND. Meetings (16)

The theatre critic Lillian Vellerand talks with the director Priit Pedajas about his productions, including a play by Madis Kõiv entitled *A Meeting* which had its first night in the Estonian Drama theatre in January, 1991. A physicist turned dramatist who, at first glance, seems adverse to conventional theatre, has written plays which are theatrical in the best sense of the word and which have an aura of visionary lent by the author about them. On the central axis of the play two philosophers - Spinoza and Leibniz meet in the 17th-century Netherlands and enter into a philosophical dispute over the logical problems and paradoxes which arise with the ontological speculation of God's existence. Against this background Kõiv paints political events, attitudes of the intellectuals and the common people involved in those events, and manages to blend them into a whole. The critic and the director analyse the production.

### J. ALLIK goes on answering (67)

In our previous issue (No.9) Jaak Allik, the first editor of the magazine, now member of the Estonian parliament, answered our questions. Apart from his political activity, Allik works as the artistic director of the Ugala theatre in Viljandi and as a theatre critic, so the conversation is continued on the topic of theatre. Some hitherto unpublished incidents which happened in our theatre and culture in the 1960s/1970s will be recalled (Allik belongs to the so-called '60s-generation who brought change into our social and cultural climate but whose enthusiasm was dampened down by stagnation in Soviet society and politics, especially after the 1968 events in Czechoslovakia).

### A. LAASIK. An European-flavoured Asia (79)

The critic Andres Laasik gives us his impressions of the theatre festival of the Mongolian-speaking

people which was held in Ulan-Ude, Buryatia this year. The Buryats, whose central square in their capital city is decorated with the world's largest Lenin's head, are now struggling to recover their identity, to haul their national traditions from beneath loads of Soviet rubbish. As a sign of the times the festival was ended by a Buddhist priest. The spiritual heritage which all the Mongolian-speaking nationalities share has been kept alive by their shared religion - Buddhism. It does credit to the theatre that it could be at the service of a new idea of uniting the nationalities who are closely related. The theatres of Mongolian-speaking people will meet to form an association and the next festival is due in Ulan-Bator.

### PERSONA GRATA. ELMO NÜGANEN (93)

A profile of a young actor (with 3 years in the theatre) from the Ugala Theatre in Viljandi.

## MUSIC

### Measuring the unfathomable (32)

On 11th September 1991 the baritone Tiit Kuusik, whose death we mourned a year ago, would have been 80. What has always been amazing about Tiit Kuusik is his powerful voice which he could use to the full even until the end of the 1980s. An emotionally-coloured batch of recollections has found its way in between the covers of this magazine. The partners of Tiit Kuusik from different generations reminisce about the maestro (Elsa Maasik, Gerda Murru, Olga Lund, Urve Tauts, Anu Kaal, Mare Jõgeva, Maarja Ilaamer, Hendrik Krumm, Tiit Tralla, Helvi Raamat) as well as a lifetime friend of the family Maria Keres, concert masters Bruno Lukk, Tarsina Alango and Valdur Roots, the costumier Lilli Birke.

### M. SIIMER. How to use computers in music? (45)

### A Mexican diary (62)

The violinist Lemmo Erendy worked in the Xalapa symphony orchestra from the end of 1989 to the spring of 1991. In his interview he sheds light on the music scene in Mexico as well as on Mexican culture and everyday life.

### F. de SIVERS. A dance dedicated to God (90)

In April 1991 Mireille Nègre, prima ballerina of the Opéra in Paris, a Carmelite nun, danced Bach's *Magnificat* on a stage built in front of the altar of St. Vincent de Paul. The article discusses the dancer's career.



## CINEMA

### J. ROFEKAMP. *Sell yourself* (25)

The amount of feature films released in Estonia has not diminished in the past few years, on the contrary, it has even increased. Some independent companies have emerged and their first films are due later this year. Sixteen studios in Estonia produce short films. These films are usually subsidized by the state, video programmes are sold on foreign market for hard currency either to foreign television companies or with a stake in the Estonian emigrants. In the translated article the Dutch Jan Rofekamp gives some practical and didactical advice enabling us to review our selling practices, and some valuable information. J. Rofekamp is President of Films Transit Inc., an independent export company of films and TV-programmes from Montreal, Canada.

### I. KÜMNIK. *Kevin Costner dances with wolves* (29)

The directing debut of the popular actor Kevin Costner (b 1955) *Dances With Wolves* became a hit of the Golden Globe and Oscar shows. In a brief review the process of filmmaking is dissected and the story presented.

### R. KUDU. *Luts' stories on the screen* (46)

The review deals with the last part in the trilogy by Arvo Kruusement after Luts' novel entitled *Autumn* (released by the Tallinnfilm studio, 1990). The reviewer Reet Kudu analyses to what degree Luts' narrative skills have been conveyed onto the screen. The recasting of the same actors and actresses for *Autumn* after they had been a great success in the first part of the trilogy called *Spring* has guaranteed the success of this film. The acting of Margus Lepa (as Kiir) and Liina Tennosaar (as Juuli) has been discussed in a more detailed way. The reviewer dreams of Luts' stories to be continued either on cinema or TV screens.

### *The future of the Estonian film?* (53)

The magazine conducted a questionnaire among Estonian filmmakers in the period of transition to market economy. The questionnaire included the

following: 1. How do you assess the current state of Estonian film from the point of view of artistic and technological level, distribution, funding, organization? 2. How do you foresee the nearest future for arts, and film in particular? What do you think of the current position of the filmmakers and what do you wish? 3. What do you think of the Estonian Cinematographers' Union? What should it be like to suit your needs? The first answers to be published are those by the puppet film maker Hardi Volmer, the feature film director Peeter Simm, the scriptwriter Toomas Raudam and the film critic Jaan Ruus.

### S. PESONEN. *Tom & Jerry. Half a century of chase* (83)

The Estonian puppet film will soon be thirty-five years old, the animated cartoon celebrated its twentieth birthday. Last year was a jubilee year for several popular characters of American animated film. The first to cross the 50th boundary was the indefatigable Bugs Bunny. The half-a-century milestone was reached by a cat and mouse, that is Tom and Jerry. The Finnish film critic Sauli Pesonen looks at the making of animated films in Metro-Goldwyn-Mayer with the focus on Tom & Jerry serial. A fruitful collaboration of the tandem William Hanna and Joseph Barbera at scriptwriting lasted until 1956. The reviewer's opinion is that the best Toms and Jerrys of the 1940s and 1950s have not lost their charm even today. Tom & Jerry belong, undoubtedly, to the classics of American animated film.

## MISCELLANEOUS

### R. SELJAMAA. *Who Has Seen the Wind?* (61)

In an essayistic writing Raimo Seljamaa looks at different aspects of Yoko Ono's work: music, songwriting, conceptualist films and works of art, performance art and links them with the Fluxus-movement of the '60s and her life and appearances with John Lennon. The framework for this article and as a symbolic act of the spiritual and physical association of the two legendary figures, the author

Teos, sõna või muusika võtab oma lõpliku kuju ikkagi vastuvõtja meeltes ja alles siis saab pildist või seisundist valmis kunstiteos. Yoko puhul on ilmne, et kogu ta looming kokku moodustab rahu, valguse ja armastuse maailma (see on vaba idealistlikest illusioonidest, sest eksisteerib see ju siinses agressiivses, kõledas, kivistava mõistmatuse atmosfääris). Tema puhul võib rääkida meele ja keele, visuaalse ja verbaalse tihedast põimumisest, sünteisist. Yoko looming tungib tõepoolest sügavale teadvusse ja mõjutab tuulena kunstilma alateadvust. Kuigi keegi ei ole näinud tuult, näeme ometi teda liikumas, meid leebelt või rajuselt puudutamas, märkamalt, lõputult loodust vormimas.

"Who has seen the wind," küsib ka Yoko ühes oma laulus ja vastates tema enda sõnadega "There is a wind that never dies," oleme jõudnud kaheksakümnendateni, mida Yoko on nimetanud tarbe ja tahkuse kümnendiks. Pärast esialgset võõrastust ja kõhklust ning mälestusi õhulistest elavatest kuuekümnendatest hakkas meeltes soojemat sära saama varem vaid surnud ja raskena tundunud pronks. Märkame, et ka Yoko ükskõik siis millise -ismi alla käiv kunst - kontseptualism või zen-sualism või minimalism, kuid bagism igal juhul (nii nimetas ta esinemistel suurde kotti ronimist ja kotis olemist) - on vastavalt kümnendile saanud tahkema vormi ja seda mitme juba kuuekümnendatel aastatel tehtud töö puhul.

"Ja ühel päeval saab minust isik, kes on suuteline pronksi käsitlema austuse ja kergusega."

*A dream you dream alone  
may be a dream  
but a dream two people  
dream together  
is a reality  
(Yoko Ono)*

Yokost kõneldes ei saa rääkimata jätta Johnist ja Johnist rääkides Yokost. On palju polemiseeritud ja spekuliseeritud teemal, mis tähtsust ei omagi, - kes juhtis keda. Vastus on, et teineteist teineteises. Ja selle vaimse ning füüsilise koosluse sümboliseks aktiks võibki pidada ühise maa Nutoopia väljakuulutamist. Selle olematu maa olematu hümn oli ära toodud ka John Lennoni 1973. aasta "Mind games'i" albumil.

"John kuulis mind esmakordselt New Yorgis ja seejärel kirjutas mulle Indiast ning saatis joonistuse, kus istusin alasti klaaspaalil, küsides, kas see sobib plaadiümbriseks. Palusin Johni end kontserdil saatma, ent esinemise ajal avastasin, et esitame hoopiski duetti. Siit sai alguse Johni ja minu koostöö."

Yokost sai Johnile muusa, kellele ta pühendas laule igal oma albumil, kes viis ta seitsmekümnendate aastate algul naisõigusliikumisse, kirjutades koos laulu "Woman is the nigger of the world": "Woman is the slave to the slave". See tsitaat toob ehk kõige selgemini välja erinevuse n-õ rinnahoidjate põletamise feminismi ja Yoko sugudevahelise võrdsuse ja vabaduse idee vahel.



Yoko Ono Indica Galeriis Londonis 1966. a.

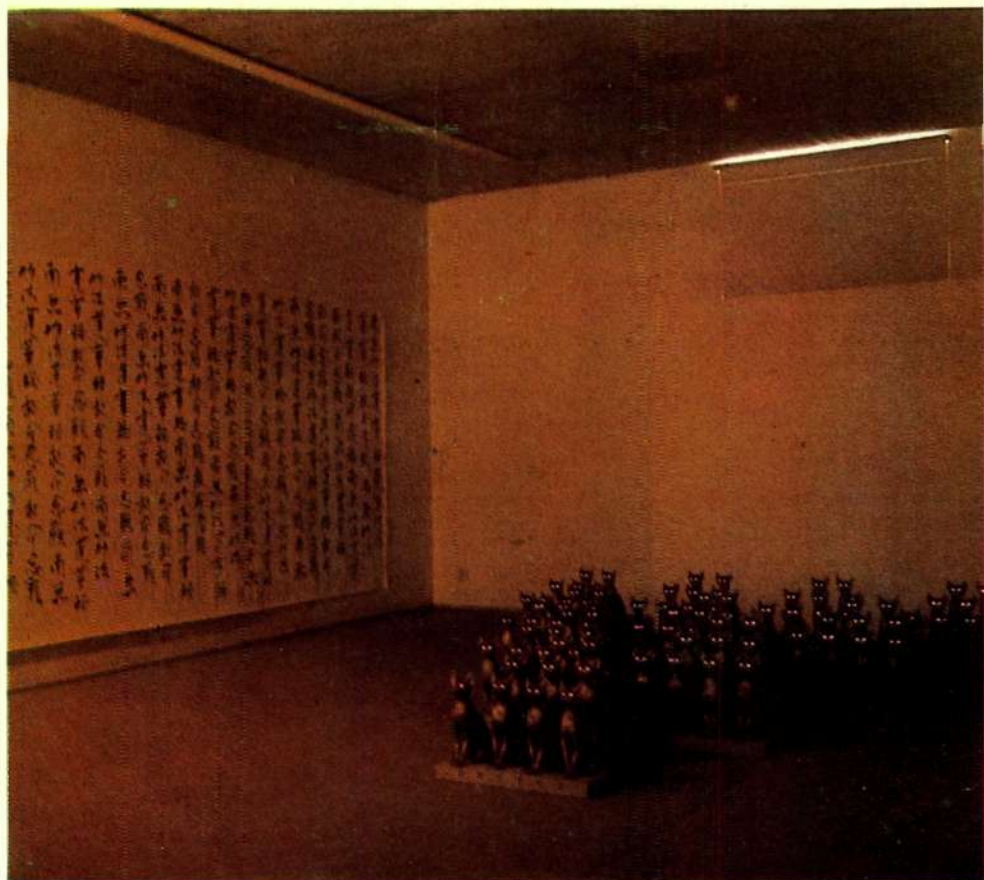
John muutis oma teise nime Winston ametlikult Onoks, koos võeti osa suurtest sõjavastastest ja kodanike õiguste alastest meeleavaldustest ning kontsertidest, näitustest ja filmidest.

"Meie LP "Two Virgins" ümbrisele laskime end pildistada ihualasti, nii eest kui tagant. Mis imet selles on, see on ju täiesti loomulik. Meid kutsutakse armastuse apostliteks ja minu arvates on see üsna tabav nimetus. Tahame, et kõik oleksid sama õnnelikud kui meie. Tahame, et vabanetaks jäikusest ja et naerdaks koos meiega."

Viimaseks ühisesinemiseks jäi mõni kuu enne Johni surma ilmunud, nende suhet ilmekalt iseloomustava pealkirjaga album "Double Fantasy" (A Heart Play).

Aeg moodustub Hetkedest ja Hetked Ajast, immateriaalsed on mõlemad. Keha on Su meele (haava)arm.

*We're all water from  
different rivers  
That's why  
it's so easy to meet  
We're all water in this vast,  
vast ocean  
Someday we'll evaporate  
together  
(Yoko Ono)*



*Vaade Yoko Ono  
teoste näitusele Pori  
Kunstimuuseumis  
1991. a.*

*Yoko Ono.  
Tammetõru - teos (A).  
J. L. 68.  
Tammetõru - teos (B).  
Y. O. 68.*

